V. İ. LENİN

EMPERYALİZM

KAPİTALİZMİN EN YÜKSEK AŞAMASI

SOL
YAYINLARI

ONİKİNCİ BASKI
ANKARA, 2009

EMPERYALİZM

KAPİTALİZMİN EN YÜKSEK AŞAMASI[1]

HALKI AMAÇLAYAN BİR DENEME

V. İ. LENİN

ÇEVİREN
CEMAL SÜREYA

V. İ. Lenin'in
İmperyalizm kak noveşy etap kapitalizma (1916)
adlı yapıtını,
Cemal Süreya
Fransızcasından
(*L'Imperialisme, stade suprême du capitalisme*,
Editions Sociales, Paris, ve Editions du Progrès, Moscou 1962)
dilimize çevirdi ve kitap,
Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması
adı ile
Sol Yayınları
tarafından
Temmuz 2009
(Birinci Baskı: Mayıs 1969; İkinci Baskı: Eylül 1974;
Üçüncü Baskı: Eylül 1975; Dördüncü Baskı: Nisan 1977;
Beşinci Baskı: Ocak 1978; Altıncı Baskı: Ekim 1978;
Yedinci Baskı: Haziran 1979; Sekizinci Baskı: Eylül 1989;
Dokuzuncu Baskı: Kasım 1992; Onuncu Baskı: Ağustos 1998;
Onbirinci Baskı: Ekim 2006)
tarihinde
Ankara'da *Kuban Matbaacılık*'ta bastırıldı.

ISBN 978-975-7399-14-8

İÇİNDEKİLER

7 Önsöz
9 Fransızca ve Almanca Baskılara Önsöz

19 I. Üretimin Yoğunlaşması ve Tekeller
35 II. Bankalar ve Yeni Rolleri
53 III. Mali-Sermaye ve Mali-Oligarşi
69 IV. Sermaye İhracı
76 V. Kapitalist Gruplar Arasında Dünyanın Paylaşılması
86 VI. Büyük Güçler Arasında Dünyanın Paylaşılması
99 VII. Emperyalizm, Kapitalizmin Özel Aşaması
112 VIII. Kapitalizmin Asalaklığı ve Çürümesi
123 IX. Emperyalizmin Eleştirisi
138 X. Tarihte Emperyalizmin Yeri

EKLER

147 Enternasyonal Bildirisi (Sosyalist Enternasyonal Kongresi, Basle 1912)
148 İşçi ve Sosyalist Oybirliği
148 Balkan Sosyalistlerine
149 Arnavutluk ve Sırbistan'ın Özerkliği
150 Çarlığa Karşı
151 Fransa, Almanya ve İngiltere Emekçilerine
152 Hükümetlere Uyarı
153 Uluslararası Proletaryanın Tarihsel Görevi

154 *Açıklayıcı Notlar*
159 *Adlar Dizini*

VLADİMİR İLİÇ ULYANOV LENİN

1917 Ekim devriminin önderi Vladimir İliç Ulyanov, 22 Nisan 1870'te Simbirsk kentinde doğdu. Orta halli bir öğretmen ailesinin altı çocuğundan ikincisidir. Ağabeyi Aleksandr ın çara karşı suikast girişimine katıldığı için kurşuna dizildiği yıl, 1887'de, liseyi bitirerek Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesine girdi ve üç ay sonra devrimci öğrenci hareketi içinde yeraldığı için üniversiteden atıldı. 1891'de St. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesini dışardan bitirdi. 1895'te ülke dışına çıkıp marksizmin önemli temsilcileriyle tanıştıktan sonra St. Petersburg'a dönüp İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği adlı gizli bir örgüt kurdu. Aynı yılın sonunda tutuklandı, ondört ay hücrede kaldıktan sonra Sibirya'ya, Şuşenskoye köyüne sürgüne gönderildi; orada Krupskaya ile evlendi. Sosyal-demokrat gruplarla bağını sürdürdü ve bir parti program taslağı hazırladı. RSDİP (Rusya Sosyal-Demokrat İşçi Partisi) 1898 Martında Minsk'te toplanan bir kongreyle kuruldu. Aralık 1900'de yayınlanmaya başlayan *İskra* gazetesinde yayınlanan bir makalesinde ilk kez "Lenin" takma adını kullandı. RSDİP'nin 1903'te ikinci kongresinde, demokratik merkeziyetçilik ve devrimci-demokratik diktatörlük konularında ortaya çıkan görüş ayrılığı sonrasında, merkez komite ve *İskra* yazıkurulunda çoğunluğu sağlayan Lenin ve yandaşları Bolşevik (çoğunluk), muhalifleri ise Menşevik (azınlık) adlarıyla anılmaya başladılar. 1905 devriminin yenilgiye uğramasından sonra Aralık 1907'de yeniden Avrupa'daki sürgün yaşamına döndü. Birinci Dünya savaşının başlamasından sonra kendi hükümetlerine destek olma politikasının sosyal-şoven bir politika olduğunu ileri sürerek, emperyalist savaşı iç savaşa döndürme çağrısında bulundu. 1917 Şubat devriminden sonra Petrograd'a döndü. 7 Kasım'da Lenin'in önderliğinde Bolşevikler iktidarı ele geçirdiler. 21 Ocak 1924'te Gorki kentinde öldü.

Yazılış sırasıyla başlıca yapıtları şunlardır: *Çto takoye "Druzya Naroda" i kak oni voyuyut protiv Sotsial-Demokratov?*, 1894 (***"Halkın Dostları" Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşırlar?***); *Razvitiye kapitalizma v Rossi*, 1899 (***Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi***); *Çto delat?*, 1902 (***Ne Yapmalı?***); *Şag vperyod dva şaga nazad*, 1904 (***Bir Adım İleri İki Adım Geri***); *Dve taktiki Sotsial-Demokraty v demokratiçeskoy revolyutsi*, 1905 (***Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği***); *Materializm i empiriokritisizm*, 1908 (***Materyalizm ve Ampiriyokritisizm***); *İmperyalizm kak noveyşy etap kapitalizma*, 1916 (***Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması***); *Gosudarstvo i revolyutsiya*, 1917 (***Devlet ve Devrim***); *Proletarskaya revolyutsiya i renegat Kautsky*, 1918 (***Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky***); *Detskaya bolezm "levizny" v kommunizm*, 1920 (***Komünizmin Çocukluk Hastalığı - "Sol" Komünizm***). Lenin'in tüm yapıtları 45 ciltte toplanmıştır.

ÖNSÖZ

OKURA sunduğum bu broşür, 1916 ilkyazında, Zurich'te yazılmıştı. Orada, içinde bulunduğum çalışma koşullarından ötürü, doğal olarak bazı Fransız ve İngiliz kaynaklarından ve büyük ölçüde Rus kaynaklarından yoksun durumdaydım. Bununla birlikte, emperyalizm üzerine İngilizce yazılmış başlıca yapıt olan J. A. Hobson'ın kitabından, bence, gereken bütün dikkati göstererek yararlandığım kanısındayım.

Bu broşür, çarlık sansürü hesaba katılarak yazılmıştı. Dolayısıyla, yalnızca teorik —özellikle ekonomik— bir tahlille yetinmek, çok gerekli birkaç siyasal gözlemi de, çarlığın, devrimcileri, kalemi her ele alışlarında "yasal" bir yapıt ortaya koymak zorunda bırakışından ötürü, imalarla, Esop'un o lanetli diliyle ve çok büyük ihtiyatla belirtmek zorunda kalmıştım.

Şimdi, şu özgürlükle dolu günlerde, çarlık sansürünün kaygılarıyla sakatlanmış, demir bir mengene içinde sıkılmış, bir komprime duruma getirilmiş bu satırları yeniden oku-

mak bana zor geliyor. Emperyalizmin, sosyalist devrimin hemen arifesi olduğunu, sosyal-şovenizmin (sözde sosyalist, gerçekte şoven olmanın), sosyalizme karşı tam bir ihanet ve burjuvaziye tam bir kaçış olduğunu, işçi hareketindeki bu bölünmenin emperyalizmin nesnel koşullarıyla ilgili olduğunu vb. ortaya koymak için gerçekten bir "köle" dili kullanmam gerekmiş; bu konuya ilgi duyan okura, yeni bir baskısı yakında çıkacak olan, 1914-1917 arasında yurtdışında yazdığım makalelere başvurmasını salık veririm. Bu broşürde, özellikle 119-120'nci* sayfalarda, kapitalistlerin arsız yalanını, (ve Kautsky'nin çok tutarsız bir biçimde karşı çıktığı) onların safına katılmış olan sosyal-şovenlerin ilhaklar sorununda *kendi* kapitalistlerinin ilhaklarını utanmadan nasıl sakladıklarını, sansürden geçebilecek bir biçimde okura anlatabilmek için, Japonya örneğini vermek zorunda kalmıştım. Dikkatli okur, Japonya'nın yerine Rusya'yı, Kore'nin yerine Finlandiya'yı, Polonya'yı, Kurland'ı, Ukrayna'yı, Hiva'yı, Buhara'yı, Estonya'yı ve Büyük-Rus olmayanların oturduğu başka bölgeleri koymakta güçlük çekmeyecektir.

İnanıyorum ki, bu broşür, en önemli ekonomik sorunun, emperyalizmin ekonomik özünün kavranmasına yardım edecektir; bu incelenmedikçe, modern savaşı ve modern siyaseti anlamak ve değerlendirmek olanaksızdır.

Petrograd, 26 Nisan 1917 YAZAR

* Bu yapıtın 137. sayfasına bakınız. —*Ed.*

FRANSIZCA VE ALMANCA BASKILARA ÖNSÖZ[2]

I

Bu kitap, Rusça baskının önsözünde de belirtildiği gibi, 1916'da, çarlık sansürü hesaba katılarak yazılmıştır. Bütün metni, bugün yeniden yazma olanağım yoktur, zaten bu gereksiz de olacaktır, çünkü bu kitabın temel görevi, tartışılmaz bir burjuva istatistiğinden özetlenen verilere ve bütün ülkelerin burjuva bilginlerinin itiraflarına göre, 20. yüzyılın başında, Birinci Emperyalist Dünya savaşından önce, uluslararası ilişkileri içinde kapitalist dünya ekonomisinin *bütünlüklü tablosunu* çizmekti ve bu görev bugün de geçerliğini korumaktadır.

Çarlık sansürü bakımından yasal olan bu kitap yardımıyla, "dünya demokrasisi"ne ilişkin sosyal-pasifist görüşlerin ve umutların kesin yanlışlığını açıklamak; sözgelimi çağdaş Amerika'da ya da Fransa'da hemen hemen bütün komünistlerin son tutuklanmalarından sonra, komünistler için var olan yasallığın bu cılız kalıntılarından da yararlanma olanağına —ve gerekliliğine— kendilerini inandırmak konu-

sunda, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki birçok komünist için bir dereceye kadar yararlı da olacaktır. Sansür edilmiş bu kitap için en gerekli eklere gelince, onları da bu önsözde vermeye çalışacağım.

II

Bu kitapta, 1914-1918 savaşının, iki taraf için de emperyalist bir savaş (yani bir fetih, yağma, talan savaşı), dünyanın paylaşılması, sömürgelerin, mali-sermayenin (finanskapitalin) "nüfuz bölgeleri"nin bölüşülmesi ve yeniden bölüşülmesi için çıkarılmış bir savaş olduğu tanıtlanmıştır.

Çünkü, bu savaşın gerçek toplumsal niteliğinin kanıtları, daha doğrusu gerçek sınıf niteliğinin kanıtları, kuşkusuz savaşın diplomatik tarihinde değil, *tüm* savaşan ülkelerdeki yönetici *sınıfların nesnel* durumunun tahlilindedir. Bu nesnel durumu göstermek için, soyut birtakım örnekler ya da verilerle değil (toplumsal yaşamın olayları son derece karmaşık olduğundan herhangi bir görüş desteklemek için istendiği kadar soyut örnek ya da veri gösterebilir), *tüm* savaşan güçlerin ve *bütün* dünyanın ekonomik yaşamının *temellerine* dayanan verileri *birlikte* ele alarak düşünmek gerekir.

1876-1914 yılları arasında *dünyanın paylaşılması* tablosunda (altıncı bölüm) ve 1890-1913 yılları arasında dünyadaki *demiryollarının* paylaşılması tablosunda (yedinci bölüm) verdiğim rakamlar, böyle birlikte alınmış, çürütülemez verilerdir. Demiryolları, kapitalist sanayinin bellibaşlı kollarının (kömür sanayisinin, metalurji sanayisinin) bilançosunu ve dünya ticaretindeki, burjuva demokratik uygarlığındaki gelişmenin bilançosunu ve en çarpıcı göstergesini meydana getirmektedir. Demiryollarının, büyük üretime, tekellere, sendikalara, kartellere, tröstlere, bankalara, mali-oligarşiye nasıl bağlandığı, bu kitabın ilk bölümlerinde gösterilmiştir. Demiryolu ağının eşit-olmayan bir biçimde dağılması, bu ağın eşit-olmayan bir biçimde gelişmesi, bize, çağdaş ve dünya ölçüsünde tekelci kapitalizmin bir bilançosunu vermekte-

dir. Ve bu bilanço gösteriyor ki, üretim araçlarında özel mülkiyet düzeni var olduğu *sürece, bu* ekonomik temel üzerinde, emperyalist savaşlar, mutlak biçimde kaçınılmaz olacaktır.

Demiryolları yapımı, basit, doğal, demokratik, kültürel, uygarlaştırıcı bir girişim gibi görünür: bu, darkafalı küçükburjuvaların gözlerine böyle göründüğü gibi, kapitalist köleliğin iğrençliğini maskelemeleri için cepleri doldurulan burjuva profesörlerinin gözlerine de böyle görünür. Aslında bu girişimleri binlerce noktadan üretim araçlarının özel mülkiyetine bağlayan kapitalist bağlar, demiryolu yapımını, (sömürgelerin ve yarı-sömürgelerin) *bir milyar* insan için, yani dünya nüfusunun yarıdan fazlasını oluşturan bağımlı ülkelerdeki insanlar için, ve "uygarlaşmış" ülkelerde sermayenin ücretli köleleri için bir baskı aracı haline getirmiştir.

Küçük patronun emeği üzerine kurulu özel mülkiyet, serbest rekabet, demokrasi —kapitalistlerin ve ellerindeki basının, işçileri ve köylüleri aldatmak için kullandıkları bu sloganlar— geride kalmıştır. Kapitalizm, evrensel bir sömürgeci baskı sistemine, bir avuç "ileri" ülkenin, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu mali yönden boğduğu bir sisteme dönüşmüştür. Ve bu "ganimet", *kendi* ganimetlerini paylaşmak için *kendi* savaşlarına bütün dünyayı sürükleyen, tepeden tırnağa silahlı, en güçlü iki ya da üç canavar (Amerika, İngiltere, Japonya) arasında paylaşılmıştır.

III

Monarşik Almanya tarafından dikte edilen Brest-Litovsk antlaşması, [3] daha sonra, Birleşik Devletler ve Fransa gibi "demokratik" cumhuriyetler ile "özgür" İngiltere tarafından dikte edilen çok daha vahşi, çok daha iğrenç Versailles antlaşması,[4] emperyalizmin kiralık kalem uşaklarını olduğu gibi, barışsever ve sosyalist olarak geçinmelerine karşın, "vilsonizm"[5] şarkısını söyleyen ve emperyalizm altında reformların ve barışın olanaklı olabileceğinde ısrar eden küçük-burjuva gericilerini de sergileyerek, insanlığa en yararlı

hizmetlerden birini yapmıştır.

Ganimetten hangi mali grubun —İngilizlerin mi, Almanların mı— aslan payı alması gerektiğini belirlemek için çıkarılan savaştan artakalan yirmi-otuz milyon ceset ve sakat, ve sonra bu iki "barış antlaşması", burjuvazi tarafından aldatılmış, kandırılmış, ezilmiş, zulüm görmüş milyonlarca ve onmilyonlarca insanın gözünü görülmemiş bir hızla açıyor. Savaşın doğurduğu evrensel yıkımın sonucu olarak, geçireceği serüvenler ne denli uzun ve yorucu olursa olsun, proletarya devriminden ve onun zaferinden başka bir biçimde sonuçlanamayacak olan devrimci bunalımın, dünya ölçüsünde büyümekte olduğu görülür.

Genel olarak savaşı değil de (savaşlar türlü türlüdür; bunların arasında devrimci savaşlar da vardır), 1914'te patlayan bu savaşı, 1912'de değerlendiren II. Enternasyonalin Basle bildirisi, II. Enternasyonal kahramanlarının bütün ihanetini, bütün alçaltıcı iflasını belirten bir anıt olarak kalmıştır.

Bunun içindir ki, bu bildiri metnini, bu baskının ekleri arasına alıyorum, ve okurların dikkatini, bir daha, bir kez daha, II. Enternasyonal kahramanlarının, bildirinin bu yakın savaşın proletarya devrimiyle bağıntısını anlatan bölümlerinden, açıkça, kesin bir biçimde, bir hırsızın hırsızlık yaptığı yerden kaçışındakine eş bir dikkatle kaçtıkları gerçeğine çekiyorum.

IV

"En saygın teoriciler", II. Enternasyonalin yöneticileri (Avusturya'da Otto Bauer ve takımı; İngiltere'de Ramsay MacDonald ve başkaları; Fransa'da Albert Thomas vb., vb.) ve sosyalistler, reformistler, pasifistler, burjuva demokratlar, rahipler yığını tarafından, dünyanın bütün ülkelerinde temsil edilmiş bulunan uluslararası ideolojik akımın, "kautskicilik"in eleştirisine, bu kitapta özel bir yer ayırdım.

Bu ideolojik akım, bir yandan, II. Enternasyonalin çürü-

mesi ve kokuşmasının bir sonucudur, bir yandan da, bütün çevresiyle burjuva ve demokratik önyargılarının tutsağı olmuş küçük-burjuva ideolojisinin kaçınılmaz bir ürünüdür.

Kautsky ve benzerlerinde böylesi görüşler, marksizmin devrimci temellerinden açıkça vazgeçmeye kadar gitmektedir; oysa bu yazar, diğerleri arasında, özellikle (Bernstein'ın, Millerand'ın, Hyndman'ın, Gompers'in vb.) sosyalist oportünizmine karşı savaşta, bir on yıl, marksizmi savunmuştu. Bu yüzden, bugün, bütün dünyada, "kautskici"lerin, pratikte ve siyasette, (II. Enternasyonalin ya da sarı Enternasyonalin aracılığıyla[6]) aşırı oportünistlerle, ve (burjuva koalisyon hükümetlerine sosyalistlerin de katılmasıyla) burjuva hükümetleriyle birleşmeleri, yalnızca bir raslantı değildir.

Genel olarak devrimci proletarya hareketi, özel olarak da komünist hareket, bütün dünyaya yayılan bu iki hareket, "kautskicilik"in teorik hatalarını tahlil edip ortaya koymadan edemez. Hele, hiçbir zaman marksizmi önermeyen, ama tıpkı Kautsky ve takımı gibi emperyalizmin çelişkilerindeki derinliği ve meydana gelmesine neden olduğu devrimci bunalımın kaçınılmaz niteliğini örtmeye çalışan pasifizm ve "demokratizm" akımlarının dünyanın her yanında hâlâ çok yaygın olması bu durumu daha da geçerli kılmaktadır.

Bu akımlara karşı savaşım, burjuvazi tarafından aldatılmış küçük mülk sahiplerini ve azçok küçük-burjuva yaşam koşullarına sokulmuş milyonlarca çalışan insanı ondan koparark kendine bağlaması gereken proletaryanın partisi için zorunludur.

V

Sekizinci bölümdeki "Kapitalizmin Asalaklığı ve Çürümesi" üzerine bir-iki söz daha etmek gerekiyor. Kitapta daha önce belirtildiği gibi, bugün Kautsky'nin silah arkadaşlarından ve "Bağımsız Alman Sosyal-Demokrat Partisi"[7] içinde reformist burjuva politikasının başlıca temsilcilerinden biri olan eski "marksist" Hilferding, bu konuda, pasifist

ve reformist olduğu *açıkça ilan edilmiş* İngiliz Hobson'a göre, geriye doğru bir adım atmıştır. İşçi hareketinin bütününde görülen uluslararası bölünme, günümüzde iyice belirgin bir durum kazanmıştır (II. ve III. Enternasyonal). İki akım arasında silahlı bir savaşım ve iç savaşın sürdüğü gerçeği de ortadadır: Kolçak'ın ve Denikin'in Rusya'da menşevikler ve "sosyalist-devrimciler" tarafından, bolşeviklere karşı desteklenmesi; Almanya'da Scheidemann'ın, Noske'nin ve yandaşlarının, Finlandiya'da, Polonya'da, Macaristan'da vb. olduğu gibi, spartakistlere[8] karşı burjuvaziyle birlikte hareket etmesi. Öyleyse bu tarihsel ve evrensel olayın ekonomik temeli neye dayanıyor?

Bu kökler, kuşkusuz, kapitalizmin en yüksek tarihsel aşamasını, yani emperyalizmi karakterize eden asalaklık ve çürümededir. Bu kitapta belirtileceği gibi, kapitalizm, bugün basit bir "kupon kırpma" işlemiyle bütün dünyayı soyup soğana çeviren, özellikle zengin ve güçlü *bir avuç* (dünya nüfusunun onda-birinden azını barındıran ve yüzölçümleri en "geniş" ve en abartılmış ölçüye göre bile dünyanın beştebirinden daha az olan) devleti ileriye geçirmiş bulunmaktadır. Savaş-öncesi fiyatlara ve burjuva istatistiklere göre, sermaye ihracı, yılda 8-10 milyar frank gelir getirmekteydi. Bugün bu miktar, elbette daha fazladır.

Anlaşılıyor ki, sağlanan bu muazzam *aşırı kârlarla* (çünkü bu kârlar, kapitalistlerin "kendi" ülkelerinin işçilerinden sızdırdıkları kârların çok daha üzerindedir) işçi liderlerini ve işçi aristokrasisini oluşturan bu yüksek tabakayı *bozmak olanaklı olabilmektedir.* "İleri" ülkelerin kapitalistleri de, dolaylı ya da dolaysız, açık ya da maskeli, bin türlü yola başvurarak, onu bozmaktan geri kalmamaktadır.

Yaşam tarzlarıyla, ücretleriyle, dünya görüşleriyle tamamen küçük-burjuva niteliği taşıyan bu burjuvalaşmış işçi tabakası ya da "işçi aristokrasisi", II. Enternasyonalin başlıca desteği olmuştur; günümüzde de *burjuvazinin başlıca toplumsal* (askerî değil) desteğidir. Çünkü bunlar, *işçi* hareketi içinde, *burjuvazinin gerçek ajanları*, kapitalist sınıfın işçi

uşakları (*labour lieutenants of the capitalist class*), reformizmin ve şovenizmin gerçek yayıcılarıdır. Proletarya ile burjuvazi arasındaki iç savaşta, bunlar, kaçınılmaz olarak ve oldukça önemli bir sayıda, burjuvazinin yanında, "komüncü"lere karşı "Versailles"cıların[9] yanında yer alırlar.

Bu olayın ekonomik kökleri kavranmadıkça, siyasal ve toplumsal önemi değerlendirilmedikçe, komünist hareketin ve önümüzdeki toplumsal devrimin pratik sorunlarının çözümüne doğru bir tek adım bile atılamaz.

Emperyalizm, proletaryanın toplumsal devriminin önbelirtisidir. Bu 1917'den beri dünya ölçüsünde doğrulanmıştır.

6 Temmuz 1920 N. LENİN

SON onbeş-yirmi yıl içinde, özellikle İspanyol-Amerikan (1898) ve İngiliz-Boer (1899-1902) savaşlarından bu yana, eski ve yeni dünyanın ekonomik yazınında olduğu gibi, siyasal yazınında da yaşadığımız çağın temel özelliğini belirtmek için, "emperyalizm" terimi, giderek daha çok kullanılmaktadır. 1902'de, İngiliz iktisatçısı J. A. Hobson, Londra ve New York'ta *Emperyalizm* adlı bir yapıt yayınladı. Eski marksist K. Kautsky'nin bugünkü görüşleriyle temelde aynı olan burjuva sosyal-reformizminden ve pasifizmden hareket eden yazar, emperyalizmin başlıca siyasal ve ekonomik özelliklerinin, ayrıntılı, üstün bir tasvirini veriyor. 1910'da, Viyana'da, Avusturyalı marksist Rudolf Hilferding'in yapıtı, *Mali Sermaye* (Rusça çevirisi, Moskova 1912), yayınlandı. Yazarın, para teorisinde düştüğü bir yanılgıya ve marksizmi oportünizmle uzlaştırma yönünde belirli bir eğilim taşımasına karşın, bu yapıt, kitabın alt-başlığını meydana getiren sözlerle anlatırsak, "kapitalizmin gelişmesindeki en son

evre"nin gerçekten değerli teorik bir tahlilini yapmaktadır. Aslında, şu son yıllarda —örneğin, 1912 sonyazında yapılan Basle ve Chemnitz kongreleri kararlarında, özellikle dergilerde ve gazetelerde yayınlanan sayısız makalede—, emperyalizm üzerine söylenen sözler, bu iki yazarın ortaya koydukları, daha doğrusu özetledikleri düşüncelerin dışına pek çıkmış değildir...

İlerde, kısaca ve olanaklar ölçüsünde yalınlaştırarak, emperyalizmin *başlıca* ekonomik özellikleri arasındaki bağı ve ilişkiyi göstermeye çalışacağız. Sorunun ekonomik olmayan yönleri üzerinde, incelemeye değer olduğu halde, durmayacağız. Başvurulan kaynaklara ve diğer notlara gelince, bütün okurları ilgilendirmeyeceği için, bunları broşürün sonuna koyduk.*

* Yapıtın bu baskısında, yazarın notları sayfa altlarında verilmiştir. *–Ed.*

BİR

ÜRETİMİN YOĞUNLAŞMASI VE TEKELLER

SANAYİNİN olağanüstü gelişmesi ve üretimin gitgide daha büyük işletmeler içinde son derece hızlı yoğunlaşması süreci, kapitalizmin en belirleyici özelliklerinden biridir. Günümüzün sınai istatistikleri, bu süreç hakkında, bize en tam ve en doğru bilgileri vermektedir.

Örneğin, Almanya'da, her 1.000 sınai işletmenin 1882'de 3'ü, 1895'te 6'sı, 1907'de 9'u büyük işletme sayılıyordu, yani herbiri 50'den fazla ücretli işçi çalıştırıyordu. Bu işletmelerde çalışan işçilerin toplam işçi sayısı içindeki yüzde oranları da sırasıyla şöyleydi: 22, 30 ve 37. Ancak, emek, büyük işletmelerde daha çok verimli olduğundan, üretimin yoğunlaşması, işçi yoğunlaşmasından çok daha hızlıdır. Buhar makineleri ve elektrik motorlarıyla ilgili rakamlar bunu göstermektedir. Almanya'da, sözcüğün geniş anlamıyla sanayi olarak adlandırılan ve ticaret, ulaştırma ve benzeri faaliyet dallarını da içeren kolu ele alırsak, aşağıdaki tabloyu elde ederiz: Toplam 3.265.623 işletmenin 30.588 tanesi, yani yal-

nızca %0,9'u büyük işletmedir. 14,4 milyon olan toplam işçi sayısının 5,7 milyonunu, yani %39,4'ünü çalıştırmakta; toplamı 8,8 milyon beygirgücü olan enerjinin 6 milyonunu, yani %73,3'ünü; toplamı 1,5 milyon kilovat olan elektiriğin 1,2 milyonunu, yani %77,2'sini kullanmaktadır.

Demek ki, toplam işletme sayısının %1'inden azı, toplam buhar gücünün ve elektrik enerjisinin ¾'ünden *fazlasını* elde bulundurmaktadır. Buna karşılık, beşten fazla işçi çalıştırmayan ve toplam işletme sayısının %97'sini meydana getiren 2.970.000 küçük işletme, toplam buhar, elektrik ve çekim gücünün yalnızca %7'sine sahiptir. Onbin kadar büyük işletme, her şeydir; milyonlarca küçük işletme ise, hiçbir şey.

1907'de, Almanya'da, 1.000 ya da daha fazla işçi çalıştıran kurumların sayısı 586'ydı. Bunlar, toplam işçi sayısının hemen hemen *onda-birini* (1,38 milyon), buhar ve elektrik güçleri toplamının aşağıyukarı *üçte-birini* (%32) kullanmaktaydı.[1] İlerde de görüleceği gibi, para-sermaye ve bankalar, bir avuç çok büyük işletmenin bu üstünlüğünü, sözcüğün tam anlamıyla, daha da ezici kılmaktadır. Yani milyonlarca küçük ve orta, hatta bazan büyük "patron" parababası birkaç milyonerin tümüyle boyunduruğu altına girmektedir.

Çağdaş kapitalizmin gelişmiş olduğu bir başka kapitalist ülkede, Kuzey Amerika'nın Birleşik Devletler'inde üretimin yoğunlaşması, daha da hızlıdır. Bu ülkede, istatistikler, sanayiyi, sözcüğün dar anlamıyla alır ve işletmeleri yıllık üretim değerine göre gruplandırır. 1904'te, yıllık üretimleri bir milyon doları aşan 1.900 büyük işletme vardı (216.180 olan işletme sayısının %0,9'u). Bu işletmeler 1,4 milyon işçi çalıştırıyor (5,5 milyon olan toplam işçi sayısının %25,6'sı), 5,6 milyar dolarlık üretimde bulunuyordu (14,8 milyar dolar olan toplam üretimin %38'i). Beş yıl sonra, 1909'da, yukardaki rakamlar şu duruma gelmişti: 3.060 büyük işletme (toplam 268.491 işletmenin %1,1'i), 2 milyon işçi (toplam 6,6 milyon işçinin %30,5'ini) çalıştırıyor ve 9 milyar dolar (top-

[1] *Annalen des deutschen Reich*'a göre, Zahn 1911, s. 165-169.

lam 20,7 milyar doların %43,8'ini) üretiyor.[2]

Ülkedeki toplam üretimin hemen hemen yarısı, toplam işletmelerin *yüzde-biri* tarafından yapılmaktadır! Ve bu üçbin dev işletme, 258 sanayi dalına yayılmaktadır. Burdan anlaşılıyor ki, yoğunlaşma, gelişmenin belli bir düzeyine ulaştığı zaman, kendiliğinden, doğruca tekele götürür. Çünkü, yirmi-otuz dev işletme, kendi aralarında kolayca anlaşmaya varabilir; öte yandan, rekabetin gitgide güçleşmesi, tekele gidiş eğilimi, açıkça, bu işletmelerin büyüklüklerinden doğmaktadır. Rekabetin bu şekilde tekele dönüşmesi, bugünkü kapitalist ekonominin —en önemli olayı değilse— en önemli olaylarından biridir. Bu bakımdan ayrıntılı bir tahlile girişmeye değer. Ancak, biz her şeyden önce, karşılaşabileceğimiz bir yanlış anlamayı giderelim.

Amerikan istatistiklerine göre, bu ülkede, 250 sanayi dalına yayılmış 3.000 kadar dev işletme vardır. Bu da, her sanayi dalına bir düzine dev işletme düşüyor izlemini uyandırmakta.

Oysa durum böyle değildir. Her sanayi dalında büyük işletme yoktur; öte yandan, en yüksek gelişme düzeyine ulaşmış kapitalizmin çok önemli bir özelliği, *birleşme*dir, yani sanayinin çeşitli kollarının tek bir işletme içinde toplaşmasıdır. Bu sanayi kolları, bazan hammaddelerin birbirini izleyen işlenme evrelerini oluşturur (demir cevherinin pik demir haline getirilmesi, onunla da türlü çelik maddeler yapılması gibi), bazan biri ötekinin yanında yardımcı bir rol oynar (artıklardan yararlanılması ya da yan ürünlerin kullanılması; ambalaj malzemesi vb.).

"Birleşme, diyor Hilferding, fırsat farklılıklarını ortadan kaldırır, bunun bir sonucu olarak da, birleşmiş işletmelere daha güvenilir bir kâr oranı sağlar. İkinci olarak, birleşme, ticareti tasfiye etmektedir. Üçüncü olarak, teknik yetkinleşme, sonuç olarak da 'basit' [yani birleşmemiş] işletmelere oranla daha fazla kâr elde etme olanağı sağlar. Dördüncüsü, hammadde fiyatlarındaki düşüşün mamul madde fiyatların-

[2] *Statistical Absract of the United States*, 1912, s. 202.

daki düşüşten geri kaldığı büyük bir çöküntü [işlerin durması, bunalım] sırasında, onları, rekabet savaşımında, 'basit' işletmelere göre daha kuvvetli kılarak, 'basit' işletmeler karşısında büyük işletmelerin durumunu pekiştirir."[3]

Almanya'daki demir sanayisinde "karma", yani birleşmiş işletmeler üzerine bir kitap yazmış olan Alman burjuva iktisatçısı Heymann şöyle diyor: "Yüksek hammadde fiyatları ile düşük mamul madde fiyatları arasında ezilen 'basit' işletmeler gitgide ortadan kalkıyor." Böylece şu duruma geliniyor: "Geriye, bir yandan, kendi kömür sendikaları içinde kuvvetli bir şekilde örgütlenmiş birkaç milyon ton üretim kapasiteli büyük kömür şirketleri; öte yandan kendi çelik sendikalarıyla bu kömür şirketlerine sımsıkı bağlanmış büyük çelik fabrikaları kalıyor. Yılda 400.000 ton çelik üreten, muazzam miktarda maden cevheri ve kömür çıkaran bu dev işletmeler, ince çelik maddeler imal etmektedir. 10.000 işçi çalıştırırlar, bunları işçi sitelerinin büyük ve düzensiz kulübelerinde barındırırlar; kendilerine ait demiryolları ve limanları vardır. Bu dev işletmeler, Alman çelik sanayisinin tipik örnekleridir. Ve yoğunlaşmanın artmakta olduğu görülür. Bu tip işletmeler gitgide büyümekte, önem kazanmaktadır. Aynı sanayi kolundaki ya da başka başka sanayi kollarındaki birçok işletme, bir düzine kadar büyük Berlin bankasınca desteklenen ve yönetilen dev işletmelerin kucağında birleşiyor. Alman maden sanayisinde, yoğunlaşma konusundaki Karl Marx'ın öğretisinin doğruluğu kesinleşmiştir; hiç değilse, gümrük tarifeleri ve ulaştırma hukuku ile sanayinin korunduğu bizimki gibi bir ülke için bunun doğru olduğu ortaya çıkmıştır. Alman maden sanayisi, kamulaştırma için olgunlaşmıştır."[4]

Dürüst bir burjuva iktisatçısının ulaşması gereken sonuç, istisnai de olsa, budur. Hemen belirtelim ki, Almanya'da, sanayi, yüksek gümrük tarifeleriyle korunduğu için,

[3] Rudolf Hilferding, *Das Finanzkapital*, 2. baskı, s. 254.

[4] Hans Gideon Heymann, *Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengewerbe*, Stuttgart 1904, (s. 256 ve 278).

bu ülke, özel bir kategori içinde ele alınmış görünmektedir. Ne var ki, bu durum, sanayinin yoğunlaşmasını ve karteller, sendikalar gibi tekelci işveren birliklerinin oluşumunu ancak hızlandırmıştır. Serbest ticaretin yurdu olan İngiltere'de de, yoğunlaşmanın, biraz geç ve belki başka bir biçim altında da olsa, tekele yolaçtığını saptamak çok önemlidir. Profesör Hermann Levy, Büyük Britanya'nın ekonomik gelişmesiyle ilgili verilere dayanarak yazdığı, *Tekeller, Karteller ve Tröstler* adlı özel araştırmasında şöyle diyor:

"Büyük Britanya'da, tekel eğilimini, işletmelerin büyüklüğü ve bunların teknik düzeylerinin yüksek oluşu yaratmaktadır. Bir kez, yoğunlaşma, her işletmeye büyük miktarlarda yatırım yapma zorunluluğu doğurmaktadır; ayrıca yeni işletmelerin kurulmasında da yatırım konusunda her zaman daha büyük gereksinmelerle karşılaşılmakta, bu da onların kuruluşunu daha güç duruma getirmektedir. Öte yandan (ki bizce en önemli nokta da budur) yoğunlaşmanın doğurduğu dev işletmelere ayak uydurmak isteyen her yeni işletme, öyle bir üretim fazlası yaratabilmelidir ki, kârlı satışları, ancak, talepte meydana gelecek artışlarla elde edebilsin. Yoksa bu artışları tekelci şirketler için olduğu kadar, yeni işletme için de pahalı bir düzeye götürecek şekilde fiyatlar zorlanmış olur."[5] Koruyucu yasalarla kartellerin kuruluşunu kolaylaştıran başka ülkelerden farklı olarak İngiltere'de, tekelci şirketler, karteller ve tröstler, genellikle, rekabet halindeki başlıca işletmelerin sayısı "en çok iki düzine" dolaylarında olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. "Yoğunlaşma hareketinin, büyük sanayideki tekellerin örgütlenişi üzerindeki etkileri, burada, pek açık bir biçimde görülmektedir."[6]

Yarım yüzyıl önce, Marx'ın, *Kapital*i yazdığı sırada, serbest rekabet, iktisatçıların büyük çoğunluğunca, bir "doğa yasası" gibi görülüyordu. Kapitalizmin teorik ve tarihsel bir

[5] Hermann Levy, *Monopole, Kartelle und Trusts*, Yena 1909, s. 286, 290, 298.

[6] Hermann Levy, aynı yapıt, s. 286, 290, 298.

tahlilini yaparak, serbest rekabetin üretimin yoğunlaşmasına yolaçtığını, bunun ise, belirli bir gelişme aşamasında, tekelciliğe götürdüğünü tanıtlayan Marx'ın yapıtını, resmî bilim, sessizlik fesadıyla öldürmeyi denedi. Bugün ise, tekel, bir gerçek olarak ortadadır. İktisatçılar, tekellerin farklı belirtilerini göstermek için dağ gibi kitap yığıyorlar, hepbir ağızdan "marksizmin çürütüldüğünü" ileri sürmekte devam ediyorlar. Ne var ki, İngiliz atasözünde de denildiği gibi, gerçekler inatçı şeylerdir ve hoşumuza gitsin gitmesin, hesaba katılmaları gerekir. Olaylar gösteriyor ki, kapitalist ülkeler arasındaki —örneğin korumacılık ya da serbest-değişim konusundaki— farklar, tekellerin yalnızca biçimleri ve belirme zamanlarıyla ilgili önemsiz bazı değişiklikler göstermektedir; oysa üretimin yoğunlaşmasının bir sonucu olarak tekellerin doğması, kapitalizmin gelişmesinin içinde bulunduğumuz evresinde genel ve temel bir yasadır.

Avrupa için, yeni kapitalizmin, eskisinin yerini *kesinlikle* aldığı tarih, oldukça belirgin bir biçimde gösterilebilir: 20. yüzyılın başıdır bu. "Tekellerin doğuşu" konusunda kaleme alınmış en yeni derleme yapıtlardan birinde, şu satırları okuyoruz:

"1860 öncesi döneminde, birkaç kapitalist tekel örneğine raslanır; şimdi artık iyice ortak nitelikler kazanmış olan biçimlerin embriyonlarını orada bulabiliriz: ama, bunlar, kartellerin yalnızca tarih-öncesi biçimleridir. Modern tekeller, gerçek anlamda, 1860-1870 yılları arasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Gelişmelerinin ilk önemli dönemi, 1870'lerin uluslararası sanayi bunalımı ile başlar, ve 1890-1900 döneminin başına değin sürer." "Sorunu, Avrupa ölçeğinde ele alırsak, serbest rekabetin gelişmesinin 1860-1880 yılları arasında doruğuna vardığını görürüz. Bu arada, İngiltere, eski tarz kapitalist örgütlenmesinin kuruluşunu tamamlıyordu. Bu örgütlenme, Almanya'da, el zanaatları ve ev sanayisi ile çetin bir savaşıma girmiş, kendi varlık biçimlerini yaratmaya başlamıştı."

"1873 çöküntüsüyle ya da, daha doğrusu, onu izleyen çö-

küntüyle —hemen 1880 sonrasına rastlayan güç farkedilir bir kesinti ve 1889'a doğru görülen çok kuvvetli, ama kısa bir ilerleme dönemiyle—, Avrupa ekonomik tarihinin yirmiiki yılını alan büyük bir ani dönüş başlar." "1889-1890 yılları arasındaki kısa atılım dönemi sırasında, konjonktürden yararlanmak için, geniş ölçüde kartel sistemine başvuruldu. Düşünüp taşınmadan uygulanan bir politika, fiyatların çok hızlı ve çok şiddetli bir biçimde yükselmesine yolaçtı; öyle ki, karteller olmasaydı, fiyatların böyle yükseleceği düşünülemezdi; bu yüzdendir ki, hemen hemen bütün karteller, acı bir biçimde, 'mahvoluş çukuru'na yuvarlandı." Bunu beş yıllık kötü bir iş ve düşük fiyatlar dönemi izledi, ama sanayide artık aynı ruh hali yoktu. Çöküntüye, artık kendiliğinden gelen bir şey gibi bakılmıyor; çöküntü, yeni bir elverişli duruma öngelen bir duraklama dönemi olarak görülmüyordu.

"Kartellerin oluşumu böylece ikinci evresine girdi. Eskiden geçici görüngüler olan karteller, giderek bütün ekonomik yaşamın temellerinden biri haline gelmektedir. Birbiri ardısıra birçok sanayi alanını, her şeyden önce de hammadde kesimini ele geçiriyor. Daha 1890-1900 döneminin başında —ilerde kömür sendikasının da temelini oluşturacak— kok sendikası kurulmuş ve, aslında, daha ileri gitmeyen bir kartel tekniği kazanılmıştı. 19. yüzyılın sonundaki büyük yükseliş ve 1900-1903 bunalımı —hiç değilse demir ve çelik sanayisinde— ilk kez tüm bir kartel görünümü altında gelişmiştir. Ve o sıralarda buna yeni bir şey gözüyle bakılıyordu; şimdi ise, ekonomik yaşamın büyük bir kesiminin, rekabet dışına çıkması, kamuoyunca, genellikle normal bir şey olarak kabul edilmektedir."[7]

Böylece tekellerin tarihindeki başlıca evreler şöyle beliriyor: (1) Serbest rekabetin gelişmesinin en yüksek noktaya eriştiği 1860-1880 yılları. Tekeller, ancak farkedilir embri-

[7] Th. Vogelstein, "Die finanzielle Organisation der Kapitalistischen Industrie und die Monopolbildungen". *Grundriss der Sozialökonomik*, VI. Abt., Tübingen 1914. Aynı yazarın *Organisationsformen der Eisenindustrie und der Textilindustrie in England und Amerika*, Bet. I, Leipzig 1910'una bakınız.

yonlar halindedir. (2) 1873 bunalımından sonra, kartellerin önemli gelişme dönemi; böyle olmakla birlikte, bunlar henüz istisna halindedir. Oturmuş bir durumları yoktur. Henüz geçici bir niteliktedirler. (3) 19. yüzyılın sonundaki ilerleyiş ve 1900-1903 bunalımı; bu dönemde, karteller baştanbaşa ekonomik yaşamın temellerinden biri haline geliyor. Kapitalizm, emperyalizme dönüşmüştür.

Karteller, satış, ödeme vb. durumları üzerinde anlaşıyorlar. Pazarları bölüşüyorlar. Fiyatları olduğu gibi, imal edilecek ürünlerin miktarını da saptıyorlar. Kârları çeşitli işletmeler arasında bölüştürüyorlar, vb..

Almanya'da kartel sayısı 1896'da 250 kadardı; 1905'te ise 12.000 kurumu içine alan 385 kartel olduğu tahmin edilmekteydi.[8] Ancak bu rakamların gerçek duruma göre düşük olduğu herkesçe kabul edilmektedir. 1907 Alman sanayi istatistikleri gösteriyor ki, bu 12.000 büyük işletme, ülkenin çekim, buhar ve elektrik gücünün yarısından fazlasını harcamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tröstlerin sayısı 1900'de 185, 1907'de 250 olarak tahmin ediliyordu. Amerikan istatistikleri, bütün sınai girişimleri, kişilere, özel firmalara ve şirketlere ayırır. Bu sonuncular, ülkedeki sınai işletmeler toplamının, 1904'te %23,6'sına, 1909'da ise %25,9'una, yani dörtte-birinden fazlasına sahip bulunuyordu. Gene bunlar, toplam işçi sayısının 1904'te %70,6'sını, 1909'da %75,6'sım, yani dörtte-üçünden fazlasını çalıştırmaktaydı. Bu tarihlerdeki üretimleri ise, 10,9 milyar ve 16,3 milyar dolara, yani toplam üretimin %73,7'sine ve %79'una yükseliyordu.

Karteller ve tröstler, genellikle, bir sanayi kolundaki toplam üretimin onda-yedisini ya da onda-sekizini ellerinde toplamaktadır. Rhine-Westphalien Kömür Sendikası, kuruluş yılı olan 1893'te, bölgedeki kömür üretiminin %86,7'sini elinde tutmaktaydı. 1910'da ise, bu rakam, %95,4 olmuştu.[9]

[8] Dr. Riesser, *Die deutschen Grossbanken und ihre konzentration im Zusammen hange mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland*, 4. baskı, 1912, s. 149; Robert Liefmann, *Kartelle und Trusts und die Weiterbildung der volkswirtschaftlichen Organisation*, 2. baskı, 1910, s. 25.

Böylece yaratılan tekeller çok yüksek kârlar sağlamakta ve dev ölçüde sanayi birimleri kurulmasına yolaçmaktadır. Birleşik Devletler'in ünlü petrol tröstü (*Standard Oil Company*) 1900'de kurulmuştu. "Sermayesi 150 milyon dolara yükseliyordu. 100 milyon dolarlık adi hisse senedi, 150 milyon dolarlık imtiyazlı hisse senedi çıkarmıştı. Bu sonunculara, 1900-1907 yılları arasında ödenen temettü oranları şöyledir: %48, %48, %45, %44, %36, %40, %40, %40, toplamı olarak 367 milyon dolar. 1882'den 1907'ye değin, 889 milyon dolar tutan net kâr üzerinden 606 milyon dolar temettü dağıtılmış, geriye kalan kısım ise, yedek akçe olarak ayrılmıştır."[10] "1907'de çelik tröstünün (*United States Steel Corporation*) bütün işletmelerinde çalıştırılan işçi ve hizmetli sayısı, 210.180'den aşağı düşmemekteydi. Alman maden sanayisinin en önemli işletmesi olan Gelsenkirchen Maden Şirketi (*Gelsenkirchener Bergwerksgesellschaft*), 1908'de, 46.048 işçi ve hizmetli çalıştırmaktaydı."[11] Çelik tröstü, daha 1902'de, 9 milyon ton çelik üretiyordu.[12] Bu tröstün üretimi, Birleşik Devletler'deki toplam çelik üretiminin 1901'de %66,3'ünü, 1908'de %50,1'ini buluyordu.[13] Aynı yıllarda, maden üretimi, %43,9 ve %46,3 oranındaydı.

Amerikan hükümeti tröstler komisyonu raporunda şöyle deniyor: "Tröstlerin rakipleri karşısındaki üstünlükleri, büyük ölçüde girişimlerinden ve teknik donatımlarının yetkinliğinden ileri gelmektedir. Tütün tröstü, kuruluşundan bu yana, el emeğinin yerini, en geniş oranda makinenin alması için çaba göstermektedir. Bu uğurda, tütün imalatıyla ilgili bütün patentleri satın almış, büyük paralar akıtmıştır. Başlangıçta birçoğu işe yaramayan bu patentlerin, tröstün mühendisleri tarafından incelenmesi, yararlanılabilir bir duru-

[9] Dr. Fritz Kestner, *Der Organisationzwang. Eine Untersuchung über die Kämpfe zwischen Kartellen und Aussenseitern*, Berlin 1912, s. 11.

[10] R. Liefmann, *Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften, Einne Studie über den modernen kapitalismus und das Effektenwesen*, Yena 1909, s. 212.

[11] Aynı yapıt, s. 218.

[12] Dr. S. Tschierschky, *Kartell und Trust,* Göttingen 1903, s. 13.

[13] Th. Vogelstein. *Organisationsformen*, s. 275.

ma getirilmesi gerekiyordu. 1906 sonunda, yalnız patent edinme işleriyle uğraşmak üzere, tröste bağlı iki şirket kuruldu. Aynı amaçla tröst, kendi gereksinmeleri için gerekli dökümhaneler, makine atelyeleri, tamirhaneler kurdurdu. Bu kurumların Brooklyn'de bulunan birinde ortalama 300 işçi çalışmaktadır: burada, sigara, puro, enfiye yapımıyla, ambalaj ve kutular için gerekli parlak kağıtlarla ilgili buluşların deneyleri yapılır; gerekiyorsa, bu buluşların geliştirilmesine çalışılır."[14] "Başka tröstler, görevleri yeni imalat yöntemleri bulmak ve teknik yenileşmeleri incelemek olan, "*developing engineers*" [tekniği geliştirme mühendisleri] çalıştırmaktadırlar. Çelik tröstü, teknik yetkinliğe ya da üretim giderlerini azaltmaya elverişli her buluş için, mühendislerine ve işçilerine, yüksek primler ödemektedir."[15]

Alman büyük sanayisinde, örneğin son yirmi-otuz yılda büyük bir gelişme göstermiş olan kimya sanayisinde, teknik yetkinleşme, aynı biçimde düzenlenmiştir. Daha 1908'lerde, üretimin yoğunlaşma süreci, bu sanayide, kendi tarzlarında tekel niteliğine yaklaşan başlıca iki "grup" doğurmuştu. Bunlar, ilkin, iki çift büyük fabrika arasında herbiri 20 ila 21 milyon mark sermayeli olmak üzere, ikili anlaşmalar yaptılar: bir yanda, Hochst'taki eski Meister fabrikası ile Frankfurt-am-Main'daki Casella fabrikası; öbür yanda, Ludwigshafen'daki anilin ve soda fabrikası. Bu gruplardan biri 1905'te ve öteki 1908'de, herbiri bir başka büyük fabrika ile anlaşma yaptı. Sonuçta, herbiri 40-50 milyon mark sermayeli, iki tane, "üçlü birlik" kurulmuş oldu. Bu birlikler, "birbirine yaklaşmaya, fiyatlar vb. üzerinde anlaşmaya"[16] başladı.

Rekabet tekele dönüşüyor. Bu da, üretimin toplumsallaşmasında büyük bir ilerleme sonucunu doğuruyor. Özellikle

[14] *Report of the Commissioner of Corporation on the Tobacco Industry*, Washington 1909, s. 266. Dr. Paul Tafel'in şu kitabından alınmıştır: *Die nordamerikanischen Trusts und ihre Wirkungen auf den Fortschritt der Technik*, Stuttgart 1913, s. 49.

[15] P. Tafel, aynı yapıt, s. 49.

[16] Riesser, adı geçen yapıt, s. 547 ve devamı, 3. baskı. Haziran 1916 tarihli gazeteler Alman kimya sanayiini biraraya getiren yeni bir dev tröstün kuruluşunu bildiriyor.

de, teknik yetkinleşme ve buluşlar alanında.

Bu durum, birbirini tanımayan ve bilinmeyen bir pazar için üretimde bulunan dağınık patronların o eski rekabetine artık hiç benzememektedir. Yoğunlaşma öyle bir noktaya gelmiştir ki, artık bir ülkedeki, hatta, göreceğimiz gibi, birçok ülkedeki, hatta hatta, bütün dünyadaki bütün hammadde kaynaklarının (örneğin demir cevheri rezervlerinin) yaklaşık bir dökümünü yapmak olanaklı olmaktadır. Yalnızca bu döküm yapılmakla kalmıyor, aynı zamanda, bütün bu kaynaklar, dev tekel grupları tarafından ele geçiriliyor. Bu grupların sözleşmeleriyle "bölüştükleri" pazarların emme kapasitesi de, yaklaşık olarak, tahmin edilebilmektedir. Tekeller, en kalifiye emeği de, en iyi mühendisleri de elaltında bulundurmaktadır; yollar, ulaştırma araçları, Amerika'da demiryolları, Avrupa'da ve Amerika'da deniz ulaştırma şirketleri ele geçirilmiştir. Emperyalist aşamasında kapitalizm, üretimin tam toplumsallaşmasına doğru gitmektedir; iradelerine ve bilinçlerine aykırı olarak, kapitalistleri, tam rekabet özgürlüğünden tam toplumsallaşmaya bir geçişi belirleyen yeni bir toplumsal düzene doğru adeta sürüklemektedir.

Üretim toplumsal hale geliyor, ama mülk edinme özel kalmakta devam ediyor. Toplumsal üretim araçları, küçük bir azınlığın mülkiyetinde kalıyor. Şeklen kabul edilen serbest rekabetin genel kadrosu sürüp gitmekte, ve bir avuç tekelcinin, halkın geri kalan kısmı üzerindeki boyunduruğu yüz kez daha ağır, daha duyulur, daha gözyumulmaz duruma gelmektedir.

Alman iktisatçısı, Kestner, tamamını "kartellerle '*outsider*'lar [kartel-dışı sanayiciler] arasındaki savaşım"a ayırdığı bir kitap yayınlamış ve bu yapıtına şu adı vermiştir: *Örgütlenme Zorunluluğu*. Oysa, kuşkusuz, kapitalizmin ayıbını örtmemiş olmak için tekelci birliklere "boyuneğme zorunluluğu" da diyebilirdi. Tekelci birliklerin "örgütlenme" zorunluluğu için günümüzdeki modern, uygarlaşmış savaşta başvurdukları usullerin listesine şöyle bir gözatmak yararlı olacaktır: (1) hammaddeden yoksun bırakmak (... "kartele

katılmaya zorlamak yolunda kullanılan en önemli usullerden biri"); (2) "ittifaklar" yoluyla emek arzını durdurmak (yani kapitalistler ile işçi sendikaları arasında, işçilerin kartelleşmemiş işletmelerde çalışamayacaklarına ilişkin anlaşmalar yapılması); (3) ulaştırma araçlarından yoksun bırakmak; (4) mahreçleri kapamak; (5) yalnızca kartellerle ticaret ilişkileri kurmaları konusunda müşterilerle anlaşmalar yapmak; (6) sistemli bir biçimde fiyat indirmek (bu usule "*outsider*"ları, yani tekelden bağımsız bulunan işletmeleri yıkmak için başvurulur; belirli bir sürede, malları maliyet-fiyatları altında satmak için, milyonlar harcanmıştır; akaryakıt sanayisinde bunun örnekleri görülmüştü: benzin fiyatları 40 marktan 22 marka, yani yarı-yarıya düşürülmüştü!); (7) kredileri kesmek; (8) boykot.

Burada, artık, büyük ve küçük yapımevleri, teknik yönden gelişmiş ve geri kalmış işletmeler arasında bir rekabet sözkonusu değildir. Kendi zorbalıklarına ve tahakkümlerine boyuneğmek istemeyen küçük işletmelerin tekeller tarafından boğulması gerçeğiyle karşılaşıyoruz. Bu durum, bir burjuva iktisatçısının kafasında nasıl yankılanmaktadır, onu görelim:

"Salt ekonomik alanda bile, diye yazar Kestner, eski anlamıyla ticari faaliyetten örgütlü bir spekülasyona doğru belli bir kayma meydana geliyor. Başarı şansı, artık, teknik ve ticari deneyimleriyle müşterilerin gereksinmelerini en iyi şekilde tahmin etme gücünü kazanmış olan ve uyumuş talebi 'keşfedip' etkili bir biçimde uyarmayı bilen tüccara değil, çeşitli işletmeler ile bankalar arasındaki ilişki olanaklarını ve organik gelişmeyi hesaplayabilen ya da hiç değilse sezebilen spekülasyon dehasına [!?] gülmektedir..."[17]

Bu sözler, açıkça şu anlama geliyor: kapitalizmin gelişmesi öyle bir noktaya varmıştır ki, meta üretimi henüz egemenliğini korumak ve ekonomik yaşamın temeli sayılmakla birlikte, aslında, sarsılmakta ve kârların büyük kısmı para oyunları yapan "dehalara" akmaktadır. Bu para oyunlarının,

[17] Kestner, adı geçen yapıt.

bu düzenbazlıkların temelinde ise üretimin toplumsallaşması vardır; ancak bu toplumsallaşmaya değin yükselmiş insanlığın böylece gerçekleştirdiği büyük ilerlemeden yararlananlar spekülatörlerdir. "Bu temel üzerinde" emperyalizmin gerici ve küçük-burjuva eleştirmeninin, *geriye*, "barışçı", "serbest", "dürüst" rekabete dönmeyi nasıl düşlediğini daha aşağıda göreceğiz.

"Kartellerin doğuşunun bir sonucu olan sürekli fiyat yükselmelerine, diyor Kestner, şimdiye değin yalnızca başlıca üretim araçlarına ilişkin maddelerde, özellikle kömürde, demirde, potasta raslanmış, ama mamul maddelerde böyle bir şey sözkonusu olmamıştır. Fiyat yükselişinden doğan kâr artışı da, yalnız üretim araçları sanayisine özgü kalmıştır. Bu gözleme şunu da eklemeliyiz: yarı-mamul madde değil de hammadde işleyen sanayiler, kartellerin kurulmasıyla — yarı-mamulleri işleyen sanayi kollarının zararına olarak— yalnızca yüksek kârlar biçiminde yararlar sağlamakla kalmamış, aynı zamanda, bu ikinciler üzerinde, serbest rekabet döneminde varolmayan bir *egemenlik* de kurmuştur."[18]

Bu altını çizdiğimiz sözcük, burjuva iktisatçılarının çok seyrek olarak ve büyük bir gönülsüzlük içinde kabule yanaştıkları, başta Kautsky olmak üzere oportünizmin günümüzdeki savunucularının savsaklamaya ve reddetmeye çalıştıkları sorunun özünü ortaya koymaktadır. Egemenlik ilişkileri ve onlarla birlikte ortaya çıkan şiddet, "kapitalist gelişmenin en son aşamasında" raslanan tipik belirtilerdir; ve bu, mutlak egemenlik sahibi ekonomik tekellerin kurulmasıyla zorunlu olarak ortaya çıkması gereken ve gerçekte de ortada olan sonuçlardır.

Kartel egemenliğinin bir örneğini daha verelim. Hammadde kaynaklarının tamamını ya da büyük kısmını ele geçirmek olanaklı olduğu zaman, kartellerin oluşumu ve tekellerin kuruluşu da çok kolay olmaktadır. Ancak, hammadde kaynaklarını bir elde toplamanın olanaklı olmadığı başka sanayilerde, tekellerin ortaya çıkmayacağını düşünmek de

[18] Kestner, adı geçen yapıt, s. 254.

yanlıştır. Çimento sanayisi, gerekli hammaddeyi her yerde bulabilir. Ama bu sanayi de, Almanya'da, tam anlamıyla kartelleşmiştir. Fabrikalar, bölgesel sendikalar içinde toplanmıştır: Güney Almanya, Rhine-Westphalien vb.. Fiyatlar, tekel fiyatıdır: Maliyet-fiyatı 180 mark olan bir vagon malın satış fiyatı, 230-280 mark! İşletmeler, %12-16 temettü öder. Ancak çağdaş spekülasyon dehalarının, kâr-payı adı altında dağıtılanlar dışında, ayrıca, büyük birtakım kazançlarla sebeplendiklerini de unutmayalım. Böyle kârlı bir sanayide, rekabeti ortadan kaldırmak için, tekelcilerin, oyunlara başvurdukları da görülmüştür: kendi sanayilerindeki durumun kötü olduğu hakkında gerçeğe uymayan söylentiler çıkarırlar; gazetelerde "sermaye sahipleri, sermayenizi çimento sanayisine yatırmaktan sakınınız!" gibi imzasız uyarılar yayınlarlar. Ensonu, "*outsiders*" (yani kartel-dışı) fabrikaları 60-80 ya da 150 bin mark tazminat ödeyerek satın alırlar.[19] Tekel, her yerde kendine yol açmaktadır; rakiplerini "mütevazı" bir bedelle satın almaktan Amerikan usulü dinamit kullanmaya değin her türlü yola "başvurarak".

Kartellerin, bunalımları ortadan kaldıracağı fikrine gelince, bu, kapitalizmin kusurlarını her ne pahasına olursa olsun örtmek için didinen burjuva iktisatçılarının uydurdukları bir masaldır. Tersine, *belirli* sanayi kollarında yaratılmış tekel, kapitalist üretimin *bütününde* zaten var olan karışıklığı daha da çoğaltmakta, ağırlaştırmaktadır. Tarımın gelişmesi ile sanayinin gelişmesi arasındaki oransızlık —ki bu, genellikle, kapitalizme özgü bir olaydır— daha da artmaktadır. "Büyük Alman bankalarının sanayi ile ilişkisi" üstüne en iyi yapıtlardan birinin yazarı olan Jeidels'in de kabul ettiği gibi, en iyi kartelleşmiş ve ağır sanayi denen sanayi kolunun, özellikle kömür ve demir sanayisinin ayrıcalıklı durumu, öbür sanayi kollarında "sistem eksikliğini" daha da hissedilir bir noktaya getirmektedir.[20]

[19] L. Eschwege, "Zement", *Die Bank*, 1909, 1. s. 115 ve devamı.

[20] Jeidels, *Das Verhältnis der deutschen Grossbanken zur Industrie mit besonderer Berücksichtigung der Eisenindustrie*, Leipzig 1905, s. 271.

"Bir ulusal ekonomi ne denli gelişmiş olursa, diye yazıyor kapitalizmin azgın savunucusu Liefmann, riskli girişimlere, yabancı ülkelerdeki işletmelere, gelişmek için uzun zaman isteyen işletmelere, ensonu yalnızca yerel önem taşıyan işletmelere yönelir."[21] Riskin artışı, kesinlikle, taşarak yurtdışına vb. akan sermayedeki çok büyük artışlara bağlıdır. Aynı zamanda, tekniğin çok büyük bir hızla ilerlemesi, ulusal ekonominin çeşitli alanları arasındaki uyumsuzluğun giderek çoğalan unsurlarını, karışıklığı, bunalımları ortaya çıkarır. Liefmann şunu da kabul etmek zorunda kalmıştır: "Doğrusu, insanlığı, yakın bir gelecekte teknik yönden önemli devrimler beklemektedir; bunlar ulusal ekonominin örgütlenişini de kesin bir biçimde etkileyecektir..." elektrik, havacılık... "Çoğunca ve genel olarak böyle derin ekonomik dönüşüm dönemlerinde, yoğun bir spekülasyon eğiliminin çoğaldığı görülür..."[22]

Bunalımların her çeşidi, daha çok da ekonomik bunalımlar, —ama kesinlikle tek başına ekonomik bunalımlar değil— güçleri oranında, yoğunlaşmaya ve tekele eğilimi artırır. İşte çağdaş tekellerin tarih içindeki bir dönüm noktası olan 1900 bunalımının önemi üzerine Jeidels'in yararlı birkaç düşüncesi:

"1900 bunalımı, temel sanayi kollarındaki dev işletmelerin yanında, bugünkü buluşlara göre önemini yitirmiş yapıda birçok işletme, 'basit' [yani birleşmemiş] işletmeler buldu; sanayideki yükselişin dalgaları onları da gönence götürmüştü. Birleşmiş dev işletmeleri hiç etkilemeyen ya da çok kısa bir süre için etkileyen fiyat düşüşü, bu 'basit' işletmeleri büyük bir sıkıntının içine attı. Bu bakımdan 1900 bunalımı, eski 1873 bunalımına oranla, çok daha fazla bir sanayi yoğunlaşmasına yolaçmıştır; gerçi 1873 bunalımı da en iyi donatımlı işletmeleri seçerek ayıklamıştı; ancak o dönemdeki teknik düzey yüzünden, bu ayıklama, bunalımdan başarıyla çıkmış işletmelere bir tekel olanağı sağlayamamıştı. Böyle

21 Liefmann, *Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften*, s. 434.
22 Liefmann, aynı yapıt, s. 465, 466.

sürekli ve yüksek ölçüde bir tekel durumu, her yana dalbudak salmış örgütleri ve sermayelerin büyüklüğü sayesinde modern demir, çelik ve elektrik sanayisi dev işletmelerinde; daha küçük bir ölçüde de makine sanayisinde, bazı metalurji kollarında ve iletişim yolları sanayisinde vb. vardır."[23]

Tekel, bu, "kapitalizmin gelişmesinin en yeni aşaması"nın sonsözüdür. Ancak, bankaların rolünü hesaba katmazsak, tekellerin gerçek gücü ve rolü konusundaki bilgimiz çok yetersiz, eksik ve sınırlı olmaktan ileri gidemez.

[23] Jeidels, aynı yapıt, s. 108.

İKİ

BANKALAR VE YENİ ROLLERİ

BANKALARIN ilk ve temel görevi, ödemelerde aracılık hizmeti görmektir. Bu yolla, atıl para-sermayeyi faal sermayeye, yani kâr sağlayan sermayeye dönüştürürler; her çeşit para gelirlerini toplayarak, bunları, kapitalist sınıfın emrine verirler.

Bankalar geliştikçe ve az sayıda kurumlarda yoğunlaştıkça, mütevazı aracılar olmaktan çıkıp, belli bir ülkenin ya da birçok ülkenin hammadde kaynaklarının ve üretim araçlarının çoğunu, kapitalistlerin ve küçük patronların parasermayelerinin hemen hemen tamamını emirlerinde bulunduran muazzam tekeller haline gelirler. Birçok mütevazı aracının, böyle bir avuç tekelci haline gelmesi, kapitalizmin kapitalist emperyalizme dönüşmesinin temel süreçlerinden birini meydana getirmektedir. Bunun için ilkin bankacılıktaki yoğunlaşma olayı üstünde duracağız.

1907-1908'de bir milyon marktan fazla sermayeli anonim Alman bankalarındaki mevduat toplamı 7 milyar marka yükseliyordu; bu mevduat 1912-1913'te, 9,8 milyar marka

ulaşmıştı. Yani beş yıllık bir süre içinde 2 milyar 800 milyon marklık bir artış olmuştu (%40). Bu toplamın 2 milyar 750 milyonu, 10 milyon marktan fazla sermayeli 57 banka arasında bölünmüştü. Mevduatın büyük ve küçük bankalar arasında dağılışı şöyleydi[24] [tablo — 1]:

[TABLO — 1]

MEVDUAT YÜZDELERİ

Yıllar	9 Büyük Berlin Bankasında	Sermayesi 10 Milyon Markı Aşan Diğer 48 Bankada	Sermayeleri 1-10 Milyon Mark Arasında olan 115 Bankada	Sermayeleri 1 milyon Marktan Az Olan Küçük Bankalarda
1907-1908	47	32,5	16,5	4
1912-1913	49	36	12	3

Küçük bankalar, içlerinden yalnız dokuzu mevduat toplamının yarısını ellerinde toplamış büyük bankalar tarafından püskürtülmüş, ezilmişti. Ancak biz, burada, birçok öğeyi, örneğin bir dizi küçük bankanın hepsinin, büyük bankaların gerçek şubeleri haline dönüştüğünü hesaba katmıyoruz. Bunlardan ilerde sözedeceğiz.

1913 sonlarında, Schulze-Gaevernitz, yaklaşık olarak 10 milyar mark tutarındaki toplam mevduatın 5,1 milyarının 9 büyük Berlin bankasında toplandığını hesaplamıştı. Yalnız mevduat toplamını değil, banka sermayeleri toplamını da dikkate alan yazar şöyle diyordu:

"1909 sonunda, 9 büyük Berlin bankası, *kendilerine bağlı bankalarla birlikte,* 11 milyar 300 milyon markı, yani toplam Alman banka sermayesinin %83'ünü denetimleri altında tutuyordu. *Kendisine bağlı bankalarla birlikte* yaklaşık olarak 3 milyar markla çalışan Deutsche Bank, Prusya'daki

[24] Alfred Lansburgh, "Fünf Jahre deutsches Bankwesen", *Die Bank,* 1913, n° 8, s. 728.

Devlet Demiryolları İdaresinin yanında, eski dünyanın en büyük ve en az merkeziyetçi sermaye birikimini temsil etmektedir."[25]

"Bağlı" bankalara ilişkin noktalarda özellikle durduk; çünkü, çağdaş kapitalist yoğunlaşmanın en önemli ayırıcı özelliklerinden biri burdadır. Büyük işletmeler, özellikle bankalar, küçük işletmeleri, yalnızca yutmakla kalmazlar; onların sermayelerine "katılarak", hisse senetlerini satın alarak ya da değiştirerek, kredi sisteminden yararlanarak, onları kendilerine "bağlarlar", teknik deyimiyle söylersek "kendi konsorsiyumları"na sokarlar, yedeklerine alırlar. Profesör Liefmann "modern iştirak ve finansman şirketleri" hakkında 500 sayfa kadar tutan bir kitap yayınladı;[26] ne yazık ki, bu kitapta, iyi sindirilmemiş birtakım kaba bilgilere, pek zavallı cinsten "teorik" düşüncelerini eklemiş. Yoğunlaşma bakımından "holding" sisteminin nerelere gideceği, en iyi biçimde, kendisi de bir banker olan Riessed'in büyük Alman bankaları üstüne yazdığı kitapta anlatılmıştır. Ancak bu kitaptaki verileri incelemeden önce, "holding" sistemine somut bir örnek verelim.

Deutsche Bank grubu, büyük banka gruplarının en büyüğü değilse bile, en büyüklerinden biridir. Bu gruptaki bütün bankalar arasındaki bağlara bir gözatmak için, birinci, ikinci, üçüncü derecedeki "holding"leri, ya da, aynı şey demek olan, küçük bankaların Deutsche Bank'a "bağlılıkları" arasında ayrım yapmak gerekir. O zaman aşağıdaki tablo elde edilir[27] [tablo — 2]:

"Zaman zaman" Deutsche Bank"a "birinci derecede bağlı" olan 8 banka arasında 3 yabancı banka vardır: bir Avusturya (*Wiener Bankverein*) ve iki Rus bankası (*Sibirya Ticaret Bankası ve Rus Dış Ticaret Bankası*). Deutsche Bank

[25] Schulze-Gaevernitz, "Die deutsche Kreditbank" *Grundriss der Sozialökonomik*, Tübingen 1915, s. 12 ve 137.

[26] R. Liefmann, *Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften, Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen*, Yena 1909, s. 212.

[27] Alfred Lansburgh, "Das Beteiligungssystem im deutschen Bankwesen", *Die Bank*, 1910, 1. s. 500.

grubu, doğrudan doğruya ya da dolaylı, kısmen ya da tamamen, toplam olarak 87 bankayı içine almaktadır. Grubun toplam sermayesi —asıl sermayesi ve mevduat sermayesi—, 2-3 milyar mark olarak tahmin edilmektedir.

[TABLO — 2]

		1. Derecede Bağımlılık	2. Derecede Bağımlılık	
Deutsche Bank'ın Holdingleri	Sürekli	17 bankada	9 holding, 34 bankaya iştirak eder.	4 holding, 7 bankaya iştirak eder.
	Belirsiz süreli	5 bankada	—	—
	Zaman zaman	8 bankada	5 holding, 14 bankaya iştirak eder.	2 holding, 2 bankaya iştirak eder.
Toplam		30 bankada	14 holding, 48 bankaya iştirak eder.	6 holding, 9 bankaya iştirak eder.

Böyle bir grubun başına geçmiş bulunan ve kendinden biraz küçük yarım düzine başka banka ile devlet borçları gibi çok kârlı ve önemli işlemleri yönetme konusunda anlaşmalara giren bir bankanın, artık "aracı" rolle yetinmeyeceği bir avuç tekelcinin birliği haline gelmekte olduğu açıktır.

Bankacılıktaki yoğunlaşmanın, Almanya'da, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında nasıl hızlı bir tempo içinde meydana geldiğini Riesser'den özetleyerek aldığımız aşağıdaki veriler gösterecektir. [tablo — 3]:

[TABLO — 3]
ALTI BÜYÜK BERLİN BANKASI

Yıllar	Almanya'daki Şubeleri	Ajanslar ve Kambiyo Büroları	Anonim Şirket Halindeki Alman Bankalarındaki Sürekli İştirakler	Kurumlar Toplamı
1895	16	14	1	42
1900	21	40	8	80
1911	104	276	63	450

Burada bütün ülkeyi kaplayan sık bir mali kanallar şebekesinin bütün sermayeleri ve gelirleri merkezileştirerek, binlerce işletmeyi tek bir ulusal kapitalist örgüte ya da tek bir dünya kapitalist örgütüne dönüştürerek hızla yayıldığı görülüyor. Günümüzdeki burjuva ekonomi politiği adına biraz önce Schulze-Gaevernitz'den aldığımız parçada sözü edilen "ademi merkeziyet" kavramı, gerçekte, eskiden nispeten "bağımsız", ya da daha uygun bir deyişle, köşede kalmış olan birçok ekonomik birimin yalnız bir merkeze bağlanmasını ifade etmektedir. Gerçekte, burada, dev tekellerin *merkezileşmesi*, rollerinin, önemlerinin ve güçlerinin artması sözkonusudur.

Daha eski kapitalist ülkelerde, bu "banka ağı"nın, daha da sık olduğu görülür. İngiltere'de (İrlanda dahil), 1910'da, 7.151 banka şubesi vardı. Dört büyük bankadan herbirinin 400'ü aşkın (447-689 arasında), başka dört bankadan herbirinin 200'ü aşkın, onbir bankadan herbirinin 100'ü aşkın şubesi vardı.

Fransa'da en büyük üç banka (*Crédit Lyonnais, Comptoir national d'escompte* ve *Société générale*) işlemlerini ve şube ağlarını şöyle genişletmişlerdir[28] [tablo — 4]:

[28] Eugen Kaufmann, *Das französische Bankwesen*, Tübingen 1911, s. 356 ve 362.

[TABLO — 4]

Yıllar	Şube ve Ajans sayısı			Sermaye (Milyon Frank)	
	Taşra	Paris	Toplam	Banka Sermayesi	Mevduat
1870	47	17	64	200	427
1890	192	66	258	265	1.245
1909	1.033	196	1.229	887	4.363

Riesser, modern ve büyük bir bankanın "ilişkilerini" göstermek için, Almanya'nın ve dünyanın en büyük bankalarından birinin, *Disconto Gesellschaft*'ın (bu kurumun sermayesi, 1914'te 300 milyon markı buluyordu) gönderdiği ve aldığı mektupların sayısını ele alıyor:

	Mektupların Sayısı	
	Gelen	Giden
1852	6.135	6.292
1870	85.800	87.513
1900	533.102	626.043

Crédit Lyonnais'nin cari hesap sayısı, 1875'te 28.535 iken, 1912'de 633.539'a yükselmiştir.[29]

Bu basit rakamlar, sermaye yoğunlaşmasındaki ve iş cirosundaki artışla bankaların öneminin kökten nasıl değiştiğini, ayrıntılı ve uzun açıklamalardan daha iyi göstermektedir. Ayrı ayrı kapitalistler birleşerek bir tek kolektif kapitalist meydana getiriyorlar. Birçok kapitalistin cari hesaplarını tutmakla, bankalar, aslında, yalnızca teknik ve yardımcı bir işlem yapmaktadır. Ancak bu işlemler muazzam ölçüde yaygınlık kazandığı zaman görüyoruz ki, bir avuç tekelci, bütün kapitalist toplumun sınai ve ticari işlemlerini kendi

[29] Jean Lescure, *L'Epargne en France*, Paris 1914, s. 52.

isteklerine bağlı kılıyor; bu tekelci grup, bankalarla ilişkileri, cari hesaplar ve başka mali işlemler sayesinde, ilkin, kenarda kalmış kapitalistlerin durumlarını tam bir şekilde *öğrenebilir*, sonra kredileri azaltıp çoğaltarak ya da kolaylaştırıp zorlaştırarak onlar üzerinde bir *denetim kurabilir*, onları etkisi altına alabilir, ensonu onların yazgılarını *tam anlamıyla elinde tutabilir*, işletmelerinin gelirini belirleyebilir, onları sermayeden yoksun bırakabilir ya da sermayelerinin büyük ölçüde artmasına izin verebilir, vb..

Biraz önce Berlin'deki *Disconto Gesellschaft*'ın sermayesinin 300 milyon mark olduğunu belirtmiştik. Bankanın sermayesindeki bu artış, en büyük iki Berlin bankasının, *Deutsche Bank* ile *Disconto Gesellschaft*'ın, egemenlik savaşımının küçük sonuçlarından biridir. 1870'te, daha yeni kurulmuş olan bu ikincisinin 15 milyon sermayesine karşılık, birincinin sermayesi 30 milyon markı bulmaktaydı. 1908'de, birincinin sermayesi 200 milyon, ikincisininki 170 milyondu. 1914'te, *Deutsche Bank*, sermayesini 250 milyona yükseltti; öbürü ise gene çok büyük bir başka bankayla, *Schaaffhausenscher Bankverein* ile birleşerek, sermayesini 300 milyona çıkardı. Elbette ki bu egemenlik savaşımı, iki banka arasında, gittikçe daha sık ve daha sürekli birtakım "anlaşmalar"la birlikte yürüyecekti. Bankalardaki bu gelişmenin, ekonomik sorunları en ılımlı ve en titiz bir burjuva reform anlayışının ötesine hiçbir zaman geçmeyen bir anlayışla inceleyen uzman kişilerde uyandırdığı düşünceler şöyledir:

Disconto Gesellschaft'ın sermayesinin 300 milyon marka yükselmesi konusunda Alman dergisi *Die Bank*'ta şöyle deniyordu: "Öbür bankalar da aynı yolu izleyecektir. Bugün ekonomik yönden Almanya'yı yönetmekte olan 300 kişi, zamanla 50'ye, 25'e inecek, hatta daha da azalacaktır. Öte yandan, modern yoğunlaşma hareketinin yalnız bankacılık alanında kalacağı da söylenemez. Bankalar arasındaki bu sıkı ilişkiler, onların koruduğu sanayi topluluklarının da birarayа gelmesini gerektirecektir. ... Günün birinde uyandığımızda, çevremizde tröstlerden başka şey göremeyip şaşıracağız;

özel tekellerin yerine devlet tekellerini geçirmek zorunluluğunu duyacağız. Bununla birlikte, işleri, hisse senetleriyle biraz hızlanmış olarak kendi serbest gelişmelerine bırakmış olmaktan başka bir suç bulamayacağız kendimize."[30]

İşte burjuva gazeteciliğinin güçsüzlüğüne güzel bir örnek. Burjuva bilimi ise, daha az içten olmasıyla, işlerin esasını örtbas etmek, ormanı ağaçlarla maskelemek eğilimiyle, bundan ayrılır. Yoğunlaşmanın sonuçlarına "şaşmak", kapitalist Alman hükümetini ya da kapitalist "toplumu" ("bizi") "suçlamak"; tıpkı Amerikan tröstlerinden korkan ve "tröstler kadar teknik ve ekonomik ilerlemeyi hızlandıramadıkları"[31] gerekçesiyle Alman kartellerini onlara yeğleyen Alman "kartel uzmanı" Tschierschky gibi, hisse senedi işlemlerinin yoğunlaşmayı artıracağından korkmak — bu, güçsüzlük değil de nedir?

Ama gerçekler, gerçekler olarak kalır. Belki bugün, Almanya'da, tröstlere değil, *yalnızca* kartellere raslanıyor; ama gene de, Almanya, 300'ü aşmayan büyük sermaye tarafından *yönetilmektedir*. Üstelik bu sayı, gittikçe azalmaktadır. Her durumda ve bütün kapitalist ülkelerde, bankaları yöneten yasalar arasındaki farklar ne olursa olsun, bankaların, sermaye yoğunlaşması ve tekellerin oluşumu sürecini kuvvetlendirdikleri ve hızlandırdıkları bir gerçektir.

Marx, yarım yüzyıl önce, *Kapital*'de (Rusça çeviri, c. III, Kitap 2, s. 144.).[10] "Bankacılık sistemi, gerçekte genel bir defter tutma ve üretim araçlarının toplumsal bir ölçekte dağılma biçimine sahiptir; ama, yalnızca bu biçime." Banka sermayelerinin artması, büyük bankaların şube ve ajans sayılarının ve cari hesap adetlerinin çoğalması konusunda yukarda belirttiğimiz rakamlar, bütün bir kapitalistler sınıfının "genel muhasebesi"ni somut bir biçimde sunmaktadır bize; bütün bir kapitalistler sınıfı dedik, aslında kapitalist olmayan unsurlar da katılmaktadır buna, çünkü bankalar, kısa bir süre için de olsa, küçük işadamlarının, memurların,

[30] A. Lansburgh, "Die Bank mit den 300 millionen", *Die Bank*, 1914, 1, s. 426.

[31] S. Tschierschky, adı geçen yapıt, s. 128.

işçi sınıfının çok ince üst tabakasının her çeşit para gelirlerini de toplamaktadır. "Üretim araçlarının genel dağılımı" ise kesinlikle, modern bankaların gelişmesinden doğar. Sayıları Fransa'da 3-6, Almanya'da 6-8 olan bu bankaların en önemlilerinin ellerinde milyarlar dönmektedir. Ne var ki, sorunun *özü* sözkonusu olduğunda, üretim araçlarının bu dağılımı, hiçbir "genel" çizgi taşımaz; tamamıyla özeldir, yani büyük sermayenin, ilk planda da en büyük sermayenin, halk yığınlarının güçlükle beslendiği, tüm tarımsal gelişmenin sanayideki gelişmelerden onarılmaz bir şekilde geri kaldığı, sanayi içinde de "ağır sanayi"nin öbür sanayi kollarını haraca kestiği koşullar altında oluşan tekelci sermayenin çıkarlarına göre işlemektedir.

Tasarruf sandıkları ve postaneler de kapitalist ekonominin toplumsallaşmasında bankalarla rekabet etmeye başlıyor. Bunlar, daha "ademi merkeziyetçi" kurumlardır; yani etkileri daha büyük sayıda yerel birimlere, daha uzak yerlere, daha geniş bir nüfus kesimine yayılmaktadır. Bir Amerikan komisyonu, bankalardaki ve tasarruf sandıklarındaki mevduatın karşılıklı gelişmesi üzerine şu rakamları elde etmiştir[32] [tablo — 5]:

[TABLO — 5]

MEVDUAT
(MİLYAR MARK)

Yıllar	Fransa		İngiltere		Almanya		
	Bankalar	Tasarruf Sandıkları	Bankalar	Tasarruf Sandıkları	Bankalar	Kredi Şirketleri	Tasarruf Sandıkları
1880	8,4	1,6	?	0,9	0,5	0,4	2,6
1888	12,4	2,0	1,5	2,1	1,1	0,4	4,5
1908	23,2	4,2	3,7	4,2	7,1	2,2	13,9

[32] "Statistics of the National Monetary Commission", *Die Bank*, 1910, s. 1200.

Mevduata %4-4,25 faiz ödeyen tasarruf sandıkları, sermayelerine "kârlı" plasmanlar aramak, poliçe, ipotek vb. işlemlerine girmek zorunda kalmaktadır. Böylece, bankalar ve tasarruf sandıkları arasındaki sınırlar "giderek silinmekte"dir. Bu bakımdan, örneğin Boshum ve Erfurt Ticaret Odaları, senet iskonto etmek gibi tamamıyla banka işlemi sayılan işlerin tasarruf sandıkları tarafından yapılmasının "yasaklanmasını" istiyorlar. Postaneler tarafından yapılmakta olan banka işlemlerinin de sınırlandırılmasını gerekli görüyorlar.[33] Banka kodamanları, ummadıkları bir yerde, devlet tekelinin işe elatmasından korkar görünüyorlar. Ancak şurası da besbelli ki, bu korku, aynı dairenin iki yönetici bölümü arasındaki rekabetin çerçevesini aşmamaktadır. Çünkü, bir yandan, tasarruf sandıklarına emanet edilmiş milyarlar kesinlikle gene o *aynı* kodamanların emrinde demektir: öte yandan, kapitalist toplumdaki devlet tekeli, aslında, şu ya da bu sanayi alanındaki iflas sınırına gelmiş milyonerlerin gelirlerini artırmak ve güvence altına almak için kullanılan bir araçtan başka bir şey ifade etmemektedir.

Serbest rekabetin hüküm sürdüğü eski kapitalizmin yerini, tekellerin egemen olduğu bir yenisinin alması, doğurduğu birçok sonuçlar arasında Borsanın önemini de azaltmıştır. *Die Bank* dergisi şöyle yazar:

"Borsa, eskiden, bankaların çıkardıkları 'kıymetleri' henüz müşterileri arasına plase edemediği zamanlarda sahip olduğu o vazgeçilmez değişim aracısı niteliğini uzun bir süreden beri yitirmiş bulunuyor."[34]

" 'Her banka, bir Borsadır.' Banka ne denli büyük, bankacılık işlemlerindeki yoğunlaşma ne denli ilerlemiş olursa, bu özdeyiş de o denli gerçeklik kazanmış olur."[35]

"Borsa, bir zamanlar, 1870'i izleyen yıllarda, gençlik taşkınlıkları içinde [1873 borsa bunalımına,[11] *Gründerzeit*[12] şirketi rezaletlerine vb. 'ince' bir ima] Almanya'nın sanayi-

[33] *Die Bank*, 1913, s. 811, 1022; 1914, s. 713.
[34] *Die Bank*, 1914, s. 316.
[35] Dr. Oscar Stillich, *Geld- und Bankwesen*, Berlin 1907, s. 169.

leşme çağını açmıştı ... bugün ise bankalar ve sanayi, bu işi 'kendi başlarına yapabilecek' güçteler. Büyük bankalarımızın Borsa üzerindeki egemenliği, iyice örgütlenmiş Alman sınai devletinin ifadesinden başka bir şey değildir. Otomatik olarak işleyen ekonomik yasalar alanı daralır, buna karşılık bankalarla ilgili bilinçli çalışma düzeni önemli ölçüde genişletilirse, ulusal ekonomi konusunda birkaç yöneticiye düşen sorumluluk payı da çok geniş oranlarda artmış olacaktır." Alman Profesörü Schulze-Gaevernitz böyle yazıyor.[36] Alman emperyalizminin bu savunucusu, bütün ülkelerin emperyalistleri üzerinde otoritesi olan bu savunucu, ekonomik yaşamın bankalarca "bilinçli bir biçimde" düzenlenmesi olayının, aslında "iyi örgütlenmiş" bir avuç tekelci tarafından halk yığınlarının soyulması demek olduğunu, bu "ayrıntı"yı, maskelemeye çalışır. Çünkü, burjuva profesörün görevi, banka tekelcilerinin bütün mekanizmasını çırılçıplak ortaya koymak ya da entrikalarını belirtmek değil, tersine, onları daha az iğrenç göstermektir.

Daha yetkin bir iktisatçı ve "maliyeci" olan Riesser de, yadsınılamaz gerçeklerden birtakım boş tümcelerin yardımıyla sıyrılmaya çalışmaktadır: "... Borsa, gitgide, menkul kıymetlerin dolaşımı ve bütün ekonomik yaşam için pek gerekli olan niteliğini: yani yalnızca en doğru ölçen alet olma özelliğini değil, aynı zamanda, kendine yönelen bütün ekonomik hareketlerin otomatik düzenleyicisi diyebileceğimiz özelliğini de yitirmektedir."[37]

Başka bir deyişle, eski kapitalizm, serbest rekabet kapitalizmi, mutlak ve vazgeçilmez düzenleyicisi Borsa ile birlikte, ortadan ebediyen kaybolmaktadır. Geçici bir dönemin belirtilerini taşıyan, serbest rekabet ve tekel karışımı yeni bir kapitalizm, onun yerini alıyor. Böylece soru kendiliğinden doğmaktadır: bugünkü kapitalizmin bu "geçiş"i, *neye* yöneliyor? Ne var ki, burjuva bilginleri bu soruyu sormaktan kor-

[36] Schulze-Gaevernitz, "Die deutsche Kreditbank", *Grundriss der Sozialökonomik*'de, Tübingen 1915, s. 101.

[37] Riesser, adı geçen yapıt, 4. baskı, s. 629.

kuyorlar.

"Otuz yıl önce, 'işçilerin' el emeği dışında kalan ekonomik çalışmanın onda-dokuzunu, serbest rekabet düzeni içindeki yumuşakbaşlı işverenler yapardı. Bugün ise, ekonomide bu zihinsel çabanın onda-dokuzu *memurlar* tarafından yerine getirilmektedir. Banka, bu evrimin *başındadır*."[38]

Schulze-Gaevernitz'in bu itirafı, bir kez daha, bugünkü kapitalizmin —emperyalist aşamadaki kapitalizmin— geçiş olayının neye yöneldiği sorusunu akla getiriyor.

Yoğunlaşma sürecinin gücüyle, bütün kapitalist ekonominin başında kalan bazı bankalarda, doğal olarak, tekel anlaşmaları, bir *banka tröstüne* doğru gitgide daha belirgin bir kayma eğilimi taşıyacaktır. Amerika'da, artık dokuz değil, ama çok büyük *iki* banka, milyarder Rockefeller'in ve Morgan'ın bankaları, 11 milyar marka ulaşan bir sermayeye hükmetmektedir.[39] Almanya'da yukarda belirttiğimiz *Schaaffhausen Birliği*'nin *Disconto Gesellschaft* tarafından emilmesi olayı, borsanın önde gelen yayın organlarından *Frankfurtter Zeitung*'da[13] şöyle değerlendiriliyordu:

"Bankaların yoğunlaşmasındaki artma hareketi, genel olarak kredi talebinde bulunabilecek kurumlar çevresini de daraltmaktadır. Sanayi ile mali dünya arasındaki sıkı ilişki, banka sermayesine muhtaç sanayi şirketlerinin hareket özgürlüğünü sınırlamaktadır. Bu yüzden, büyük sanayi, bankaların artan tröstleşme eğilimini farklı duygularla izlemektedir. Gerçekten birçok kez büyük banka grupları arasında rekabeti sınırlama amacını taşıyan anlaşmalara girişildiği gözlemlenmiştir."[40]

Bankalardaki gelişmenin son sözünü bir kez daha söyleyelim: tekel.

Bankalarla sanayi arasındaki sıkı ilişkiye gelince, bankaların yeni rolü belki de en açık biçimde bu alanda görül-

[38] Schulze-Gaevernitz, "Die deutsche Kreditbank", *Grundriss der Sozialökonomik,* Tübingen 1915, s. 151.

[39] *Die Bank*, 1912, 1. s. 435.

[40] Schulze-Gaevernitz'den naklen, *Grundriss der Sozialökonomik*, s. 155.

mektedir. Bir banka, bir sanayicinin senedini iskonto ettiği zaman, ona bir cari hesap vb. açacak, ve bu işlemler, tek tek alınırsa, o sanayicinin bağımsızlığına zarar vermeyecek, banka da mütevazı bir aracı rolünün dışına çıkmış olmayacaktır. Ancak bu işlemler çoğalır ve yerleşik bir durum kazanırsa, bir işletmenin cari hesabının tutulması, bankaya, bu müşterisinin ekonomik durumu hakkında her zaman daha geniş ve daha açık bilgi edinme olanağı sağlıyorsa —ki daima böyle olmaktadır—, o sınai işletme, gitgide daha büyük ölçüde bankaya karşı bağımlı olmaya başlar.

Aynı zamanda, bankalar ve büyük ticari ve sınai işletmeler arasında bir çeşit kişisel birleşmenin, hisse senetleri alımı yoluyla bir kaynaşma olayının geliştiği, bunun da sınai ve ticari işletmelerin denetim (ya da yönetim) kurullarına banka müdürlerinin geçmesiyle, ya da tersinin olmasıyla, gerçekleştiği de görülmektedir. Alman iktisatçısı Jeidels, bu çeşit sermaye ve işletme yoğunlaşması hakkında çok önemli belgeler toplamıştır. Buna göre, Berlin'deki en büyük altı banka, müdürleriyle 344 sanayi şirketinde, ayrıca yönetim kurulu üyeleriyle başka 47 sanayi şirketinde temsil edilmektedir; yani toplam olarak 751 şirkette. Bu sonuncuların 289'unda, ya yönetim kurulu başkanlığı ya da iki üyelik ele geçirilmiştir. Bu şirketler en çeşitli ticaret ve sanayi alanlarına yayılır: sigorta, ulaştırma, lokantalar, tiyatrolar, sinema filmciliği vb.. Öte yandan, 1910'da, aynı altı bankanın denetim kurullarında 51 büyük sınai işletmenin temsilcileri bulunuyordu; örneğin bunlardan biri de *Krupp* firmasına bağlı "*Hapag*" (Hamburg-Amerikan) adlı büyük denizcilik kumpanyasının müdürüydü. Bu altı bankanın her biri, yüzlerce sanayi şirketinin çıkardığı hisse senetlerine, ve tahvillere katılmışlardı; bu şirketlerin sayısı 281 ve 419 arasında değişiyordu[41].

Bankaların ve sanayilerin "kişisel birlik"i, hükümet ile bunlar arasındaki "kişisel birlik"le tamamlanmıştır.

Şöyle yazar Jeidels: "Denetim kurullarındaki sandalye-

[41] Jeidels, adı geçen yapıt, Riesser, aynı yapıt.

ler, ünlü kişilere ve devlet makamlarıyla ilişkileri önemli ölçüde kolaylaştırabilecek [!!] eski memurlara rahatça sunulmaktadır." ... "Büyük bir bankanın denetim kurulunda, genellikle bir parlamento üyesi ya da Berlin belediyesinden bir üye bulunur."

Hazırlanma ve, denebilirse büyük kapitalist tekeller noktasına ulaşma, bütün "doğal" ya da "doğaüstü" araçlar kullanılarak tam hızla devam etmektedir. Bundan da, modern kapitalist toplumun birkaç yüz finans kralı arasında, bir çeşit sistematik işbölümü meydana gelmektedir.

"[Bankaların yönetim kurullarına vb. giren] bazı büyük sanayicilerin faaliyet alanlarındaki bu genişlemeye koşut olarak, belli sanayi bölgelerinin taşradaki banka müdürlerinin sorumluluğuna bırakılması, büyük bankaların yöneticileri için belli bir uzmanlık alanı yaratmaktadır. Böyle bir uzmanlaşma, genellikle, yalnız büyük bankalarda, özellikle de sanayi dünyasıyla iyice yaygın ilişkiler kurulduğunda olanaklı olabilir. Bu işbölümü iki yönde oluşur: bir yandan, bütün sanayi ilişkileri o işte uzmanlaşmış bir müdüre verilir; öte yandan, her müdür ayrı işletmelerin ya da üretimleri ve kârları birbirine bağlı bir işletme grubunun denetimini üstlenir. ... [Kapitalizm daha şimdiden ayrı ayrı işletmelere örgütlü bir *denetim* uygulama dönemine girmiş bulunuyor:] Bunlardan birinin uzmanlığı Alman sanayisi, hatta bazan yalnızca Batı Almanya'daki sanayi olmaktadır [Batı Almanya, sanayi yönünden, ülkenin en gelişmiş kısmıdır]; ötekiler ise, yabancı devletler ve yabancı sanayi ile ilişkilerde, sanayicilerin kişilikleri hakkında toplanacak bilgiler, Borsa işleri vb. konularında uzmanlaşırlar. Ayrıca, çoğu kez, her banka müdürü, bir bölgenin ya da sanayi kolunun işleriyle görevlendirilir. ... Örneğin, biri bellibaşlı elektrik şirketlerinin, bir başkası kimyasal maddeler, bira, şeker fabrikalarının denetim kurullarında çalışır; başka biri, kıyıda kalmış birkaç işletme ve aynı zamanda sigorta şirketlerinin denetim kurullarında görevlidir. ... Kısacası, büyük bankalarda çalışma alanı genişledikçe, işlemler çeşitlendikçe, yöneticiler arasın-

da işbölümü de, kuşkusuz, onları salt bankacılığın azçok üzerine çıkarmayı, sanayinin genel sorunları ve farklı dalları ilgilendiren özel sorunlar üzerinde daha yetkin karar verme durumuna getirmeyi, bankanın sınai etki alanında daha elverişli hareket etmeyi amaçlayacak biçimde artmaktadır. Bu banka sistemi, sanayi ile haşır-neşir olmuş kimseleri, sanayicileri, eski devlet memurlarını, bunlardan özellikle demiryolları, madencilik vb. hizmetlerinde çalışmış olanları denetim kurullarına seçme eğilimiyle tamamlanmaktadır."[42]

Çok küçük bazı farklarla, aynı yapıdaki kurumları, Fransız bankacılığında da görüyoruz. Örneğin, en büyük üç Fransız bankasından biri olan *Crédit Lyonnais*, özel bir *mali araştırmalar servisi* (*service des études financières*) kurmuştur; burada elliden fazla mühendis, istatistikçi, iktisatçı, hukukçu vb. sürekli olarak çalışır. Servisin maliyeti altı-yedi yüz bin frank kadardır. Bu servis kendi içinde sekiz bölüme ayrılmıştır: biri sınai işletmeler hakkında özel bilgiler toplamakla görevlidir; ikincisi genel istatistikleri inceler; üçüncüsü demiryolu ve deniz ulaştırma kumpanyaları ile ilgili konulara, dördüncüsü kurumların sermaye durumlarına, beşincisi mali raporlara vb. eğilmektedir.[43]

Sonuçta, bir yandan, gitgide daha bütün bir kaynaşma meydana geliyor, ya da N. İ. Buharin'in güzel bir raslantıyla dediği gibi, banka sermayeleri ile sanayi sermayeleri içiçe bir durum kazanıyor; başka türlü söylersek, bankalar, gerçek anlamda "evrensel" niteliği olan kurumlar haline dönüşüyor. Bu konuda, sorunu en iyi şekilde incelemiş bir yazarın, Jeidels'in kullandığı terimleri, burda anmanın gerekli olduğuna inanıyoruz:

"Sanayi ilişkilerinin bütünüyle incelenmesi, sanayi için mali kurumların '*evrensel niteliği*'ni kavramamıza yarar. Öbür banka çeşitlerinin tersine, bankaların ayaklarının altından toprağın kaymasını önlemek için, bir alanda ya da

[42] Jeidels, adı geçen yapıt, s. 157.

[43] Eugen Kaufmann'm *Die Bank*'ta Fransız bankaları üzerine yayınlanmış yazısı, 1909, II, s. 851 ve devamı.

belli bir sanayide uzmanlaşması gereğini ileri süren bazı düşüncelerin tersine, büyük bankalar, yer ve üretim tarzı bakımından değişik işletmelere olanaklı olduğunca fazla ilişki kurmaya, farklı bölgeler ve farklı sanayi dallarında, bu dallardaki işletmelerin tarihsel gelişmelerinin sonucu olarak ortaya çıkmış sermaye dağılımı eşitsizliklerini gidermeye çalışmaktadır. ... Bir eğilime göre sanayi, bankaların bağlarını genelleştirmelidir; başka bir eğilim, bu bağları sürekli kılmak ve sıkılaştırmak yönündedir; altı büyük bankada her iki eğilime de, tamamen değilse bile, dikkate değer ölçüler içinde, ve eşit olarak, yer verilmiştir."

Sanayi ve ticaret çevrelerinde, sık sık bankaların "teröründen" yakınıldığı görülür. Bu yakınmaların, aşağıdaki örnekte görüleceği gibi, büyük bankaların "kumanda verdikleri" zamanlara raslamasına şaşmamak gerekir. 19 Kasım 1901'de Berlin D bankalarından biri (adları D harfiyle başlayan dört büyük bankaya böyle denmektedir), *Alman-Merkez-Kuzeybatı Çimento Sendikası*nın yönetim kuruluna aşağıdaki mektubu yollamıştı:

"Kurumunuzun bu ayın 18'inde bir gazetede yayınladığı bir ilandan anlaşıldığına göre, sendikanızın ayın 30'unda yapılacak genel kurul toplantısında, işletmeleriniz için elverişli görülen, ama bize uygun düşmeyen, bazı değişiklik kararları alınması olasılığı vardır. Bu yüzden bugüne değin size açmış bulunduğumuz krediyi kesmek zorunda kalacağımızı büyük bir üzüntüyle bildiririz. ... Ancak, sözü edilen genel kurul toplantısında, bize uygun düşmeyen herhangi bir karar alınmadığı, ayrıca gelecek için bu konuda uygun güvenceler verildiği takdirde, yeni bir kredinin sağlanma olanaklarını görüşmeye hazır olduğumuzu belirtiriz."[44]

Gerçekte bu, büyük sermaye tarafından ezilen küçük sermayenin hep aynı yakınmasıdır; yalnız, bu olayda, "küçükler"in grubuna düşen bütün bir sendikaydı! Küçük ve büyük sermaye arasındaki eski savaşım, bu kez yeni ve iyice yüksek bir gelişme düzeyinde olmak üzere, yeniden başlıyor.

[44] Dr. Oscar Stillich, *Geld- und Bankwesen*, Berlin 1907, s. 148.

Hiç kuşkusuz, milyarlara hükmeden büyük bankalar, eskileriyle hiçbir şekilde kıyaslanamayacak araçlar kullanarak, teknik ilerlemeyi hızlandırma yeteneğine de sahiptirler. Bankalar, örneğin, birtakım teknik araştırma dernekleri kurarlar, ve elbet, bunlardan yalnızca "dost" sınai işletmeler yararlanır. Bunlar arasında, *Elektrikli Tren Araştırma Derneği*'ni, *Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Merkez Bürosu*'nu vb. sayabiliriz.

Büyük bankaların yöneticilerinin, ulusal ekonomide oluşmakta olan ekonomik koşulları bizzat görmemeleri olanaklı değil, ama onlar, bu koşullar karşısında güçsüz kalıyorlar.

Şöyle diyor Jeidels: "Son yıllarda büyük bankaların yönetim ve denetim kurullarındaki kişilerin değişmelerini gözlemlemiş bir kimse, işlerin, yavaş yavaş, büyük bankaların, sanayinin genel gelişmesine, kaçınılmaz ve gitgide fiilî olarak, etkin bir biçimde müdahalesini düşünen birtakım yeni adamların eline geçtiğine dikkat edecektir; bu yenilerle eski banka müdürleri arasında, iş konusunda, sık sık da kişisel konularda, anlaşmazlık çıktığına tanık olacaktır. Gerçekte, sorun, kredi kurumları olan bankaların, sınai üretim sürecine müdahale ettikleri zaman bundan zararlı çıkıp çıkmayacakları, kredi aracılığı rolleriyle ortak herhangi bir yanı olmayan ve sınai durumun kör etkisi altında kendilerinin her zamankinden daha açık bir alana sürükleyen bir faaliyet uğruna, sağlam ilkelerini ve güvenceli çıkarlarını feda edip etmeyecekleridir. Bunu, eski banka müdürlerinin çoğu onaylamaktadır; genç müdürlerin çoğu ise, sınai sorunlara etkin bir müdahaleyi, modern büyük sanayi ile birlikte büyük bankaların ve sınai faaliyetin, bugünkü bankaları doğurduğu zorunluluğa eş bir zorunluluk olarak görüyorlar. Her iki taraf, yalnız bir noktada, büyük bankaların yeni faaliyetlerinde, ne değişmez ilkelerin, ne de somut bir amacın bulunmadığı noktasında birleşmektedir."[45]

Eski kapitalizm gününü doldurmuştur. Yenisi ise bir ge-

[45] Jeidels, adı geçen yapıt, s. 183-184.

çiş dönemini yaşıyor. Tekeller ile serbest rekabeti "uzlaştırmak" için "değişmez ilkeler" ve "somut bir amaç" peşinde koşmak, elbette ki, boşuna bir çaba olacaktır. Pratisyenlerin itirafları ile, "örgütlü" kapitalizmin Schulze-Gaevernitz, Liefmann ve başka "teorisyenler" gibi resmî savunucularının coşkun övgüleri birbirini hiç de tutmamaktadır.

Büyük bankaların bu "yeni faaliyeti", acaba, kesin olarak, ne zaman ortaya çıkmıştır? Bu önemli soruya, Jeidels'de, oldukça açık bir karşılık buluyoruz:

"Sınai işletmelerin yeni konuları, yeni biçimleri, yeni organlarıyla, yani hem merkeziyetçi, hem de merkeziyetçi olmayan örgütlü büyük bankalarla ilişkileri 1890'dan önce, ulusal ekonominin karakteristik bir olayı değildi, bir anlamda, bu çıkış noktası, bankaların beliren sanayie ait politikalarından ötürü, ilk kez merkeziyetçi olmayan işletmelerin büyük "kaynaşma" olaylarına rasladığımız 1897 yılına değin de getirilebilir, hatta bu tarihi daha yakın bir zamana çekmek de olanaklıdır; çünkü yalnızca 1900 bunalımı, bankacılıkta olduğu kadar sanayide de yoğunlaşma sürecini hızlandırmış ve sanayi ile kurulmuş bağları ilk kez büyük bankaların bir tekeli haline getirerek, o ilişkileri daha sıkı, daha kuvvetli kılmıştı."[46]

Böylece 20. yüzyıl, eski kapitalizmin, genel olarak sermaye egemenliğinden mali-sermaye egemenliğine geçilen yeni bir kapitalizme yerini bıraktığı bir dönüm noktasıdır.

[46] Jeidels, adı geçen yapıt, s. 181.

ÜÇ

MALİ-SERMAYE VE MALİ-OLİGARŞİ

ŞÖYLE yazar Hilferding: "Sınai sermayenin daima büyüyen bir parçası, onu kullanmakta olan sanayicilere ait değildir. Sanayiciler, bundan yararlanma olanağını, yalnızca, kendilerine göre sermaye sahipliğini temsil eden bankalar kanalıyla elde etmektedirler. Öte yandan, bankalar da, gitgide artan bir sermaye kısmını, sanayide tutmak zorundadır. Böylece bankalar, gittikçe artan ölçüde, birer sanayi kapitalisti haline geliyor. Gerçekte, sanayi sermayesi haline dönüşen bu banka sermayesine —yani para-sermayeye— 'mali-sermaye', (*'finance capital'*) diyorum. Kısacası, 'mali-sermaye', bankaların çekip çevirdiği, sanayicilerin kullandığı bir sermaye oluyor."[47]

Bu tanım, eksiktir; çünkü çok önemli bir olguyu, üretimin ve sermayenin genişleyen yoğunlaşmasının tekellere yolaçtığı ve hâlâ açmakta olduğu olgusunu, sessizce geçiştirmektedir. Ancak, gene de Hilferding'in genellikle bütün ya-

[47] R. Hilferding, *Das Finanzkapital*, 2. baskı, s. 301.

pıtı, ve özellikle yapıtın bu tanımı aldığımız bölümden önceki iki bölümü, kapitalist tekellerin rolü üzerinde gereğince durmaktadır.

Üretimin yoğunlaşması, bunun sonucu olarak, tekeller; sanayinin ve bankaların kaynaşması ya da içiçe girmesi — işte mali-sermayenin oluşum tarihi ve bu kavramın özü.

Şimdi geriye kapitalist tekeller "yönetiminin", meta üretimi ve özel mülkiyet rejimi içinde, nasıl kaçınılmaz bir biçimde, bir mali-oligarşi egemenliği haline geldiğini açıklamak kalıyor. Hemen belirtelim ki, Alman —yalnızca Alman değil— burjuva biliminin Riesser, Schulze-Gaevernitz, Liefmann vb. gibi temsilcilerinin hepsi de, emperyalizmin ve mali-sermayenin savunucularıdır. Bu oligarşinin oluşum "mekanizması"nı, usullerini, "yasak ya da caiz" gelirlerinin oranlarını, parlamento ile ilişkilerini vb., vb. açıklayacakları yerde, onları hafif göstermeye, süslemeye çalışıyorlar. Tumturaklı ve belirsiz tümcelerle, banka müdürlerinin "sorumluluk duygularına" seslenerek, Prusyalı memurlara "görev duyguları"ndan ötürü övgüler döşenerek, tekellerin "gözetim" ve "düzenlenmeleri" için hazırlanan gülünç yasa tasarılarını, en ciddi bir tavırla ve ayrıntılı bir biçimde tahlile girişerek, teori konusunda, Profesör Liefmann'ın ulaştığı şu "bilimsel" tanımlama gibi budalalıklara başvurarak, bu "lanetli" soruları savuşturmak istiyorlar: "*Ticaret, malları toplamayı, muhafaza etmeyi ve emre amade tutmayı amaçlayan sınai bir faaliyettir.*"[48] (İtalikler profesöründür.) Bu sözlerden çıkacak sonuç şudur: ticaret, değişimi (mübadeleyi) bilmeyen ilkel insanda da vardı, sosyalist toplumda da olacaktır!

Ancak mali-oligarşinin müthiş egemenliğiyle ilgili korkunç gerçekler öylesine bellidir ki, bütün kapitalist ülkelerde, Amerika'da, Fransa'da, Almanya'da, *burjuva* anlayışla yazılmış, ama gene de, bu mali-oligarşinin —bayağı cinsten de olsa— doğruya oldukça yakın ve eleştirel bir tablosunu veren bir yazın türemiş bulunuyor.

[48] R. Liefmann, adı geçen yapıt, s. 476.

Her şeyden önce, temelde, yukarda bir-iki sözcükle değindiğimiz "holding sistemi" var. Bu konuya, ilk değinen değilse bile, ilk değinenlerden biri olan Alman iktisatçısı Heymann şöyle diyor:

"Yöneticiler, esas-şirketi, [sözcüğü sözcüğüne: "ana-şirket"] o da bağlı şirketleri ["kız-şirketler"], onlar da bağlı şirketlere bağlı şirketleri ["torun-şirketler"] vb. denetlemektedir. Bu yolla, büyük bir sermayeye sahip olmadan da, üretimin geniş alanlarına egemen olmak olanaklıdır. Çünkü, üretimi denetleyebilmek için sermayenin %50'sine sahip olmak yetiyorsa, yöneticinin, ikinci derecede bağlı şirketlerin 8 milyonluk sermayesini denetleyebilmesi için, 1 milyon sermaye sahibi olması yetmektedir. Hatta bu içiçe' durum daha da ileri götürüldüğünde, 1 milyon sermaye ile onaltı milyonun, otuziki milyonun vb. denetimi de olanaklı olabilmektedir."[49]

Gerçekte, deneyimler gösteriyor ki, sermayesi hisse senetlerine bölünmüş bir şirketin işlerine egemen olmak için, hisselerin %40'ını elde etmek de yetiyor;[50] çünkü küçük ve dağınık hisse sahiplerinden bir kısmının, pratik olarak, genel kurul toplantılarına katılma olanağı yoktur. Burjuva bilgiçleri ve sözümona "sosyal-demokrat" oportünistler, hisselerin "demokratlaşması'yla, "sermayenin de demokratlaşacağını", "küçük üretimin öneminin artacağını, rolünün büyüyeceğini" umuyorlar (ya da umduklarını söylüyorlar); oysa bu, aslında, mali-oligarşinin gücünü artırma yollarından biridir. Bunun içindir ki, daha ileri, daha eski, daha "deneyimli" kapitalist ülkelerde, küçük değerde hisse senetleri çıkarılmasına yasalarca izin verilmiştir. Almanya'da hisse senetlerinin bin marktan fazla itibari değerde olması, yasalarca yasaklanmış bulunmaktadır; bu yüzden Almanya'daki açıkgöz parababaları, 1 sterlinlik (20 marklık, 10 rublelik) hisse senedi bile çıkarılabilen İngiltere'ye kıskanç gözlerle bakarlar. Al-

[49] Hans Gideon Heymann, *Die Gemischten werke im deutschen Grosseisengwerbe*, Stuttgart 1904, s. 268-269.

[50] Liefmann, *Beteiligungsges*, vb., s. 258.

manya'daki en büyük sanayicilerden ve "para krallarından" biri olan Siemens, 7 Haziran 1900 tarihinde, Reichstag'a, "bir sterlinlik hisse senetlerinin Britanya emperyalizminin temeli olduğunu" söylemişti.[51] Bu tüccar, Rus marksizminin kurucusu geçinen[14] ve emperyalizmi halkların birine özgü bir kusur olarak gören bazı ağzı kalabalık yazarlardan daha köklü, daha "marksist" bir emperyalizm anlayışına ulaşmıştı.

Ancak, "holding" sistemi, yalnızca tekelcilerin gücünü iyice artırmaya yaramaz, onlara, hiçbir ceza korkusu olmaksızın, halkı oyuna getirmek ve en kirli işlere girmek olanaklarını da sağlar; çünkü "ana-şirketin" yöneticileri, "özerk" sayılan bağlı şirketlerin işlerinden yasalar karşısında sorumlu değillerdir; bu yüzden de bu bağlı şirketler *aracılığıyla*, "her şeyi" *kabul ettirebilirler*. İşte *Die Bank* adlı Alman dergisinin Mayıs 1914 tarihli sayısından aldığımız bir örnek:

"Daha birkaç yıl önce, en iyi kazanç sağlayan Alman işletmelerinden biri olan Cassel'deki 'Spring Çelik Anonim Şirketi', kötü yönetim sonucu öyle bir noktaya geldi ki, dağıttığı temettü oranı %15'ten sıfıra düştü. Yönetim kurulu, hissedarların haberi olmaksızın, bağlı şirketlerden birine, itibari sermayesi yalnızca birkaç yüz bin mark olan 'Hassia' şirketine, *6 milyon mark* tutarında bir borç vermişti. Anaşirketin sermayesinin hemen hemen üç katını bulan bu yüklenme, bilançolarda da hiç görünmemekteydi. Bu ihmal yasalara aykırı da değildi; ticari mevzuatın hiçbir maddesine aykırı hareket edilmemiş olduğu için, bu durumun tam iki yıl boyunca sessizce geçiştirilmesi olanaklı olmuştu. Sorumlu kişi olarak bu bilançolara imza koymuş olan denetim kurulu başkanı, bugün olduğu gibi, o zaman da, aynı zamanda, Cassel ticaret odası başkanı bulunmaktaydı. Hissedarlar 'Hassia' şirketine verilen bu borçtan, çok sonra, bunun hatalı bir iş olduğu ortaya çıktığında" ... (yazarın bu sözcüğü tırnak içine alması gerekirdi) ... "durumu önceden bilenlerin kendi hisse senetlerini satmalarından sonra, bunların değer-

[51] Schulze-Gaevernitz, *Grundrisse der Sozialökonomik*, c. 2, s. 110.

leri %100'e yakın bir düşüş gösterdiği zaman haberdar olabildiler". ...

"*Sermayesi hisse senetlerine bölünmüş şirketlerde raslanan bu tipik bilanço cambazlığı*, bize, yönetim kurullarının en tehlikeli işlere tek başına çalışan işadamlarından daha rahatlıkla girmelerindeki nedeni açıklamaktadır. Modern bilanço tekniği, yalnızca girişilen riskli işleri, sıradan hissedarlardan gizleme olanağı sağlamamakta, aynı zamanda, asıl çıkar sahiplerine, kendi hisse senetlerini zamanında elden çıkararak, başarısız bir deneyimin sonuçlarından kaçınma olanağı da hazırlamakta; oysa kendi başına çalışan işadamı, attığı her tehlikeli adımın cezasını gene kendisi çekmektedir. ...

"Birçok anonim şirketin bilançosu, belgenin gerçek anlamını belirten alttaki işaretleri okuyabilmek için ilkin üstte görünen başka bir yazının silinmesi gereken ortaçağ palimpsestlerini akla getirmektedir." (Palimpsest: üzerine yeni bir yazı yazılmak için, asıl yazının silinmiş olduğu parşömen.)

"Bir bilançoyu anlaşılmaz duruma sokmak için en çok kullanılan ve en basit yöntem, yeni yeni bağlı şirketler kurarak, ya da edinerek, tek bir işletmeyi parçalara bölmektir. Sözkonusu sistemin —meşru olan ya da olmayan— amaçlar açısından doğurduğu yararlar öylesine ortadadır ki, bunu kabul etmeyen büyük şirketler birer istisna oluşturur."[52]

Yazar, örnek olarak, bu sistemi geniş ölçüde uygulayan en büyük tekellerden birini, ünlü "General Elektrik Şirketi" ni (ilerde tekrar sözkonusu edeceğimiz AEG'yi) veriyor. 1912 yılında, bu şirketin, *175* ya da *200* başka şirketin sermayesine katıldığı, kuşkusuz, bunlara egemen olduğu, ve toplam olarak aşağıyukarı *1,5 milyar marklık* bir sermayeyi denetlediği tahmin edilmekteydi.[53]

Bütün denetim ve gözetim kuralları, bilançoların yayınlanması, bunlar için açık şemalar düzenlenmesi vb. iyi düşünceli profesör ve memurların —yani kapitalizmi savun-

[52] L. Eschwege, "Tochtergesellschaften", *Die Bank*, 1914, I. s. 545.

[53] Kurt Heinig, "Der weg des Elektrotrusts", *Die Neue Zeit*, 1912, Otuzuncu yıl, 2, s. 484.

mak ve daha az kusurlu kılmak gibi bir iyi niyetle dolu olanların—, halkın dikkatini çekmek için söylediklerinin hiçbir önemi yoktur. Çünkü özel mülkiyet hakkı kutsaldır, ve kimse hisse senetleri almaktan, satmaktan, rehine vermekten menedilememektedir.

"Holding sistemi"nin büyük Rus bankalarında nasıl gelişmeler gösterdiğini kavramak için, Rus-Çin bankasında onbeş yıl çalışmış ve 1914'te, metnine pek de uymayan *Büyük Bankalar ve Dünya Pazarı* adlı bir kitap yayınlamış bulunan, E. Agahd'ın verdiği rakamlara başvuracağız.[54] Yazar, büyük Rus bankalarını, başlıca iki gruba ayırıyor: (*a*) "holding sistemi"ni uygulayanlar ve (*b*) "bağımsız bankalar" (ancak burada, bağımsızlık kavramıyla, keyfî bir şekilde, yalnızca *yabancı* bankalar karşısındaki bağımsızlık anlaşılmaktadır.) Yazar, birinci grubu da üç ayrı alt-gruba ayırmaktadır: 1) Alman holdingleri; 2) İngiliz holdingleri; 3) Fransız holdingleri. Yani sözü edilen her üç ülkenin yabancı bankalarının holdinglerini ve egemenliğini gözönünde tutmuş olmaktadır. Ayrıca yazar, yatırılmış banka sermayelerini "üretken" (sanayi ve ticaret alanlarında) ve "spekülatif" (borsa ve para işlemleri uygulanmış) sermaye olarak ikiye ayırıyor. Böylece E. Agahd kendine uygun düşen küçük-burjuva reformist görüşüyle, kapitalist düzen içinde, bu iki çeşit yatırımı birbirinden ayırmayı ve ikincisini yoketmeyi hayal ediyor.

Şu rakamları veriyor bize [tablo — 6]:

Bu rakamlara göre büyük bankaların 4 milyar ruble kadar tutan "aktif sermayesinin dörtte-üçünden fazlası, (yani 3 milyar rubleden fazla bir kısmı) aslında yabancı bankaların "bağlı şirketleri" durumunda olan bankalardan, ilk planda da Paris bankalarından (ünlü üçünden *Union Parisienne, Paris ve Pays-Bas Bankası, Société Générale*) ve Berlin ban-

[54] E. Agahd, *Grossbanken und Weltmarkt. Die Wirtschaftliche und politische Bedeutung der Grossbanken im Weltmarkt unter Berücksichtigung ihres Einflusses auf Russlands Volkswirtschaft und die deutsche-russischen Beziehungen*, Berlin 1914.

[TABLO — 6]

BANKALARIN AKTİFLERİ
(1913 EKİM-KASIM BİLANÇOLARINA GÖRE)
(MİLYON RUBLE)

Rus Banka Grupları	Yatırılmış Sermaye		
	Üretken	Spekülatif	Toplam
a1) Dört banka: Sibirya Ticaret, Rusya, Uluslararası, Iskonto Bankaları	413,7	859,1	1.272,8
a2) İki banka: Ticaret ve Sanayi, Rus-Ingiliz.....	239,3	169,1	408,4
a3) Beş banka: Rus-Asya, St. Petersburg Özel, Azov-Don, Moskova Birliği, Rus-Fransız Ticaret	711,8	661,2	1.373,0
Toplam (11 banka)	*1.364,8*	*1.689,4*	*3.054,2*
b) Sekiz banka: Moskova Ticaret, Volga-Kama, Junker ve Ortakları, St. Petersburg Ticaret (eski Wawelberg), Moskova (eski Riebuşinski), Moskova Iskonto, Moskova Ticaret, Moskova Özel	504,2	391,1	895,3
Toplam (19 banka)	*1.869,0*	*2.080,5*	*3.949,5*

kalarından (özellikle *Deutsche Bank*, ve *Disconto Gesellschaft*) gelmektedir. En önemli iki Rus bankası, *Rus Bankası* (Rus Dış Ticaret Bankası) ve *Uluslararası Banka* (St. Petersburg Uluslararası Ticaret Bankası), 1906-1912 yılları arasında "dörtte-üç oranında Alman sermayesiyle çalışarak" sermayelerini 44 milyon rubleden 98 milyon rubleye, yedeklerini 15 milyon rubleden 39 milyon rubleye yükseltmişlerdir. Bunlardan birincisi Berlin *Deutsche Bank* "konsorsiyumu"na, ikincisi Berlin *Disconto Gesellschaft* konsorsiyumuna bağlıdır. Pek değerli Agahd, hisse senetlerinin çoğunca Berlin bankalarının elinde bulunmasını, bunun da Rus hissedarları güçsüz duruma düşürdüğünü görerek derin derin iç geçiriyor. Oysa, elbette ki, sermayeyi ihraç eden ülkeler

aslan payını alacaklardır. Örneğin *Deutsche Bank*, Sibirya Ticaret Bankasının hisse senetlerini Berlin'e getirmiş, bunları bir yıl kendi portföyünde muhafaza ettikten sonra 100 yerine 193 fiyatla, yani hemen hemen iki katına satmış; böy-lece de Hilferding'in "kurucu kârı" dediği 6 milyon rubleye yakın bir kazanç elde etmiştir.

Yazarımız Petersburg'un en büyük bankalarının toplam "gücünü" 8.235 milyon ruble, yaklaşık olarak 8,25 milyar ruble olarak tahmin ediyor. Holdinglere, daha doğrusu yabancı bankaların egemenlik derecesine gelince, onlar için aşağıdaki oranları veriyor. Fransız bankaları %55; İngiliz bankaları %10; Alman bankaları %35. Bu 8.235 milyon rublelik toplamın 3.687 milyonu, yani %40'ından fazlasını *Produgol* ve *Prodamet* sendikalarına, petrol, metalurji ve çimento sendikalarına düştüğünü hesaplıyor. Böylece kapitalist tekellerin kuruluşu sayesinde, banka ve sanayi sermayelerinin kaynaşması, Rusya'da da büyük ilerlemeler kaydetmiş oluyor.

Birkaç elde toplanmış olan ve fiilen tekel durumu yaratan mali-sermaye, mali-oligarşi egemenliğini güçlendirerek ve bütün bir toplumu tekelciler yararına haraca keserek, firmaların kuruluşundan, kıymetli evrak çıkarılmasından, devlet tahvillerinden çok büyük ve gittikçe artan ölçüde kârlar elde etmektedir. İşte Hilferding'in, Amerikan tröstlerinin "iş" yöntemlerinden binlercesi arasından çıkardığı bir örnek: 1887'de Havemeyer, 15 küçük şirketin kaynaşmasından doğan ve sermayesi 6,5 milyon dolara yükselen şeker tröstünü kurdu. Amerikalıların deyimine göre tröstün sermayesi şişirilerek 50 milyon dolar olarak gösterildi. Bu "sermaye yığış"la, ilerdeki bir tekel durumunun kârları amaçlanıyordu; tıpkı Amerika'da çelik tröstünün, olanaklı olduğunca fazla demir madeni alanını, ilerde getireceği tekel kârlarını umarak satın alması gibi. Gerçekte şeker tröstü, şeker için tekel fiyatını belirledi; bu da ona yedi kat şişirilmiş ser-mayeye %10 oranında, *yani tröstün kuruluş zamanındaki efektif sermayesine %70 oranında* kâr sağladı. 1909'da bu tröstün ser-

mayesi, 90 milyon dolara yükseliyordu. Yirmiiki yıl içinde, sermayesini on katından fazlasına çıkarmıştı.

Fransa'da mali-oligarşi egemenliği (Lysis'in 1908'de Paris'te beşinci baskısı yapılmış ünlü kitabının adı *Fransa'da Mali-Oligarşiye Karşı*dır) az farklı bir biçim içinde görünmüştür. En güçlü bankalardan dördü, kıymetli evrak çıkarmak bakımından nispi değil, "mutlak tekel" durumu yaratmıştır. Gerçekte bu, bir "büyük bankalar tröstü"dür. Ve uygulanan tekelden kıymetli evrak çıkarılması dolayısıyla büyük kârlar elde edilir. Borçlanma yoluna başvuran bir ülke, genellikle borç miktarının %90'ından fazlasını alamamaktadır; geriye kalan %10, bankalara ya da başka aracılara akmaktadır. Örneğin 400 milyon franklık Rus-Çin istikrazından bankaların elde ettiği kâr, %8'e dek yükselmiştir; 1904'teki 800 milyonluk Rus istikrazından bankalara düşen kâr oranı %10'du; 1904'teki 62.500 milyon franklık Fas istikrazından elde edilen kâr oranı ise %18,75'i bulmuştu. Gelişme çizgisinde ilk çıkışını küçük tefecilikle yapan kapitalizm, bu çizgiyi, büyük tefecilikle sona erdirmektedir. Lysis şöyle der: "Fransızlar, Avrupa'nın tefecileridir." Bütün bu ekonomik yaşam koşulları, kapitalizmin bu dönüşümüyle derinden derine değişmektedir. Nüfusta bir değişiklik olmadığı; sanayide, ticarette ve deniz yollarında bir durgunluk hüküm sürdüğü halde, ülkenin tefecilikle zenginleşmesi olanaklıdır. "8 milyon franklık bir sermayeyi temsil eden elli kişi, 4 bankaya yatırılmış bulunan *2 milyar frankı* denetleyebilir." Yukarda gördüğümüz holding sistemi de aynı sonucu hazırlamaktadır: sözgelimi, en büyük bankalardan biri, *Société Générale*, "bağlı şirket"lerinden biri olan *Mısır Şeker Rafinerileri* için 64.000 tahvil çıkarmıştır. Bu tahvillerin ihraç fiyatı %50'den olduğu için banka daha yekten frank başına 50 santim kazanmaktadır. Bu şirketin temettüleri farazi olarak yükselmiş ve "kamu", 90-100 milyon frank zarar etmiştir. *Société Générale*'nin müdürlerinden biri, aynı zamanda, *Şeker Rafinerileri*'in yönetim kurulunda bulunuyordu." Yazarın "Fransa cumhuriyeti mali bir krallıktır; hiç kuşkusuz bü-

yük bankalarımızın egemenliği mutlaktır; basını da, hükümeti de kendi çizgilerinde sürükler"[55] sonucuna varmasında, şaşılacak bir yan yoktur.

Mali-sermayenin başlıca işlemlerinden biri olan menkul kıymetler ihracının sağladığı olağanüstü kârlılık, mali-oligarşinin gelişmesinde ve güçlenmesinde çok önemli bir rol oynar. Alman dergisi *Die Bank*'ta şöyle deniyor: "Her ülkede, bir yabancı istikrazının plase edilmesine aracılıktan doğan kârlar kadar, hatta ona yaklaşacak kadar, yüksek çıkar sağlayan ikinci bir uğraş alanı daha gösterilemez.[56]

"Menkul kıymet ihracından daha fazla bir kâr sağlayan hiçbir bankacılık işlemi yoktur."

Alman Ekonomist'e göre sınai hisse senetleri çıkarılmasıyla sağlanan kârlar, ortalama olarak şöyledir [tablo — 7]:

[TABLO — 7]

1895	%38,6	1898	%67,7
1896	%36,1	1899	%66,9
1897	%66,7	1900	%55,2

"1891-1900 arasındaki on yılda Alman sınai hisse senetleri çıkarmaktan *bir milyardan* fazla kâr elde edilmiştir."[57]

Sanayinin atılım dönemlerinde, mali-sermayenin kârları, son derece büyük olmaktadır; çöküntü dönemlerinde ise, küçük ve iğreti işletmeler mahvolur; büyük bankalar çok aşağı fiyatlarla bunları satınalır, ya da "yeniden kurulmaları", "yeniden örgütlenmeleri" gibi kazançlı tasarılarla bunların sermayelerine "katılıp" holdingler yaratırlar. Açık veren işletmelerin "sağlamlaştırılması"nda "sermaye-hisseleri düşük tutulmuştur, yani kârlar en küçük sermaye üzerinden dağıtılmakta, ve ona göre hesaplanmaktadır. Ya da henüz,

[55] Lysis, *Contre l'oligarchie financiere en France*, Paris 1908, 5. baskı, s. 11, 12, 26, 39, 40, 48.

[56] *Die Bank*, 1913, 7. sayı, s. 630.

[57] Stillich, adı geçen yapıt, s. 143 ve W. Sombart, *Die deutsche Volkswirtschaft im 19 Jahrhundert*, 2. baskı 1909, s. 526, ek 8.

gelirler sıfıra düşmüşse, o zaman yeni sermayeye başvurulur: bu da, eski ve en az gelir getiren sermayeye eklenmekle, yeterince kârlı bir durum yaratmaktadır." "Bütün bu 'yeniden kuruluşlar' ve 'yeniden örgütlenmeler' ", diye ekliyor Hilferding, "bankalar için iki bakımdan önemli olmaktadır: bir kez bunlar kârlı işlemlerdir; sonra, o dağılmış şirketleri denetim altına almak için bulunmaz birer fırsattır."[58]

Bir örnek, 1872'de, yaklaşık olarak 40 milyon marklık bir sermaye ile kurulan Dortmund Maden Birliği Anonim "Şirketi", ilk yılında %12 temettü dağıttıktan sonra, hisselerin fiyatı, %170 yükselmişti. Mali-sermaye aslan payını aldı, 28 milyon marklık ufak-tefek bir miktarı o devşirdi. Bu şirketin kuruluşunda en önemli rol, 300 milyon marklık bir sermayeye ulaşmayı başarmış olan büyük Alman bankası, *Disconto Gesellcshaft*'ın idi. Daha sonra, şirketin temettüleri sıfıra düştü. Hissedarlar, sermayenin bir kısmının "kârzarar" hesabına geçirilmesine, yani bütününü yitirmemek için bir parçasından fedakârlık etmeye razı oldular. Böylece, otuz yıl içinde, bir "sağlamlaştırma" işlemleri dizisiyle "Birlik"in hesaplarından 73 milyon markın düşüldüğü görüldü.

"Bugün, kurucu hissedarları, hisselerinin nominal değerlerinin ancak %5'ine sahiptirler."[59] Ama bankalar her "sağlamlaştırma" işlemi yapıldığında az para vurmadılar.

Büyük gelişme halindeki kentlerin çevresinde bulunan topraklar üzerine yapılan spekülasyonlar da mali-sermaye için son derece kazançlı bir işlem olmaktadır. Bankalar tekeli, burada, toprak rantı ve ulaştırma yolları tekelleri ile kaynaşır; çünkü fiyatların yüksekliği ve toprağın büyük kârlarla satılması olanağı vb. özellikle kentin merkeziyle rahat ve kolay bir ulaştırma düzenine bağlıdır; bu ulaştırma bağlantısı da, holding sistemi ve müdürler arasındaki mevki paylaşılması yoluyla sözkonusu bankalara bağlı şirketlerin elindedir. O zaman da, özellikle toprak satış ve ipotekleri konusunda incelemeler yapmış *Die Bank* dergisi yazarlarından

[58] Hilferding, *Das Finanzkapital*, s. 152.
[59] Stillich, adı geçen yapıt, s. 138 ve Liefmann, s. 51

birinin, Alman L. Eschwege'in, "bataklık" olarak nitelendirdiği durum ortaya çıkar; banliyö arsaları üzerine yapılan dizginsiz spekülasyonlar; Berlin'deki *Boswau* ve *Knauer* gibi inşaat işletmelerinin iflası (bu firma, kuşkusuz, holding sistemiyle perde arkasında kalan ve işten "yalnızca" 12 milyon mark zararla sıyrılan büyük ve "saygıdeğer" *Deutsche Bank*'ın aracılığıyla 100 milyon mark toplamıştı); sonra, hayalî inşaat şirketlerinden ücretlerini alamayan işçilerin ve küçük mülkiyet sahiplerinin yıkımı; "fedakâr" Berlin polisi ve idarecileri ile imar durumları ve inşaat ruhsatlarının belediyece verilmesini ele almak için çevrilmek istenen dolaplar vb..[60]

Avrupalı profesörlerin ve iyi düşünen burjuvaların, sözünü ederken hınzırca göz kırptıkları "Amerikan ahlakı", malisermaye döneminde, her ülkenin herhangi bir kentindeki ahlak haline de gelmeye başlamıştır.

1914 başlarında, Berlin'de, bir "ulaştırma tröstü"nden, yani Berlin'deki üç ulaştırma kurumu arasında, kent elektrikli treni, tramvay şirketi, omnibüs şirketi arasında bir "çıkar birliği" kurulmasından sözedilmekteydi.

Die Bank dergisinde şöyle deniyordu: "omnibüs şirketinin hisseleri diğer iki ulaştırma kurumu tarafından ele geçirildiğinden beri nasıl bir niyetle hareket edildiğini herkes bilir. ... Ulaştırma işlerinin birleştirilmesiyle tasarruf sağlanacağı, bu tasarrufun bir kısmının, sonunda, halk için de yararlı olabileceği yolundaki tasarılar ileri sürenlerin iyi niyetlerinden kuşku duyulamaz. Ancak, kurulmakta olan tröstün arkasında bankalar olduğunu unutmamalı; bunlar, isterlerse, tekellerinde tuttukları taşıt araçlarını, kendi toprak ticareti işlerinde rahatça kullanabilecek durumdadır. Böyle bir varsayımın gerçeğe ne denli yakın olduğunu anlamak için, kent elektrikli tren şirketinin kuruluşu sırasında, demiryolu yapımına destek olmuş büyük bankanın çıkarlarının işe nasıl karışmış olduğunu anımsamak yeter. Özellikle

[60] *Die Bank*, 1913, 2. s. 952, L. Eschwege, *Der Sumpf*; aynı yapıt, 1912, 1, s. 223 ve devamı.

şunu bilmek gerekiyor: bu ulaştırma kurumunun çıkarları ile toprak alım-satımındaki çıkarlar içiçeydi. Demiryolunun doğu hattının nereden geçeceği belli olunca, banka, oradaki toprakları kendisi ve bazı ortakları için büyük kazanç sağlayacak fiyatlarla elden çıkardı."[61]

Bir tekel, bir kez kurulup milyarları çekip çevirmeye başladı mı, siyasal rejimden ve daha başka "ayrıntı sorunları"ndan bağımsız olarak karşı konmaz bir biçimde toplumsal yaşamın *bütün* alanlarına sızacaktır. Alman ekonomi yazınında, Fransızların Panama rezaletine,[15] Amerika'daki siyasal konuşmaya ilişkin imaların yanında, Prusyalı memurların görev saygılarına karşı aşağılık övgülere de raslanmaktadır. Oysa gerçek şu ki, Alman bankacılık sorunlarıyla ilgili *aynı* burjuva yazınında bile, salt bankacılık işlemlerinin ötesine taşılmış, sözgelimi gitgide bankalarda daha çok görev kabul eden devlet memurlarına "bankaların çekici gelmesi" konusunda şöyle denmeye başlanmıştır: "İçinden Behrenstrasse'de küçük bir yer kapmayı geçiren bir devlet memurunun dürüstlüğünden sözedilebilir mi?"[62] (Behrenstrasse, Berlin'de, *Deutsche Bank* genel merkezinin bulunduğu cadde.) *Die Bank* dergisinin editörü Alfred Lansburgh 1909'da "Bizantinizmin Ekonomik Anlamı" başlıklı bir yazı yayınlamıştı; bu yazısında sözü Guillaume II'nin Filistin gezisine ve bunun yakın sonucu olarak Bağdat demiryolunun yapılmasına getiriyor, tümünde "kuşatma"dan dolayı, öbür siyasal günahlarımızın tümünden daha sorumlu olan bu uğursuz "Alman girişim zihniyetinin büyük yapıtına"[63] değiniyordu. ("Kuşatma" ile Almanya'ya karşı emperyalist bir ittifak çemberi içinde Almanya'yı tecrit eden Edward VII'nin politikası anlatılmak isteniyor.) 1911'de aynı derginin yukarda sözünü ettiğimiz yazarı, Eschwege, "Plütokrasi ve Memurlar" başlıklı bir yazı yayınlamış, bu yazısında, Alman memurlardan Völker adlı birinin durumunu ele almıştı; kar-

61 "Verkehrstrust", *Die Bank*, 1914, s. 89.
62 "Der Zug zur Bank", *Die Bank*, 1909, 1, s. 79.
63 Aynı yapıt, s. 301.

teller komisyonu üyesi olan ve çalışkanlığıyla tanınmış bulunan Völker, bir süre sonra, en büyük kartelde, Çelik Sendikasında, kazançlı bir görev koparmıştı. Hiç de raslantı sonucu olmayan daha birçok benzer olay karşısında sözünü ettiğimiz burjuva yazarı, "Alman Anayasası" tarafından güvence altına alınmış ekonomik özgürlüğün, ekonomik yaşamın birçok alanında "boş bir tümceden ibaret olduğunu" ve plütokrasinin egemenliği bir kez kurulduktan sonra "en geniş siyasal özgürlüğün bile, bizi, özgür olmayan insanlardan meydana gelen bir halk olmaktan kurtaramayacağını"[64] kabul etmek zorunda kalmıştır.

Rusya'nın durumuna gelince, bu konuda bir örnek vermekle yetineceğiz. Birkaç yıl önce, Maliye Bakanlığı Krediler Müdürü Davidov'un büyük bir bankanın hizmetine girmek üzere resmî görevinden ayrıldığı haberiyle bütün gazeteler çalkalanmıştı; banka, kendisine, sözleşme gereğince, birkaç yıl içinde bir milyon rubleyi aşacak miktarda bir ücret vermeyi önermişti. Krediler Müdürlüğü, görevi, bütün devlet kredi kurumlarının çalışmalarını birleştirmek olan, ve başkentteki bankalara 800 ila 1.000 milyon rubleye kadar yükselebilen krediler veren bir kuruluştur.[65]

Kapitalizmin özelliği, genel olarak, sermaye sahipliğini, bu sermayenin sanayide uygulanışından; para-sermayeyi, sınai ya da üretken sermayeden, yalnızca para-sermayeden elde ettiği gelirle yaşayan rantiyeyi, sanayiciden ve sermayenin yönetimi ile doğrudan ilgili herkesten ayırır. Bu ayrılma, geniş ölçülere ulaştığı zaman, mali-sermayenin egemenliği ya da emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşama çizgisine gelir. Mali-sermayenin bütün öbür sermaye çeşitlerinden üstünlüğü rantiyenin ve mali-oligarşinin egemenliği anlamını da taşır; mali yönden "güçlü" birkaç devletin bütün öbür devletler karşısındaki üstün durumunu da açıklar. Bu ayrılma, nereye dek gidebilir? Bu konuda, emisyon istatistiklerinden, yani her çeşit menkul kıymetlerin hangi ölçülerde çı-

[64] "Der Zug zur Bank", *Die Bank*, 1911, 2, s. 825; 1913, 2, s. 962.
[65] E. Agahd, s. 202.

karıldığına ilişkin verilerden bir yargıya varılabilir.

Uluslararası İstatistik Enstitüsü Bülteni'nde, A. Neymarck,[66] bütün dünyada kıymetli evrak çıkarılması üstüne çok geniş, tam ve karşılaştırmaya elverişli, ekonomi yazınında daha sonra defalarca parça parça yararlanılmış rakamlar vermişti.

İşte, onar yıllık dört dönem için verdiği rakamlar [tablo — 8]:

[TABLO — 8]

KIYMETLİ EVRAK EMİSYON TOPLAMI
(MİLYAR FRANK)

1871-1880	76,1	1891-1900	100,4
1881-1890	64,5	1901-1910	197,8

1870-1880 yılları arasında emisyon miktarı bütün dünyada, özellikle, Fransız-Prusya savaşından ve Almanya'da onu izleyen "Gründerzeit" dolayısıyla çıkarılan istikraz tahvilleriyle, artmıştır. 19. yüzyılın son üç on yılındaki artış, genellikle, pek hızlı değildir. Oysa, 20. yüzyılın ilk on yılında hemen hemen %100'ü bulan oranıyla çok hızlı bir artış görülmektedir. Şu halde, 20. yüzyılın başları, yalnızca daha önce sözünü ettiğimiz tekellerin (karteller, sendikalar, tröstler) değil, aynı zamanda mali-sermayenin de gelişme gösterdiği bir dönüm noktasıdır.

Neymarck, 1910'da, bütün dünyada çıkarılmış kıymetli evrak toplamını aşağıyukarı 815 milyar frank olarak tahmin ediyor. Yinelenebilecek rakamları düşerek bu toplamı 575-600 milyara indiriyor; bunun da ülkeler arasındaki dağılışı şöyledir (toplam 600 milyar alırsak) [tablo — 9].

Kolayca görülebildiği gibi, bu rakamlar, herbiri elinde 100-150 milyarlık kıymetli evrak tutan en zengin dört kapi-

[66] *Bulletin de l'Institut international de statistique*, c. XIX, kitap II, La Haye 1912. Küçük devletlere ait rakamlar 1902 rakamlarıdır. (%20 fazlalaştırılmıştır.)

[TABLO — 9]

1910'DA KIYMETLİ EVRAK TOPLAMI
(MİLYAR FRANK)

İngiltere	142	479	Hollanda	12,5
Birleşik Devletler	132		Belçika	7,5
Fransa	110		İspanya	7,5
Almanya	95		İsviçre	6,25
Rusya	31		İsviçre	3,75
Avusturya-Macaristan	24		İsveç, Norveç, Romanya vb.	2,5
İtalya	14			
Japonya	12		*Toplam*	*600*

talist ülkede belirgin olmaktadır. Bunlardan ikisi — İngiltere ve Fransa—, en eski kapitalist ülkelerdir, ve göreceğimiz gibi, sömürgecilik yönünden en zengin olanlarıdır; diğer iki ülke —Birleşik Devletler ve Almanya—, gelişme hızı bakımından da, sanayideki kapitalist tekellerin genişlik derecesi bakımından da en ileri gitmiş ülkelerdir. Bu dört ülke, toplam olarak 479 milyar franka, yani dünya mali-sermayesinin hemen hemen %80'ine sahiptir. Dünyadaki öbür ülkelerin hemen hemen hepsi, bu uluslararası banker ülkelere, dünya mali-sermayesinin bu dört "direğine", az ya da çok borçlu durumdadır, az ya da çok miktarda onlara haraç vermektedir.

DÖRT

SERMAYE İHRACI

SERBEST rekabetin tam olarak hüküm sürdüğü eski kapitalizmin ayırdedici niteliği *meta* ihracıydı. Tekellerin hüküm sürdüğü bugünkü kapitalizmin ayırdedici niteliği ise, *sermaye* ihracıdır.

Kapitalizm, emek-gücünün kendisinin meta haline geldiği gelişmesinin en yüksek aşamasındaki meta üretimidir. Ulusal ve özellikle uluslararası değişimlerin artması, kapitalizmin belirgin çizgilerinden biridir. İşletmelerin, sanayilerin ve farklı ülkelerin, eşit olmayan ve kesintili gelişmeler içinde oluşu, kapitalist rejimde, kaçınılmazdır. İlk kapitalist ülke olan İngiltere, 19. yüzyılın ortalarına doğru serbest ticareti kabul ederek, "bütün dünyanın atelyesi" olmak, bütün ülkelere, aldığı hammadde karşılığında mamul eşya vermek iddiasındaydı. Ancak İngiltere, 19. yüzyılın son çeyreğinde, bu tekel durumunu yitirmeye başlamıştır; çünkü kendilerini "koruyucu" gümrük tarifeleriyle savunan diğer ülkeler de gelişerek, bağımsız kapitalist ülkeler haline gelmiştir. 19. yüzyılın eşiğinde ayrı bir tekel türünün kurulduğu görülü-

yor: ilkin, bütün gelişmiş kapitalist ülkelerde tekelci kapitalist birleşmeler; sonra, sermaye birikimi dev ölçülere ulaşmış çok zengin bazı ülkelerin kurduğu tekel durumu. Böylece ilerlemiş ülkelerde muazzam bir "sermaye fazlası" meydana gelmiş bulunuyor.

Kuşkusuz, kapitalizm, bugün her yerde sanayie göre çok geri kalmış olan tarımı geliştirebilseydi, baş döndürücü teknik ilerlemeye karşın, her yerde aç ve yokluk içinde bulunan halk kitlelerinin yaşam düzeyini yükseltebilseydi, bir sermaye fazlası sorunu olmayacaktı. Kapitalizmin küçük-burjuva eleştirmenleri her fırsatta bu "kanıtı" ileri sürmektedirler. Ama o zaman da kapitalizm, kapitalizm olmaktan çıkacaktı; çünkü gelişmesindeki eşitsizlik, yığınların yarı-aç yaşıyor olması bu üretim tarzının koşulları ve kaçınılmaz, temel öncülleridir. Kapitalizm, kapitalizm olarak kaldıkça, sermaye fazlası, belli bir ülkede yığınların yaşam düzeyini yükseltmeye değil —çünkü bu durumda kapitalistlerin kazançlarında bir azalma sözkonusudur—, dış ülkelere, geri kalmış ülkelere sermaye ihracı yoluyla, bu kârları artırmaya yönelirler. Geri kalmış ülkelerde, kâr her zaman yüksektir; çünkü buralarda sermaye pek az, toprak fiyatı nispeten düşük, ücretler az, hammadde ucuzdur. Sermaye ihracı olanağı, bir kısım geri kalmış ülkenin öteden beri dünya kapitalist çarkına kapılmış olmasından ileri gelmektedir; bu ülkelerde büyük demiryolları yapılmıştır ya da yapılmak üzeredir, sınai gelişmenin vb. gerekli koşulları yaratılmış bulunmaktadır. Sermayenin ihraç zorunluluğu, kapitalizmin birkaç ülkede fazla-olgunlaşmış olması olgusundan ve (tarımın geri kalmış olması ve yığınların yoksulluğu nedeniyle) sermayenin "kârlı" yatırım alanı bulamaması olgusundan ileri gelir.

Başlıca üç ülke tarafından yabancı ülkelere yatırılmış sermayenin önemini yaklaşık olarak gösteren veriler aşağıdadır.[67] [tablo — 10]:

[67] Hobson, *Imperialism,* Londres 1902, s. 58. — Riesser, adı geçen yapıt, s. 395 ve 404. — P. Arndt, *Weltwirtschaftliches Archiv*'de, c. VII, s. 35, 1916. — Neymarck, *Bulletin*'de. — Hilferding, *Das Finanzkapital*, s. 492. — Lloyd George, Avam Kamarasında söylev, (5 Mayıs 1915 tarihli *Daily Teleg-*

[TABLO — 10]

YABANCI ÜLKELERE YATIRILMIŞ SERMAYE
(MİLYAR FRANK)

Yıllar	İngiltere Tarafından	Fransa Tarafından	Almanya Tarafından
1862	3,6	—	—
1872	15	10 (1869)	—
1882	22	15 (1880)	?
1893	42	20 (1890)	?
1902	62	27-37	12,5
1914	75-100	60	44

Bu tablo, sermaye ihracının, ancak 19. yüzyılın başlarında büyük bir gelişme kazandığını gösteriyor. Savaştan önce, başlıca üç ülke tarafından yabancı ülkelere yatırılan sermaye miktarı, 175-200 milyar frankı buluyordu. %5 gibi mütevazı bir oranla, bu sermayenin yılda 8-10 milyar frank gelir getirebileceğini düşünebiliriz. Burada, birkaç zengin devletin kapitalist asalaklığı adına, dünya ülkelerinin ve halklarının çoğunun emperyalist baskı ve sömürü altına girmesi için sağlam bir temel vardır!

Dış ülkelere yatırılmış bu sermaye, çeşitli devletler arasında nasıl dağılmaktadır? Nerelere gitmektedir? Bu sorulara ancak yaklaşık bir yanıt verilebilir; ama bu da modern emperyalizmin belli bazı genel çizgi ve ilişkilerine ışık tutmaya elverişlidir [tablo — 11]:

İngiltere için başlıca sermaye yatırım alanları, Asya'yı sözkonusu etmezsek, Amerika'da da çok büyük olan İngiliz sömürgeleridir (sözgelimi Kanada). Çok büyük ölçüler içindeki sermaye ihracı, emperyalizm için önemine daha sonra

raph'a göre 4 Mayıs 1915'te). — B. Harms, *Probleme der Weltwirtschaft*, Yena 1912, s. 235 ve devamı. — Dr. Siegmund Schilder, *Entwicklungstendenzen der Weltwirtschaft*, Berlin 1912, c. 1, s. 150. — George Paish, "Great Britain's Capital Investments, etc.", *Journal of the Royal Statistical Society*, c. LXXIV, 1910-11, s. 167 ve devamı. — Georges Diouritch: *L'Expansion des banques allemandes à l'étranger, ses rapports avec le développment économique de l'Allemagne*, Paris 1909, s. 84.

[TABLO — 11]

ÇEŞİTLİ KITALAR ARASINDA
YABANCI SERMAYENİN (YAKLAŞIK) DAĞILIMI
(1910 YILLARINDA)
(MİLYAR FRANK)

[Kıtalar]	İngiltere Tarafından	Fransa Tarafından	Almanya Tarafından	Toplam
Avrupa	4	23	18	45
Amerika	37	4	10	51
Asya, Afrika ve Avustralya	29	8	7	44
Toplam	*70*	*35*	*35*	*140*

değineceğimiz geniş sömürgelerin varlığına sıkı sıkıya bağlıdır. Fransa'nın durumu ise farklıdır. Bu ülkenin dış sermaye yatırımları, daha çok Avrupa'ya, özellikle de Rusya'ya (en az 10 milyar frank) yapılmıştır. Bunlar da, sınai girişimlere yatırılmış sermayelerden çok, *istikrazlar*, devlet borçlarıdır. Sömürgeci İngiliz emperyalizminden farklı olarak, Fransız emperyalizmini, tefeci olarak adlandırılabiliriz. Almanya'nın durumu ise, üçüncü bir türü ortaya çıkarmaktadır; Almanya'nın sömürgeleri azdır, yabancı ülkelere akan sermayesi de Avrupa ile Amerika arasında eşit ölçülerde dağılmaktadır.

İhraç edilmiş sermaye, ihraç edildiği ülkelerde, kapitalizmin gelişmesini etkiler, hızlandırır. Böylece, sermaye ihracı, ihracatçı ülkelerdeki gelişmeyi bir parça durdurma eğilimi taşısa da, bunun, bütün dünyadaki kapitalizmi derinlemesine ve genişlemesine geliştirmek pahasına olduğunu unutmamalı.

Sermaye ihraç eden ülkeler, hemen her zaman belli birtakım "avantajlar" elde etme olanağına sahiptir; bunlar, mali-sermaye ve tekeller çağının özelliklerine ışık tutacak niteliktedir. Örneğin, Berlin'de çıkan *Die Bank* dergisinin Ekim 1913 tarihli sayısından aşağıdaki parçayı okuyoruz:

"Kısa bir süreden beri, uluslararası mali-sermaye piya-

sasında Aristofanes'in kalemine yaraşacak bir komedi oynanmaktadır. Ispanya'dan, Balkan devletlerine, Rusya'dan Arjantin'e, Brezilya'ya, Çin'e kadar birçok yabancı devlet, açıkça ya da gizli olarak, bazısı çok ısrarlı borç istekleriyle para piyasalarında görünüyor. Para piyasalarının durumu, bugün hiç elverişli olmadığı gibi, siyasal görünüm de pek parlak değil. Bununla birlikte komşunun öne geçmesi korkusuyla, hiçbir para piyasasında, yabancı borç istekleri geri çevrilmemekte, böylece hizmete karşı hizmet sağlanarak borç vermeye razı olunmaktadır. Bu çeşit uluslararası işlemlerde, borç veren taraf, hemen her zaman ek birtakım çıkarlar elde etmektedir: bir ticaret anlaşmasına konan lehte bir madde, bir kömür yatağı, bir liman yapımı, yağlı bir ayrıcalık ya da bir top siparişi gibi."[68]

Mali-sermaye, tekeller çağını yarattı. Tekeller ise her yere kendi ilkelerini götürüyor: kazançlı alışveriş işlemleri için, açık piyasada rekabetin yerini gitgide "ilişkiler"in alması bundandır. En fazla raslanan şekil, alınan borcun bir kısmının borç veren ülkelerden yapılacak satınalmalara, özellikle savaş araçları ya da gemi alımlarına harcanması koşulunun ileri sürülmesidir. Şu son yirmi yıllık dönemde (1890-1910), Fransa, daha çok bu yola başvurmuştur. Böylece, sermaye ihracı, meta ihracını da harekete geçiren bir araç haline gelmektedir. Büyük firmalar arasındaki alışverişler bu durumlarda öyle bir niteliğe bürünür ki, Schilder'in[69] "edeb-i kelâm"ıyla anlatmak gerekirse, "ahlaki bozulmaya bitişik" bir durum kazanır. Almanya'daki Krupp, Fransa'daki Schneider, İngiltere'deki Armstrong, dev bankalarla ve hükümetle sıkı ilişkileri olan ve bir borçlanma anlaşması yapılırken öyle kolay kolay "savsaklanamayacak" cinsten firmaların tipik birer örneğidir.

Rusya'ya borç veren Fransa, 1917'ye değin yürürlükte kalacak bazı ayrıcalıklar kopardığı 16 Eylül 1905 tarihli ticaret anlaşmasında, bu devleti iyice "sıkıştırmıştı". Aynı şeyi

[68] *Die Bank*, 1913, 2, s. 1024.
[69] Schilder, adı geçen yapıt, s. 346, 350, 371.

19 Ağustos 1911'de Japonya ile yaptığı ticaret anlaşmasında da uyguladı. Avusturya ile Sırbistan arasında, yedi aylık kesintiyi hesaba katmazsak, 1906'dan 1911'e değin süren gümrük savaşı, biraz da Sırbistan'a savaş malzemesi satma konusunda Avusturya ile Fransa arasındaki rekabetten doğmuştu. 1912 Ocak ayında, Paul Deschanel, Fransız Millet Meclisinde, Fransız firmalarının 1908-1911 yılları arasında Sırbistan'a 45 milyon franklık savaş malzemesi çıkardığını söylemişti.

Avusturya-Macaristan'ın Sao-Paulo (Brezilya) konsolosunun bir raporunda şöyle deniyor:

"Brezilya demiryollarının yapımı, daha çok Fransız, Belçika, Britanya ve Alman sermayeleriyle gerçekleşmiştir. Bu ülkeler, demiryolu yapımıyla ilgili mali işlemler sırasında, gerekli malzeme siparişlerinin kendilerinden yapılmasını sağlamışlardır.

Böylece, mali-sermaye, sözcüğün tam anlamıyla, denebilirse, ağlarını, dünyanın bütün ülkelerine yaymaktadır. Sömürgelerde kurulan ve şubeler açan bankalar, bu bakımdan önemli rol oynar. Alman emperyalistleri, bu yönden kendilerini özellikle "avantajlı" duruma getirmeyi sağlamış bulunan "eski" sömürgeci ülkelere "kıskançlıkla" bakmaktadır. 1904'te İngiltere'nin, 2.279 şubesi bulunan 50 sömürge bankası vardı (1910'da, banka adedi 72'ye, şube adedi 5.449'a çıkmıştır); Fransa'nın 136 şubeli 20 bankası; Hollanda'nın 68 şubeli 16 bankası; Almanya'nın ise, topu topu, 70 şubeli 13 bankası.[70] Amerikan kapitalistleri de, kendi paylarına, İngiliz ve Alman meslektaşlarını kıskanıyorlar:

"1915'te, Güney Amerika'da, 5 Alman bankasının 40 şubesi ve 5 İngiliz bankasının 20 şubesi var diye yakınıyorlardı. ... İngiltere ve Almanya, son yirmibeş yılda, Arjantin'de, Uruguay'da ve Brezilya'da yaklaşık olarak 4 milyar dolarlık yatırım yapmışlardır; ve bu üç ülkenin toplam ticaretinin %46'sını ellerinde tutmaktadırlar".[71]

[70] Riesser, adı geçen yapıt, 4. baskı, s. 375; ve Diouritch, adı geçen yapıt, s. 283.

Sermaye ihraç eden ülkeler, dünyayı, sözcüğün mecaz anlamıyla, aralarında paylaşmıştı. Ama mali-sermaye, yeryüzünün, *doğrudan* paylaşılmasına götürdü.

[71] *The Annals of the American Academy of Political and Social Sience,* c. LIX, Mayıs 1915, s. 301. Aynı cildin 331. sayfasında ünlü istatistikçi Paish, *Statist* adlı maliye dergisinin son sayısında, İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika va Hollanda tarafından ihraç edilen sermaye toplamını 40 milyar dolar yani 200 milyar frank olarak tahmin ediyor.

BEŞ

KAPİTALİST GRUPLAR ARASINDA DÜNYANIN PAYLAŞILMASI

KAPİTALİST tekel grupları —karteller, sendikalar, tröstler— kendi ülkelerinin bütün üretimine, çok ya da az mutlak ölçüde sahip olarak, ilkin içpazarı paylaşırlar. Ama, kapitalist düzende, içpazar, zorunlu olarak, dışpazara bağlıdır. Kapitalizm, uzun bir süreden beri dünya pazarını yaratmıştır. Sermaye ihracı arttıkça ve büyük tekel gruplarının yabancı ülkeler ve sömürgelerle ilişkileri ve "nüfuz bölgeleri" her bakımdan genişledikçe "pek doğal olarak", işler, bu gruplar arasında genel bir anlaşmaya ve uluslararası kartellerin kurulmasına doğru yöneliyordu.

Sermaye ve üretimde görülen evrensel yoğunlaşmanın bu yeni derecesi, daha önceki dönemlerde görülenlerden çok yüksektir. Bu süper-tekel durumunun nasıl oluştuğunu görelim.

Elektrik sanayisi, teknikteki modern ilerlemelerin, 19. yüzyılın *sonunda* ve 20. yüzyılın başlarındaki kapitalizmin tipik bir örneğidir. Bu sanayi, özellikle, en fazla ilerlemiş iki yeni ülkede, Birleşik Devletler ve Almanya'da, gelişmiş bu-

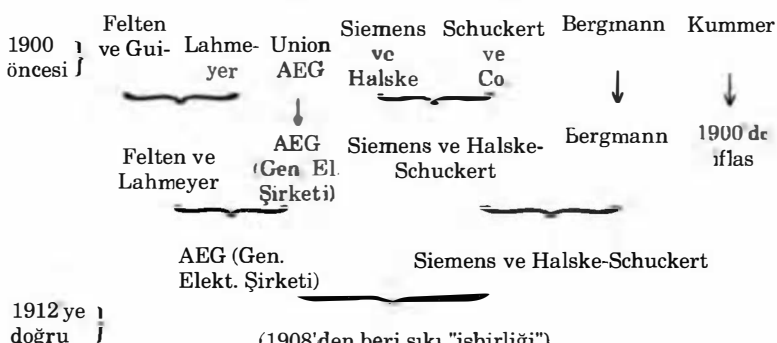
lunmaktadır. Almanya'da sözkonusu alandaki yoğunlaşma, özellikle 1900 bunalımıyla hızlanmıştır. O sıralarda, sanayi ortamına yeterince dadanmış bulunan bankalar, bunalım günlerinde nispeten az önemli işletmelerin silinip gitmesi ve büyük işletmeler tarafından yutulması olayını hızlandırmış, yüksek ölçüde şiddetlendirmiştir.

"Bankalar, diyor Jeidels, sermayeye en fazla gereksinmesi olan işletmelere her türlü yardımı reddetmekle, başdöndürücü bir yükselişe neden olmakta, sonuçta da kendilerine sımsıkı bağlı olmayan şirketlerin kaçınılmaz iflaslarını hazırlamaktadır."[72]

Bunun sonucu şu olmuştur: yoğunlaşma olayı, 1900'den sonra dev adımlarla ilerlemiştir. 1900 yılına dek elektrik sanayisinde herbiri birçok şirketten (toplamı 28) meydana gelmiş 7 ya da 8 "grup" vardı; bunların herbiri 2 ila 11 banka tarafından desteklenmekteydi. Bütün bu gruplar, 1908-1912 yılları arasında bir ya da iki grup meydana getirmek üzere birleşti. Bu birleşme şöyleydi [tablo — 12]:

[TABLO — 12]

ELEKTRİK SANAYİSİNDE GRUPLAR

Bu şekilde büyüyen ünlü AEG (General Elektrik Şirketi), holding sistemi yoluyla, 175-200 şirkete hükmetmekte ve

[72] Jeidels, adı geçen yapıt, s. 232.

1,5 *milyar* marka ulaşan bir sermaye bütününü çekip çevirmektedir. Yalnızca dış ülkelerdeki temsilciliklerinin sayısı 34'tür; bunların 12'si, sermayesi hisse senetlerine bölünmüş şirket olup, 10'dan fazla devlet sınırı içindedir. Daha 1904 yıllarında Alman elektrik sanayisinin yabancı ülkelerdeki sermaye yatırımları, 233 milyon mark olarak tahmin edilmişti; bu miktarın 62 milyonu, Rusya'da yatırılmıştı. General Elektrik Şirketinin muazzam bir "birleşmiş" işletme olduğunu (yalnızca sınai şirketlerinin sayısı 16'dır), kablo ve yalıtkan malzemeden otomobile, uçağa kadar çok değişik maddeler imal ettiğini söylemek bile fazla.

Ancak, Avrupa'daki yoğunlaşma hareketi, aynı zamanda, Amerika'daki yoğunlaşma sürecinin bileşik bir unsurudur. Bu durum aşağıdaki şekilde oluşmaktadır [tablo — 13]:

[TABLO — 13]

General Electric Co.

Birleşik Devletler:	Thompson-Houston Şirketi Avrupa için	Edison Şirketi Avrupa için "Edison Fransız Şirketi"ni kurar; bu şirket de patentlerini bir Alman firmasına devreder
Almanya:	Union Electric Şirketi	General Elektrik Şirketi (AEG)

General Elektrik Şirketi (AEG)

Elektrik sanayisindeki *iki* "güç" böyle kurulmuş oldu. Heinig, "Elektrik Tröstünün Yolları" adlı makalesinde, "Yeryüzünde bunlardan *büsbütün* bağımsız hiçbir elektrik şirketinin bulunmadığını" yazar.

Bu iki tröstün ciroları ve girişimlerinin yaygınlığına gelince, aşağıdaki rakamlar, bu konuda tam olmasa da, bir fikir vermektedir. [tablo — 14]:

[TABLO — 14]

	Yıllar	Yıllık Ciro *Milyon Mark*	Müstahdem *Sayısı*	Net Kâr *Milyon Mark*
Amerika: General Electric Co. (GEC)	1907	252	28.000	35,4
	1910	298	32.000	45,6
Almanya: General Elektrik Şirketi (AEG)	1907	216	30.700	14,5
	1911	362	60.800	21,7

Böylece, 1907'de, Amerikan ve Alman tröstleri arasında dünyanın paylaşılması amacıyla, bir anlaşma yapılmış oluyordu. Aralarındaki rekabet son buldu. General Electric Company (GEC), Birleşik Devletler ve Kanada'yı alıyor; AEG'nin payına ise, Almanya, Avusturya, Rusya, Hollanda, Danimarka, İsviçre, Türkiye, Balkan ülkeleri düşüyordu. Yeni sanayi dallarına ve henüz kesinlikle paylaşılmış olmayan "yeni" ülkelere sızan "bağlı şirketler"in faaliyet düzeni, özel ve elbette ki gizli birtakım anlaşmalarla saptandı. İki tröst arasında buluş ve deney değişimi yapılacaktı.[73]

Fiilen tek ve dünya çapında bir nitelik gösteren, milyonlarca sermayeyi çekip çeviren, dünyanın her köşesinde "şubeleri", temsilcilikleri, ajansları, ilişkileri bulunan bu tröste karşı rekabet etme zorluğu apaçık ortadadır. Ne var ki, dünyanın, iki güçlü tröst arasında bu şekilde paylaşılması, gelişmenin eşitsizliği, savaşlar, iflaslar gibi nedenlerle güçler arasındaki denge bozulduğu takdirde *yeni bir paylaşılmaya* gidilmeyecek anlamını taşımamaktadır.

Böyle bir yeniden paylaşma eğiliminin, bu yeni paylaşma için girişilen savaşımın ilginç örneğini petrol sanayisinde görüyoruz.

Jeidels, 1905'te, şöyle yazıyordu: "Dünya petrol pazarı bugün henüz iki büyük mali grup arasında paylaşılmış du-

[73] Riesser, adı geçen yapıt; Diouritch, adı geçen yapıt, s. 239; Kurt Heinig, adı geçen yapıt.

rumdadır: Rockefeller'in *Standart Oil Company*'si ve Bakû'daki Rus petrolünün sahipleri olan Rothschild ve Nobel. Bu iki grup, birbirine sımsıkı bağlıdır. Ancak bunların kurdukları tekel, yıllardan beri, beş düşman tarafından tehdit edilmektedir;[74] 1° Amerikan petrol kaynaklarının tükenmekte oluşu; 2° Bakû'daki Mantaşev firmasının rekabeti; 3° Avusturya'daki petrol kaynakları; 4° Romanya'daki petrol kaynakları; 5° Okyanus ötesindeki, özellikle Felemenk sömürgelerindeki kaynaklar (zengin Samuel ve Shell firmaları da İngiliz sermayesine bağlıdır). Son üç işletme grubu, başta güçlü *Deutsche Bank* olmak üzere, büyük Alman bankalarına bağlıdır. Bu bankalar, sistemli olarak ve özerk biçimde, örneğin Romanya'da, petrol sanayisini, "kendilerine" destek noktası olması için geliştirmişlerdir. 1907'de Romen petrol sanayisine yatırılmış yabancı sermaye, 185 milyon franka yükseliyordu; bunun 74 milyonu, Alman sermayesidir.[75]

Dünya ekonomi yazınında "dünyanın paylaşılması" için savaşım denen şey, başlamıştı. Bir yandan, Rockefeller petrol tröstü *her şeyi ele geçirmek* amacıyla Hollanda'da bile bir bağlı şirket kurdu; başlıca düşmanı olan Felemenk-İngiliz *Shell* tröstüne yetişmek için Felemenk Hindistanı'ndaki petrol kaynaklarını ele geçirdi, *Deutsche Bank*'a ve öbür Berlin bankalarına gelince, onlar da, kendi paylarına Romanya'yı "saklı tutmanın" ve Rockefeller'e karşı Rusya ile birleşmenin yollarını arıyorlardı. Rockefeller çok daha büyük bir sermayeye ve petrolün ulaştırılması ve tüketiciye yetiştirilmesi konusunda üstün bir örgüte sahip bulunuyordu. Savaşımın *Deutsche Bank*'ın aleyhine sonuçlanması kaçınılmazdı, öyle oldu, "petrol çıkarlarını" tasfiye ederek milyonlar yitirmek ya da boyuneğmek şıkları karşısında kalan *Deutsche Bank*, 1907'de, tam bir yenilgiye uğradı. İkinci yolu seçti, "petrol tröstü" ile kendisi için çok elverişsiz bir anlaşmaya vardı; bu anlaşmaya göre *Deutsche Bank*, "Amerikan çıkarlarına zararlı olabilecek hiçbir işe kalkışmamaya" razı

[74] Jeidels, adı geçen yapıt, s. 193.
[75] Diouritch, adı geçen yapıt, s. 245.

oluyordu. Bununla birlikte, Almanya'da, yasa tarafından petrole tekel konulursa, sözkonusu anlaşmanın hükümsüz kalacağını öngören bir ek madde eklenmişti.

İşte o zaman "petrol komedisi" başladı. Alman mali kralarından biri, *Deutsche Bank*'ın müdürlerinden von Gwinner, özel sekreteri Stauss aracılığı ile petrol konusunda tekel sistemi *için* bir kampanya açtı. Büyük Berlin Bankasının muazzam örgütü "bütün geniş ilişkileriyle" birlikte harekete geçirildi. Basın da Amerikan tröstünün "sulta"sına karşı bu harekete "yurtsever" alkışlarını esirgemedi, ve 15 Mart 1911'de, Reichstag petrole tekel konması konusunda hükümetçe bir yasa tasarısı hazırlanmasına ilişkin önergeyi hemen hemen oybirliğiyle kabul etti. Hükümet, bu "halkçı" fikre hemen yanaşıvermiş ve Amerikan ortağını gafil avlamak, devlet tekelinin yardımıyla durumunu düzeltmek isteyen *Deutsche Bank* da oyunu kazanmış görünüyordu. Daha şimdiden Alman petrol prensleri, Rus şeker fabrikalarında bile görülemeyen büyük kazanç düşleri kurmaya başlamışlardı. Ne var ki, ganimetin paylaşılması konusunda büyük Alman bankaları arasında daha başlangıçta anlaşmazlık çıktı, ve *Disconto Gesellschaft*, *Deutsche Bank*'ın gizli amaçlarını ortaya koydu; hükümet ise, Rockefeller'le savaşıma girme fikrinden korkuyordu; çünkü Almanya'nın daha başka kaynaklardan petrol edinmesi kuşkuluydu (Romanya'nın petrol üretimi pek önemli ölçüde değildi). Sonunda, 1913'te, savaş hazırlıkları için, Almanya'da bir milyar marklık bir ödenek ayrıldı. Tekel tasarısı ertelendi. Rockefeller petrol tröstü, savaşımdan şimdilik galip çıkıyordu.

Berlin'de çıkan *Die Bank* dergisi, Almanya'nın, petrol tröstü ile, ancak elektriğe tekel koyarak ve su gücünü ucuz yoldan elektrik enerjisine dönüştürerek savaşım verebileceğini yazıyordu.

"Ne var ki, diye ekliyordu bu derginin yazarı, elektrik tekeli, ancak elektrik üreticileri buna bir gereksinme duydukları zaman, yani elektrik sanayisi yeni bir iflasın eşiğine geldiği zaman kurulabilecektir; başka bir deyişle, bugün, her

yerde, kentlerden, devletlerden ve benzeri kurumlardan kısmi tekeller koparmakta olan özel elektrik "konsorsiyum"larının onca pahalı bir biçimde kurdukları dev elektrik santralları artık kârla çalışamaz bir duruma geldikleri zaman. Çünkü, o zaman, su gücüne başvurmak gerekecektir. Ne var ki, devlet eliyle bunu ucuz yoldan elektrik enerjisine dönüştürmek olanaklı olamayacaktır; özel sanayi, daha şimdiden, bunun için bir dizi anlaşma yapmış ve ağır tazminat hükümleri koydurmayı başarmış bulunduğundan bu işi de "devletin denetimi altında özel sanayie devretmek" gerekecektir. ... Örneğin potas tekeli sözkonusuyken, böyle olmuştu; bugün, petrol tekeli konusunda durum böyledir; yarın elektrik tekeli için de aynı şey sözkonusu olacaktır. Güzel ilkelerin, gözlerini kör etmesine ses çıkarmayan bizim devlet sosyalistlerinin, Almanya'daki tekellerin, tüketicilerin yararına olacak, ya da hatta işletme kârlarından bir kısmının devlete kalmasını gerektirecek hiçbir amaç taşımadığını; bu tekellerin hep devletin aleyhine olarak iflasın eşiğine gelmiş özel işletmeleri kalkındırmaya yaradığını artık kavramaları gerekir."[76]

İşte Alman burjuva iktisatçılarının yapmak zorunda kaldıkları değerli itiraflar böyledir. Bu iktisatçılar, malisermaye döneminde, özel tekeller ile devlet tekellerinin nasıl içiçe bir durum gösterdiğini, ikisinin de, dünyanın paylaşılması amacıyla en büyük tekeller arasındaki emperyalist savaşım halkalarından başka şey olmadığını çok açık bir biçimde belirtmektedirler.

Deniz ticaretinde de, korkunç ölçüde gelişen yoğunlaşma, dünyanın paylaşılmasına gelip dayanmıştır. Bu konuda, Almanya'da, iki kuvvetli şirketin birinci plana çıktığı görülüyor: *Hamburg-Amerika* ve *Norddeutscher Lloyd.* Bunların herbiri, (esham ve tahvilat olarak) 200 milyon marklık bir sermayeye ve 185-189 milyon mark değerinde buharlı gemiye sahiptir. Öte yandan, 1 Ocak 1903'te, Amerika'da, *Morgan* tröstü diye anılan *Uluslararası Dış Ticaret Şirketi* ku-

[76] *Die Bank*, 1912, 1, 1036; 1912, 2, 629; 1913, 1, 388.

ruldu; bu şirket, dokuz İngiliz ve Amerikan deniz ulaştırma kumpanyasını biraraya getirmekte ve 120 milyon dolarlık (480 milyon mark) bir sermayeye sahip bulunmaktaydı. 1903'ten sonra, Alman devleri ile bu İngiliz-Amerikan tröstü, kârları paylaşmak için, dünyayı aralarında paylaştıkları bir anlaşma yaptılar. Buna göre, Alman şirketleri, İngiltere ile Amerika arasındaki deniz ulaştırma işlerinde, bu tröstle rekabet etmekten vazgeçiyorlardı. Hangi limanların hangi tarafa "tahsis" edildiği, açık ve tam olarak belirtilmişti; ortak bir denetim komitesi kurulmuştu vb.. Anlaşma yirmi yıllıktı. Ancak savaş halinde hükümsüz kalacağını belirten ihtiyati bir maddenin eklenmesi de unutulmamıştı.[77]

Uluslararası Ray Kartelinin kuruluş öyküsü de son derece yararlıdır. Bu kartelin kurulması yolunda ilk girişim, İngiliz, Belçika ve Alman fabrikatörleri tarafından, bu sanayide görülen ağır bir çöküntü döneminde, 1884'te yapılmıştır. Anlaşmaya giren ülkelerin içpazarlarında birbirleriyle rekabet etmeyecekleri kararlaştırılmış, dışpazarlar ise aşağıdaki gibi paylaşılmıştı: İngiltere %66; Almanya %27; Belçika %7. Hindistan tamamen İngiltere'ye bırakılıyordu. Kartelin dışında kalan bir İngiliz firmasına karşı ortak bir savaşıma girişildi; bunun giderleri, toplam satışın bir yüzdesiyle karşılanıyordu. Ancak iki İngiliz firmasının ayrılmasıyla, 1886'da, bu kartel çökecektir. Buradaki karakteristik olay, daha ilerdeki sınai yükseliş döneminde anlaşmanın gerçekleştirilememesidir.

1904 başlarında, Almanya'da, bir çelik sendikası kuruldu. Kasım 1904'te, Uluslararası Ray Karteli, aşağıdaki oranlarla yeniden canlandı: İngiltere %53,5; Almanya %28,83; Belçika %17,67. Fransa, birinci, ikinci ve üçüncü yıllarda, sırasıyla, yüzde-yüzün ötesinde, yani %104,8, toplam üzerinden %4,8; %5,8 ve %6,4 oranlarla kartele katıldı. 1905'te Amerikan *Steel Corporation*, daha sonra da Avusturya ve İspanya kartele katıldılar.

Vogelstein, 1910'da, şöyle yazıyordu: "Şu sıralarda dün-

[77] Riesser, adı geçen yapıt, s. 125.

yanın paylaşılması tamamlanmış bulunuyor; büyük tüketiciler de, başta devlet demiryolları olmak üzere, dünya, kendi çıkarları gözönünde tutulmadan paylaşılmış bulunduğundan, şair gibi, Jüpiter'in cennetinde oturabiliyor."[78]

1909 yılında kurulmuş olan ve üretim hacmi beş büyük fabrika grubu (Alman, Belçika, Fransız, İspanyol, İngiliz) arasında bölüşülen uluslararası çinko sendikasını da bu arada anmalıyız. Öte yandan uluslararası barut tröstü var. Liefmann, bu tröst hakkında, şöyle diyor:

"Aynı biçimde örgütlenmiş Fransız ve İngiliz dinamit fabrikaları ile birlikte dünyayı paylaşmakta bulunan Alman patlayıcı madde fabrikaları arasında kurulmuş son derece modern ve sıkı bir ittifak. ..."[79]

Liefmann, 1897'de, Almanya'nın katıldığı kırk kadar uluslararası kartel bulunduğunu, 1910'da ise bunların sayısının yüz dolayında olduğunu hesaplamıştı.

Bir zamanlar, (örneğin 1909'larda, katıldığı marksizmi iyice bırakmış bulunan Kautsky'nin de içlerinde bulunduğu) bir kısım burjuva yazarları, sermaye enternasyonalizasyonunun en belirgin bir ifadesi olan uluslararası kartellerin, kapitalist rejim içinde yaşayan halklar arasında barış umudu doğurduğu kanısmdaydılar. Teorik açıdan alınırsa, bu görüş tamamen saçmadır; pratikte ise en kötü cinsten bir oportünizmin hiç de dürüst olmayan bir savunma biçimi ve bir bilgiççilik anlamına gelmektedir. Uluslararası karteller, kapitalist tekellerin günümüzde hangi noktaya dek gelişme gösterdiğini, kapitalist gruplar arasındaki savaşım konusunun ne olduğunu göstermektedir. Bu son nokta çok önemlidir; yalnız bununla bile olayların ekonomik ve tarihsel anlamını çözebiliriz; çünkü savaşımın *biçimleri* değişebilir, nitekim özel ve geçici nedenlere bağlı olarak değişmektedir de; ama savaşımın *özü*, onun sınıfsal *içeriği*, sınıflar var oldukça değişmez. Günümüzdeki ekonomik savaşımın (dünyanın paylaşılması) içeriğinin gizlenmesi ve bu savaşımın bazan

[78] Vogelstein, *Organisationsformen*, s. 100.
[79] Liefmann, *Kartelle und Trusts*, 2. baskı, s. 161.

bu, bazan şu noktasına dikkatin çekilmesi, teorik gelişmeleriyle Kautsky'nin de sonunda katıldığı (bu konuya ilerde döneceğiz) Alman burjuvazisinin çıkarına olmaktadır elbet. Kautsky'nin yanıldığı nokta da buradadır zaten. Kuşkusuz, yalnız Alman burjuvazisi değil, bütün burjuvazi sözkonusudur burada. Kapitalistler dünyayı paylaşıyorlarsa, bunu, kendilerinde bulunan hain duygulardan ötürü değil, ulaştıkları yoğunlaşma düzeyi, kâr sağlamak için kendilerini bu yola başvurma zorunda bıraktığından yapıyorlar. Ve dünyayı, mevcut "sermayeleri", "güçleri" oranında paylaşıyorlar, çünkü kapitalizmin ve meta üretimi sisteminin var olduğu bir ortamda daha başka bir paylaşma biçimi sözkonusu olamaz. Şu da var ki, ekonomik ve siyasal gelişmeye göre, güçler de değişmektedir. Olayların ardındaki gerçeği kavrayabilmek için, güçler arasındaki ilişkilerin değişmesiyle hangi sorunların çözülmüş olduğunu bilmek gerekir. Bu değişikliklerin *salt* ekonomik mi, yoksa ekonomik-*olmayan* (örneğin askerî) bir nitelik mi taşıdığı sorunu, kapitalizmin şu içinde bulunduğumuz çağına ilişkin hiçbir temel kanıyı değiştiremeyecek ikinci bir sorundur. Kapitalist gruplar arasındaki savaşımın *içeriği* sorununun yerine, bunların (bugün için barışçı, yarın için barışçı olmayacak, öbür gün için gene barışçı olmayacak) biçimleri sorununu koymak, bir bilgiççi (sofist) gibi hareket etmekten başka bir şey değildir.

Kapitalizmin bugünkü aşaması bize gösteriyor ki, kapitalist gruplar arasında, dünyanın ekonomik yönden paylaşılması *esasına* dayanan bazı ilişkiler doğmakta, buna koşut ve bağlı olarak da, siyasal gruplar, devletler arasında, dünyanın toprak bakımından paylaşılması, sömürge savaşı, "ekonomik önem taşıyan topraklar için savaşım" esasına dayanan birtakım ilişkiler kurulmaktadır.

ALTI

BÜYÜK GÜÇLER ARASINDA DÜNYANIN PAYLAŞILMASI

COĞRAFYACI A. Supan,[80] *Avrupa Sömürgelerinin Toprak Bakımından Genişlemesi* adlı kitabında, bu genişlemenin 19. yüzyıl sonundaki durumu için şu kısa özeti veriyor [tablo — 15]:

Şu sonuca varıyor A. Supan: "Demek ki, bu dönemin ayırıcı özelliği, Afrika'nın ve Polinezya'nın paylaşılmasında kendini gösteriyor." Asya'da ve Amerika'da işgal edilmeyen, yani bir devlete ait olmayan toprak parçası kalmadığına göre, A. Supan'ın ulaştığı sonucu genişletmek ve sözkonusu dönemin ayırıcı özelliğinin, dünyanın sonal paylaşılması olduğunu söylemek gerekir; son sözü, dünyanın artık *yeniden paylaşılması* olanaklı değildir —tersine, yeni paylaşmalar olanaklı ve hatta kaçınılmazdır—, ama kapitalist ülkelerin sömürge politikasıyla, gezegenimizdeki sahipsiz toprakların işgalinin *tamamlandığı* anlamındadır. İlk kez olarak, dünya paylaşılmış bulunmaktadır, öyle ki, topraklar ilerde *ancak*

[80] A. Supan. *Die Territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien*, 1906, s. 254.

[TABLO — 15]

SÖMÜRGECİ AVRUPA DEVLETLERİNE VE BİRLEŞİK DEVLETLER E AİT TOPRAKLARIN YÜZDE ORANLARI

[Ülkeler]	1876	1900	Fark
Afrika	10,8	90,4	+ 79,6
Polinezya	56,8	98,9	+ 42,1
Asya	51,5	56,6	+ 5,1
Avustralya	100,0	100,0	—
Amerika	27,5	27,2	— 0,3

yeniden paylaşma konusu olabilir; yani efendisi bulunmayan toprağa bir "efendi"nin sahip olması yerine, toprak bir "sahip"ten diğerine geçebilir.

Dünya sömürge politikasının sıkı sıkıya "kapitalist gelişmenin en yeni aşamasına", mali-sermaye aşamasına bağlı olduğu özel bir dönem içinde bulunmaktayız. Bu yüzden, bugünkü durumu iyi anlayabilmek, ve onu daha önceki dönemlerden ayıran öğeleri kavrayabilmek için, her şeyden önce, olayları ayrıntılı olarak incelemenin önemi vardır. İlkin, pratik iki soru beliriyor burada: sömürge politikasının yoğunluk kazanması ve sömürgeleri için yapılan savaşın iyice ağırlık kazanması, tamı tamına mali-sermaye çağına mı rastlamaktadır?

Amerikan yazarı Morris, *Sömürgeciliğin Tarihi*[81] adlı yapıtında, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın 19. yüzyılın çeşitli dönemlerinde sahip oldukları sömürgelerle ilgili rakamları kıyaslamaya girişmiştir. Vardığı sonuçların kısaca özeti aşağıdaki gibidir. [tablo —16]:

İngiltere için sömürge fetihlerinin arttığı dönem 1860-1880 arasına raslar; özellikle 19. yüzyılın son yirmi yılı içinde bu artışın daha da hızlandığını görüyoruz. Fransa ve Almanya için ise genişleme, daha çok, bu yirmi yıl içinde olmuştur. Yukarda, tekel-öncesi kapitalizmin, serbest rekabetin egemen olduğu kapitalizmin gelişme sınırına 1860-1870

[81] Henry C. Morris, *The History of Colonisation,* New York 1900, c. II, s. 88; c. I, s. 419; c. II, s. 304.

[TABLO — 16]

SÖMÜRGELER

Yıllar	İngiltere		Fransa		Almanya	
	Yüzölçümü (milyon mil²)	Nüfus (milyon)	Yüzölçümü (milyon mil²)	Nüfus (milyon)	Yüzölçümü (milyon mil²)	Nüfus (milyon)
1815-1830	?	126,4	0,02	0,5	—	—
1860	2,5	145,1	0,2	3,4	—	—
1880	7,7	267,9	3,7	7,5	—	—
1899	9,3	309	0,7	56,4	1	14,7

yılları arasında vardığını görmüştük; şimdi ise sömürge fetihleri konusundaki olağanüstü "ilerleyiş"in *tam bu dönemden sonra* olduğunu, dünyanın paylaşılması amacıyla yürütülen savaşımın gitgide daha sert hale geldiğini görüyoruz. Yani kapitalizmin, tekelci evresine, mali-sermaye evresine geçişi ile dünyanın paylaşılması için yürütülen savaşımın ağırlığı, birbirine *bağlıdır*.

Hobson, emperyalizm üzerine yazdığı yapıtta, 1884-1900 yılları arasındaki döneme, bellibaşlı Avrupa devletlerinin büyük "genişleme" kazandığı bir dönem gözüyle bakar. Yaptığı hesaplara göre, bu dönemde, İngiltere 57 milyon nüfuslu, 3 milyon 700 bin mil kare; Fransa 36 milyon 500 bin nüfuslu, 3 milyon 600 bin mil kare; Belçika 30 milyon nüfuslu, 900 bin mil kare; Portekiz 9 milyon nüfuslu, 800 bin mil kare toprak kazanmıştır. Bütün kapitalist devletler tarafından, 19. yüzyılın sonunda, özellikle 1880'den sonra, bu sömürge avı, diplomasi ve dış politika tarihinde herkesçe bilinen bir olaydır.

İngiltere'de serbest rekabetin en yüksek düzeyine ulaştığı 1840 ve 1860 yılları arasında bu ülkedeki burjuva yöneticiler, sömürge politikasına *karşıydılar*; çünkü sömürgelerin kurtuluşunun, İngiltere'den tümüyle kopuşunun, yararlı ve kaçınılmaz bir şey olduğu kanısındaydılar. M. Beer, 1893'de

yayınlanan "Bugünkü İngiliz Emperyalizmi"[82] başlıklı yazısında, emperyalist politikaya eğilimli bir İngiliz devlet adamının, Disraeli'nin 1852'de şöyle dediğini açıklıyor: "Sömürgeler, boynumuza asılmış değirmen taşlarıdır." Bu, böyle olmakla birlikte, 19. yüzyılın sonlarında, emperyalist politikayı öğütleyen ve bu politikayı en büyük arsızlık içinde uygulamakta olan kişi, Cecil Rhodes ile Joseph Chamberlain, gene de, günün adamı olmuşlardır!

İngiliz burjuvazisinin bu siyasal yöneticilerinin daha o sıralarda, çağdaş emperyalizmin denebilirse, salt ekonomik, toplumsal ve siyasal köklerini anladıklarını belirtmek, oldukça ilginç bir saptamadır. Chamberlain, dünya pazarında, İngiltere'ye karşı Almanya'nın, Amerika'nın ve Belçika'nın uyguladığı rekabete dikkati çekerek, emperyalizmi, "gerçek, akıllıca ve ekonomik bir politika" olarak savunmaktaydı. Karteller, sendikalar ve tröstler kuran kapitalistler, kurtuluşun tekellerde olduğunu söylüyorlardı. Burjuvazinin siyasal liderleri dünyanın henüz paylaşılmamış parçalarını ele geçirmek için ivedi davranarak bu sese ses veriyorlar, kurtuluşun tekellerde olduğu sözüne sarılıyorlardı. Gazeteci Stead, yakın dostu Cecil Rhodes'in, 1895'te, emperyalist görüşlerini kendisine şöyle anlattığını söylüyor:

Dün East-End'deydim (Londra'da bir işçi semti), işsizlerin yaptığı bir toplantıda bulundum. Ateşli söylevler dinledim orda. Bunların hepsi tek bir çığlıktan ibaretti: ekmek! ekmek! Dönüşte, bütün sahneyi yeniden yaşıyor ve emperyalizmin önemini bir kez daha kavrıyordum. Benim en büyük düşüncem, toplumsal soruna bir çözüm getirmek: Birleşik Krallığın 40 milyon nüfusunu kanlı bir iç savaştan kurtarmak için, bizler, sömürge politikacıları fazla nüfusu yerleştirebileceğimiz, fabrikalarımızın ve madenlerimizin ürünleri için yeni pazarlar kazanabileceğimiz yeni topraklar elde etmek zorundayız. Her zaman söylerim. İmparatorluk bir mide sorunudur. İç savaştan kaçınmak istiyorsanız, emperyalist olmak zorundasınız."[83]

[82] *Die Neue Zeit*, XVI, 1, 1898, s. 302.

Milyoner, para kralı, İngiliz-Boer savaşının başlıca sorumlusu Cecil Rhodes, 1895'te, işte böyle konuşuyordu. Bu yüzdendir ki, onun emperyalizm savunusu biraz kaba ve arsızdır. Ama temelde, Maslov, Sudekum, Potressov, David ve Rus marksizminin kurucusu vb., vb. gibi bayların savunduğu "teori"den uzaklaşmış değildir. Cecil Rhodes biraz daha dürüst sosyal-şovendir...

Dünyanın toprak bakımından bölüşülmesinin ve bu konuda son onar yıllık dönemlerde meydana gelmiş değişikliklerin olanaklı olduğunca doğru bir tablosunu verebilmek için, Supan'ın, daha önce sözünü ettiğimiz, dünyadaki bütün güçlerin sahip bulunduğu sömürgeleri konu edinen yapıtından yararlanacağız. Supan, 1876 ve 1900 yıllarını ele alıyor; biz 1876 yılını —çok iyi seçilmiş bir yıldır; çünkü Batı Avrupa'da, kapitalizm, tekel-öncesi evresini, sonuçta, tam bu tarihe doğru tamamlamış bulunmaktadır— ve 1914 yılını ele alacağız; Supan'ın rakamları yerine de Hübner'in daha yeni olan *Coğrafya ve İstatistik Tabloları* adlı yapıtındaki verileri kullanacağız. Supan, yalnızca sömürgeleri inceliyor; biz ise, dünyanın paylaşılmasının tam bir tablosunu verebilmek için ondan edindiğimiz bilgilere, sömürge olmayan ve yarısömürge olan ülkelere ilişkin rakamları eklemeyi de yararlı buluyoruz. İran'ı, Türkiye'yi, ve Çin'i de bu son kategori içinde düşünüyoruz. Bugün İran, hemen hemen tamamen bir sömürge durumundadır; Çin ile Türkiye de bu duruma girme yolundadır.

Burada aşağıdaki sonuçlara varıyoruz [tablo — 17]:

Bu tablo, bize, 19. yüzyılın eşiğinde, dünyanın nasıl bir tarzda paylaşılmış bulunduğunu açıkça göstermektedir. 1876'dan sonra sömürge edinme olayı, dev ölçüler içinde yayılıyor: 40 milyon kilometre kareden 65 milyon kilometre kareye, yani birbuçuk katına yükseliyor. Aradaki artış 25 milyon kilometre kare olup, anayurtların (*métropole*) yüzölçümü toplamının (16,5 milyon) birbuçuk katıdır. Üç büyük gücün 1876'da hiç sömürgesi yoktu; bir dördüncüsünün,

[83] *Die Neue Zeit*, XVI, 1, 1898, s. 304.

[TABLO — 17)

BÜYÜK DEVLETLERİN SÖMÜRGELERİ
(YÜZÖLÇÜMÜ: MİLYON KM²; NÜFUS: MİLYON KİŞİ)

[Büyük Devletler]	Sömürgeler				Anayurt		Toplam	
	1876		1914		1914		1914	
	Km²	Nüfus	Km²	Nüfus	Km²	Nüfus	Km²	Nüfus
İngiltere	22,5	251,9	33,5	393,5	0,3	46,5	33,8	440
Rusya	17	15,9	17,4	33,2	5,4	136, 2	22,8	169,4
Fransa	0,9	6	10,6	55,5	0,5	39,6	11,1	95,1
Almanya	—	—	2,9	12,3	0,5	64,9	3,4	77,2
Birleşik Devletler	—	—	0,3	9,7	9,4	97	9,7	106,7
Japonya	—	—	0,3	19,2	0,4	53	0,7	72,2
6 Büyük Devletin Toplamı	*40,4*	*273,8*	*65*	*523,4*	*16,5*	*437,2*	*81,5*	*960,6*
Öteki ülkeler							9,9	45,3
Yarı-Sömürgeler (İran, Çin, Türkiye)							14,5	361,2
Öbür ülkelerin sömürgeleri (Belçika, Hollanda vb.)							28	289,9
Bütün yeryüzünün yüzölçümü ve nüfusu							*133,9*	*1.657*

Fransa'nın ise sömürgesi yok denecek kadar azdı. 1914'te, bu dört devlet, 14,1 milyon kilometre karelik sömürgeye sahiptir; bu sömürgelerin yüzölçümü, Avrupa'nın yüzölçümünden birbuçuk kez daha büyük olup, 100 milyon nüfusu barındırıyordu. Sömürgelerin genişlemesinde büyük bir eşitsizlik görülmektedir. Örneğin Fransa, Almanya, Japonya gibi yüzölçümü ve nüfusu bakımından birbirinden pek fazla farklı olmayan ülkeleri karşılaştırırsak, göreceğiz ki, bunlardan birincisi, öbür ikisinin toplamı kadar sömürgeye sahiptir. Ne var ki, sözünü ettiğimiz dönemin başlarında da Fransa, Almanya ve Japonya'nın toplamından zengindi belki. Sömürge edinmeyi etkileyen salt ekonomik nedenlerin yanında, bu işte büyük rolü olan coğrafi ve başka koşullar da vardır. Büyük sanayinin, değişimlerin ve mali-sermayenin baskısı altında meydana gelmiş yaşam koşullarını ve ekonomik koşul-

ları, şu son birkaç on yılda, belli bir düzeye getirme çabaları ne denli önemli olursa olsun, bugün, henüz ülkeler arasında büyük farklar vardır. Yukarda sözünü ettiğimiz altı büyük devletin bazıları, genç kapitalist devletlerdir (Amerika, Almanya, Japonya); bunlar çok hızlı bir tempo içinde gelişmektedir; ikinci olarak, gelişme hızları bunlardan çok daha yavaş olan eski kapitalist devletleri görüyoruz: İngiltere ile Fransa; ensonu, ekonomik yönden en geri kalmış bir ülkeyi (Rusya), denilebilir ki, kapitalizm-öncesi ilişkilerin kendine özgü bir ağ ile sardığı bir ülkeyi, çağdaş kapitalist emperyalizm kuşatmıştır.

Büyük devletlerin sahip oldukları sömürgelerin yanına küçük devletlerin hafif bir yaygınlık gösteren sömürgelerini de koyduk. Bu sömürgeler, denebilirse, olanaklı ve olası bir "yeniden paylaşma"yı bekleyen topraklardır. Sözkonusu küçük devletlerin çoğu, kendi sömürgelerini, ganimeti paylaşmak için biraraya gelip anlaşamayan büyük kuvvetlerin çıkar çatışmaları ve sürtüşmelerinden ötürü, elde tutabilmektedir. Yarı-sömürge niteliğindeki devletlere gelince, bunlar, doğada ve toplumda raslanan geçici şekillerin örneğini oluştururlar. Mali-sermaye, ekonomik ve uluslararası ilişkilerde o denli önemli ve büyük bir güçtür ki, siyasal anlamda tam bağımsızlığa sahip devletlere bile boyun eğdirebilir; zaten eğdirmektedir de. Az ilerde bunun örneklerini göreceğiz. Ama, kuşku yok ki, mali-sermayeye en büyük "rahatlığı", en büyük üstünlükleri sağlayan şey, o boyuneğmiş bulunan halkların ve ülkelerin siyasal bağımsızlıklarını da yitirmekte olmasıdır. Yarı-sömürge ülkeler, bu yönden, "yarı yolda" olan tipik örneklerdir. Dünyanın geri kalan kısmının tümüyle paylaşılmış bulunduğu bir çağda, özellikle mali-sermaye çağında, bu yarı-bağımlı ülkeleri ele geçirmek için yapılan savaşımın sertleşeceği anlaşılıyor.

Sömürge politikası da, emperyalizm de, kapitalizmin çağdaş döneminden, hatta kapitalizmden önce vardı. Kölelik üstüne kurulu bulunan Roma, bir sömürge politikası izliyor ve emperyalizmi uyguluyordu. Ama, ekonomik ve toplumsal

biçimler arasındaki farkı görmezden gelerek ya da arka planlara iterek, emperyalizmin "genel düzeni" üzerine fikir yürütmek, tıpkı "Büyük Roma" ile "Büyük Britanya" arasında kıyaslamalara girmek gibi birtakım boş palavralara ve bayağılıklara düşürür kişiyi.[84] Çünkü kapitalizmin *eski* evrelerindeki sömürge politikası bile, mali-sermayenin sömürge politikasından temel ayrılıklar göstermektedir.

Bugünkü kapitalizmi belirleyen temel özellik, en büyük girişimcilerce kurulmuş tekel birliklerinin egemenliğidir. Bu tekeller, özellikle, tüm hammadde kaynaklarını ellerine geçirdikleri zaman daha sağlam bir görünüm verirler. Uluslararası kapitalist birliklerin, rakiplerinin her türlü rekabet olanaklarını yoketmek, onları örneğin demir cevherinden, petrol kaynaklarından vb. yoksun bırakmak için nasıl büyük bir çabayla çalıştıklarını daha önce görmüştük. Yalnızca sömürgelere sahip bulunmak durumu, tekellere, rakipleriyle giriştikleri savaşımda çıkabilecek her türlü raslantıya karşı tam bir başarı güvencesi vermektedir; hatta karşı taraf, bir devlet tekeline başvurarak kendini savunmaya geçtiği zaman da durum aynıdır. Kapitalizm geliştikçe hammadde eksikliği de kendini o denli duyurmaktadır; rekabetin koşulları o denli sertleşmekte, bütün yeryüzünde hammadde kaynakları arama çabaları o denli alevlenmekte, sömürgelere sahip olma savaşımı o denli amansız olmaktadır.

Şöyle diyor Schilder: "Bazı kimselere tuhaf gelse de, şöyle bir düşünce ileri sürülebilir: yakın ya da uzak bir gelecekte, kent ve sanayi nüfusundaki artmalar, besin kıtlığından çok, sanayi hammaddeleri kıtlığıyla önlenecektir."

Fiyatı durmadan artıp duran kereste kıtlığı gibi, deri kıtlığı gibi, dokuma sanayisinin hammaddelerinde görülen kıtlık gibi.

"Sanayici birlikleri, tarım ile sanayi arasında dünya çapında bir denge kurmaya çalışıyor. Örnek olarak, 1904 yılından beri dünyanın birçok sanayi ülkesinde kurulmuş bulu-

[84] C. P. Lucas, *Greater Rome and Greater Britain,* Oxford 1912, ya da Earl of Cromer, *Ancient and Modern İmperialism,* Londra 1910.

nan Pamuk İplikçileri Dernekleri Federasyonunu ve 1910'da aynı modele göre kurulmuş Yün İplikçileri Dernekleri Avrupa Birliğini anabiliriz."[85]

Elbette, burjuva reformistleri, bu arada özellikle günümüzdeki kautskiciler, hammaddelerin, "pahalı" ve "tehlikeli" bir sömürge politikası olmadan da, serbest pazarlardan sağlanabileceğini; hammadde arzının genel olarak tarım koşullarında yapılacak basit bir "iyileştirme" işlemiyle artırılabileceğini ileri sürerek, bu gerçeklerin önemini hafifletmeye çalışıyorlar. Ne var ki, kötülüğü maskelemeye yarayan bu açıklamalar, daima emperyalizmin savunucusu olmak eğilimini taşımaktadır; çünkü, çıkış noktasında, çağdaş kapitalizmin temel özelliğini, yani tekelleri görmezden gelmektedirler. Serbest pazar, gitgide daha büyük ölçüde, geçmişe ait bir şey haline geliyor; tekelci sendikalar ve tröstler, günden güne onu daha fazla daraltıyor, sınırlandırıyor. Tarım koşullarında yapılacak o "basit" iyileştirme işlemine gelince, o da, yığınların durumunu düzeltmeyi, ücretleri yükseltmeyi, kârı kısmayı içermektedir. Hem, tröstlerin, sömürgeler fethetmek dururken kalkıp yığınların durumuyla uğraşacağını düşünmek, tatlısu reformistlerinin hayalgüçlerinden başka neye yaraşır ki?

Mali-sermaye, dikkatini yalnızca şimdiye değin bilinen hammadde kaynaklarına çevirmiş değildir; olası kaynaklarla da ilgilenir. Çünkü günümüzde, teknik, dev adımlarla ilerlemektedir; bugün elverişsiz durumda olan bir toprak, yarın yeni bir buluş sayesinde birden değer kazanabilir. (Büyük bir banka, bu amaçla, mühendislerden, tarım uzmanlarından meydana gelen bir ekip kurabilir.) Yeter ki, önemli ölçüde sermaye yatırılsın. Zengin maden yataklarının araştırılması da, hammaddelerin işlenmesi ve kullanılması, yeni yöntemlerin bulunması da böyledir. Mali-sermayenin ekonomik alanını, hatta bütün alanını genişletmek yolunda gösterdiği kaçınılmaz eğilim, bundan doğmaktadır. Aynı şekilde, tröstler, sahip oldukları şeylerin iki ya da üç katını he-

[85] Schilder, adı geçen yapıt, s. 38 ve 42.

saplayarak varlıklarını sermayeye çevirirler; bunu yaparken bugünkü kârları değil, gelecekteki "olası" kârları, tekelin ilerdeki sonuçlarını hesaba katarlar; aynı şekilde, mali-sermaye, genellikle, olası hammadde kaynakları umuduyla, henüz paylaşılmamış dünya köşelerinin ya da paylaşılmış olup da yeniden paylaşılması sözkonusu olan toprakların bölüşülmesi için yapılan çetin savaşımda, geride kalmaktan korkarak, nasıl olursa olsun, nereden olursa olsun, hangi araçlarla olursa olsun, olabildiğince topraklara elkoymak eğilimindedir.

İngiliz kapitalistleri, *kendi sömürgeleri* olan Mısır'da, pamuk ekimini genişletmek için ellerinden gelen her şeyi yapmaktadırlar. 1904'te, tarım yapılan 2,6 milyon hektar toprağın 600 bin hektarı, yani dörtte-birinden fazlası, pamuk ekimine ayrılmıştı. Ruslar, *kendi* sömürgeleri olan Türkistan'da, aynı şeyi yapmaktadırlar. Gerçekten, bu yolla, yabancı rakiplerine karşı daha kolay savaşım verebilmekte, hammadde kaynakları üstünde daha kolay bir biçimde tekel kurabilmekte, üretimin ve pamuğun işlenmesinin bütün evrelerini tek başına kucaklayan, "kombine" üretim yapan, daha ekonomik, daha avantajlı bir tekstil tröstü kurabilmektedirler.

Sermaye ihracının da sömürgeler fethetmeyi desteklemekte çıkarı vardır; çünkü tekeller kurarak bir rakibi safdışı bırakmak, bir siparişi üstlenmek, gerekli "ilişkileri" kurmak, sömürge pazarında daha kolay olmaktadır (hatta böylesi durumları elde etmek yalnızca bu pazarda olanaklıdır).

Mali-sermaye temelleri üzerine kurulu ekonomi-dışı üstyapı, mali-sermayenin politikası ve ideolojisi, sömürge fetihleri eğilimini uyarmaktadır. Hilferding çok doğru olarak "mali-sermaye özgürlük değil, egemenlik ister" diyor. Yukarda sözünü ettiğimiz Cecil Rhodes'i* bazı yönlerden tamamlayan ve geliştiren bir Fransız burjuva yazarı da, sömürge politikasının ekonomik nedenlerine, günümüzde, toplumsal nedenlerin eklenmesi gerektiğini ileri sürüyor: "Yalnız işçi yı-

* Bkz. s. 89. —*Ed.*

ğınlarının değil, aynı zamanda orta sınıfların üstünde de ağırlığını duyuran bir sürü yaşam güçlüğü yüzünden eski uygarlığın bütün ülkelerinde sabırsızlık, öfke ve kin birikmekte, ve bunlar insanlık barışını tehdit edici bir kıvama gelmektedir: bunların yurt içinde infilak etmesi istenmiyorsa, dışarda kullanılmalıdır."[86]

Kapitalist emperyalizm çağının sömürge politikasından sözederken şu noktayı özellikle belirtmek yerinde olacaktır ki, mali-sermaye ve büyük güçlerin dünyanın ekonomik ve siyasal yönden paylaşılması olarak özetleyeceğimiz dış politikası, çeşitli devletler için *geçici* bağımlılık biçimleri yaratmaktadır. Bu çağın özellikleri, başlıca ülkelerin, yalnızca, sömürge sahipleri ve sömürge ülkeler olarak iki ana grup halinde toplanması değildir; görünüşte siyasal bağımsızlıklarına sahipmiş gibi olan, ama gerçekte, mali ve diplomatik bir bağımlılığın ağı içine düşmüş değişik bağımlı ülke biçimleri de vardır. Bu biçimlerden birine, yarı-sömürgelere, biraz önce değinmiştik. Bir başka biçimin örneğini, bize, örneğin, Ar-jantin sunmaktadır.

Schulze-Gaevernitz, İngiliz emperyalizmi üzerine yazdığı kitabında şöyle diyor: "Güney Amerika ülkeleri, özellikle Arjantin, mali yönden, Londra'ya o denli bağımlıdır ki, bu ülkenin, neredeyse, İngiltere'nin ticari bir sömürgesi olduğunu söyleyebiliriz."[87]

Schilder, Buenos-Aires'teki Avusturya-Macaristan konsolosunun verdiği bilgilere dayanarak, Arjantin'e yatırılmış İngiliz sermayesinin, 1909'da, 8 milyar 750 milyon frank olduğunu hesaplamıştı. Bunun ise, İngiliz mali-sermayesine (ve onun sadık dostu diplomasiye) Arjantin burjuvazisiyle ve bu ülkenin bütün ekonomik ve siyasal yaşamını yöneten ortamla, ne sağlam bir ilişki ortamı hazırladığı açıktır.

[86] Wahl, *La France aux colonies,* Henri Russier'den naklen; *Le partage de l'Oceanie,* Paris 1905, s. 165.

[87] Schulze-Gaevernitz, *Britischer Imperialismus und englischer Freihandel zu Beginn des 20-ten Jahrhunderts,* Leipzig 1906, s. 318. Sartorius von Waltershausen de, aynı görüşü, *Das volkwirtschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande,* Berlin 1907, s. 46'da belirtiyor.

Portekiz, siyasal bağımsızlığının yanında, mali ve diplomatik bağımlılığın biraz farklı bir örneğini vermektedir. Bağımsız ve egemen bir devlettir Portekiz, ama aslında, ikiyüz yıldır, İspanya Veraset savaşından (1701-1714) bu yana İngiliz himayesi altındadır. İngiltere, hasımları olan Fransa ve İspanya'ya karşı savaşımında, kendi durumunu kuvvetlendirmek için Portekiz'i ve sahip olduğu sömürgeleri savunmuştur. Buna karşılık, ticari üstünlükler, Portekiz'e ve Portekiz sömürgelerine meta ve özellikle sermaye ihracı konusunda ayrıcalıklar, Portekiz limanlarından ve adalarından, telgraf şebekesinden yararlanma hakları vb. elde etmiştir.[88] Böylesi ilişkilere büyük devletlerle küçük devletler arasında her zaman raslanmıştır. Ama kapitalist emperyalizm döneminde bunların genel bir sistem haline geldiği, "dünyanın paylaşılmasını" örgütleyen ilişkiler bütününün tamamlayıcı bir parçası olduğu görülüyor. Dünya mali-sermaye işlemleri zincirinin halkalarını meydana getiriyor.

Dünyanın bölüşülmesi sorununa bir çizgi çekmek için şunu da belirtmeliyiz. Dünyanın bölüşülmesi sorununu, İspanyol-Amerikan savaşından sonra Amerikan yazını, İngiliz-Boer savaşından sonra İngiliz yazını, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında, çok net ve açık bir biçimde ortaya koyarken yalnız değillerdir. "İngiliz emperyalizmi"ni en büyük bir "kıskançlık" duygusuyla yakından gözleyen Alman yazını da bu olayı değerlendirmede artık tek değil. Fransız burjuva yazınında da, sözkonusu sorun burjuva görüş açısına uygun ölçüler içinde, yeterince net ve geniş bir biçimde ele alınmış bulunuyor. Tarihçi Driault'un, *19. Yüzyılın Sonunda Siyasal ve Toplumsal Sorunlar* adlı kitabının "Büyük Devletler ve Dünyanın Bölüşülmesi" bölümünde şunları okuyoruz: "Şu son yıllarda Çin hariç, dünyanın bütün boş alanları, Avrupa ve Kuzey Amerika devletleri tarafından ele geçirilmiş bulunmaktadır: bununla ilgili olarak ve yakın bir gelecekteki korkunç karışıklıkların habercisi olan bazı çatışmalara ve yer değiştiren etkilere şimdiden tanık olunmakta-

[88] Schilder, adı geçen yapıt, c. I, s. 160-161.

dır. Çünkü ivedi davranmak gerekiyor: gerekli önlemleri almamış uluslar, gelecek yüzyılın [yani 20. yüzyılın] en temel olaylarından biri olacak olan dünyanın bu korkunç sömürülüşü olayına katılmamak tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Bunun içindir ki, bütün Avrupa ve Amerika, sömürgeleri genişletmenin, 19. yüzyıl sonunun en belirgin özelliği olan 'emperyalizm' hummasıyla harekete geçmiş bulunuyor." Ve ekliyor yazar: "Dünyanın bu bölüşülmesinde, yeryüzü hazinelerine ve pazarlarına doğru yapılan bu müthiş koşuda, bu yüzyılda kurulmuş imparatorlukların nispi gücü, bunları kurmuş bulunan ulusların Avrupa'da işgal ettikleri yerle mutlak ölçüde uyumlu değildir. Kendi yazgılarına hakim olan ve Avrupa'da bir nüfuz üstünlüğü taşıyan bu devletler, dünyada aynı ölçüde bir nüfuza sahip değillerdir. Ve, sahip olunan sömürgelerin büyüklüğü, henüz hesaplanmamış zenginlikler vaadi, elbetteki Avrupa devletlerinin nispi gücü üstünde yankılar uyandıracak, ve sömürge sorunu, (ya da isterseniz, "emperyalizm" diyelim), bizzat Avrupa'nın, şimdiden değiştirmiş olduğu siyasal koşullarını gitgide daha fazla değiştirecektir."[89]

[89] J. E. Driault, *Problèmes politiques et sociaux*, Paris 1907, s. 299.

YEDİ

EMPERYALİZM, KAPİTALİZMİN ÖZEL AŞAMASI

ŞİMDİ, yukarda emperyalizm üstüne söylediklerimizin bir bilançosunu çıkarmak gerekiyor. Emperyalizm, genel anlamda, kapitalizmin bazı özelliklerinin gelişimi ve doğrudan doğruya devamı olarak ortaya çıkmıştır. Ama, kapitalizm, kapitalist emperyalizm haline ancak gelişmesinin belirli ve çok yüksek bir düzeyinde, kapitalizmin esas özelliklerinden bazıları kendi karşıtlarına dönüşmeye başladığı zaman; kapitalizmin yüksek bir ekonomik ve toplumsal yapıya geçiş döneminin bazı öğeleri bütün gelişme çizgisi boyunca biçimlenip belirdiği zaman gelebilmiştir. Bu süreç içinde, ekonomik yönden de önemli olay, kapitalist serbest rekabetin yerine kapitalist tekellerin geçmesidir. Serbest rekabet, kapitalizmin ve genel olarak meta üretiminin temel niteliğidir; tekel ise serbest rekabetin tam karşıtı oluyor; ama, serbest rekabetin, büyük üretime geçerek, küçük üretimi safdışı bırakarak, büyüğün yerine daha büyüğünü geçirerek, üretimdeki ve sermayedeki yoğunlaşmayı tekellerin doğduğu ya da

tekelleri doğuran bir noktaya değin götürerek, gözlerimizin önünde, nasıl tekel durumuna dönüştüğünü daha önce görmüştük: işte karteller, sendikalar, tröstler; işte milyarları çekip çeviren on kadar bankanın onlarla birleşip kaynaşan sermayeleri. Aynı zamanda şunu da görüyoruz: tekeller, kendisinden çıkmış oldukları serbest rekabeti yoketmiyor; onun üstünde ve yanında varoluyor; böylece de iyice keskin, şiddetli sürtüşmelere, çatışmalara yolaçıyor. Tekel, kapitalizmden daha yüksek bir düzene geçiştir.

Emperyalizmin olanaklı en kısa tanımını yapmak gerekseydi, şöyle derdik: emperyalizm, kapitalizmin tekelci aşamasıdır. Bu tanımlama da, temel öğeyi kapsamış olurdu; çünkü, bir yandan, mali-sermaye, birkaç tekelci büyük banka sermayesinin, tekelci sanayi gruplarının sermayesiyle kaynaşmasının bir sonucudur; öte yandan, dünyanın paylaşılması da, herhangi bir kapitalist devletçe elkonmamış bölgelere kolayca yayılan sömürge politikasından, tamamıyla paylaşılmış yeryüzü topraklarının, tekellerin mülkiyetine geçmesi için uygulanan sömürge politikasına geçişi ifade etmektedir.

Ne var ki, en kısa tanımlar, temel özelliği özetledikleri için elverişli olsalar da, tanımlanacak görüngünün çok önemli bazı çizgilerini dışarda bırakmalarından ötürü, yetersiz kalmaktadır. Bu bakımdan, gelişme sürecindeki bir görüngünün birçok bağlantısını hiç kavrayamayan bütün genel tanımlardaki itibari ve göreli değeri unutmadan, emperyalizmin, aşağıdaki beş temel özelliğini kapsayan bir tanımını yapalım:

(1) Üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma öyle yüksek bir gelişme derecesine ulaşmıştır ki, ekonomik yaşamda kesin rol oynayan tekelleri yaratmıştır; (2) banka sermayesi sınai sermayeyle kaynaşmış, ve bu "mali-sermaye" temel üzerinde bir mali-oligarşi yaratılmıştır; (3) sermaye ihracı, meta ihracından ayrı olarak, özel bir önem kazanmıştır; (4) dünyayı aralarında bölüşen uluslararası tekelci kapitalist birlikler kurulmuştur; (5) en büyük kapitalist güçlerce

dünyanın toprak bakımından bölüşülmesi tamamlanmıştır. Emperyalizm, tekellerin ve mali-sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir.

Yukardaki tanımda olduğu gibi, yalnızca salt ekonomik-temel kavramları değil, aynı zamanda, genel olarak kapitalizm karşısında kapitalizmin bugünkü evresinin tarihsel yerini de, başka türlü söylersek, emperyalizm ile işçi hareketi içinde belirmiş iki temel eğilimin ilişkilerini de gözönünde tuttuğumuzda, emperyalizm hakkında yapılabilen ve yapılması gereken öbür tanımı ilerde göreceğiz. Şimdilik, yukardaki anlamda kavranan emperyalizmin, kaçınılmaz bir biçimde, kapitalist gelişmenin özel bir evresini temsil ettiği gerçeğine parmak basalım. Okurda yeterince oturmuş bir emperyalizm fikrini oluşturmak için, modern kapitalist ekonominin iyice yerleşmiş, tartışılmaz duruma gelmiş olgularını, genellikle, kabul etmek zorunda kalan *burjuva* iktisatçılarının fikirlerini andık. Aynı amaçla, banka sermayesinin vb. tam hangi noktaya değin geliştiğini, nicelikten niteliğe geçişin nerde belirdiğini, gelişmiş kapitalizmin emperyalizme geçişinin tam nerde olduğunu görmek olanağını veren ayrıntılı istatistiklere gözattık. Kuşku yok ki, doğadaki ve toplumdaki bütün sınır çizgilerinin koşullara bağlı ve değişebilir şeyler olduğunu söylemek bile gereksiz; bu bakımdan, örneğin, emperyalizmin "kesin" olarak ortaya çıktığı yılı ya da on yıllık dönemi tartışmak yararsız olacaktır.

Ama emperyalizmin tanımlanması konusunda, II. Enternasyonal denen dönemin, yani 1889-1914 yılları arasındaki 25 yılın başlıca marksist teorisyeni olan Kautsky ile tartışmaya girmek, özellikle gereklidir. Kautsky, 1915'te, hatta 1914 Kasımında, emperyalizmin ekonominin bir "evre"si, ya da aşaması değil de, mali-sermayenin "yeğlediği" bir politi-

ka, belirlenmiş bir politika olduğunu söyleyerek, bizim yukardaki emperyalizm tanımımıza karşı çıkmıştı; emperyalizmin, "çağdaş kapitalizm" ile özdeş tutulmaması gerektiğini; emperyalizm sözcüğünden "çağdaş kapitalizmin bütün olguları" —karteller, himayecilik, maliyeciler egemenliği, sömürge politikası— anlaşıldığı takdirde, kapitalizm için emperyalizmin zorunlu olduğunu söylemenin, sorunu "yavan bir totoloji" haline sokacağını; çünkü bu takdirde "emperyalizmin kapitalizm için mutlak bir zorunluluk olduğu" sonucuna varılacağını vb. ileri sürmüştü. Kautsky'nin bizim ortaya koyduğumuz düşüncelere taban tabana karşıt olan, emperyalizm tanımını vererek, fikirlerini tam anlamıyla açıklamış olacağız (çünkü uzun yıllardan beri bu çeşit fikirleri benimsemiş olan Alman marksistlerinden gelen karşı koymalar, Kautsky tarafından, marksizmin içinden gelen belirli bir akımın karşı koymaları olarak kabul edilmiştir).

Kautsky'nin tanımı şöyledir:

"Emperyalizm, büyük ölçüde gelişmiş sınai kapitalizmin ürünüdür. Onu, sanayileşmiş her kapitalist ulusun, gittikçe daha geniş *tarım* [italikler Kautsky'nindir] bölgelerini, bu bölgelerde hangi uluslar otururlarsa otursun, ilhak etmek ya da egemenliği altına almak olarak da tanımlayabiliriz."[90]

Bu tanım, hiçbir değer taşımamaktadır; tek yanlıdır; yani ulusal sorunu keyfî olarak tek başına ele almakta, (ulusal sorun kendi başına olsun emperyalizmle ilişkileri yönünden olsun, çok önemli bir basamak olmakla birlikte) onu keyfî ve *yanlış* olarak *yalnızca* başka ulusları ilhak eden ülkelerin sınai sermayelerine bağlamakta; daha az keyfî ve daha az yanlış diyemeyeceğimiz bir tarzda, tarımsal bölgelerin ilhakını ön plana itmektedir.

Emperyalizm, bir ilhak eğilimidir; Kautsky'nin tanımı, *siyasal* yönden bu noktaya indirgenmektedir, doğru, ama çok eksik bir tanım; çünkü emperyalizm, genellikle, bir şiddet ve gericilik eğilimidir. Ne var ki, burda, bizi, sorunun.

[90] *Die Neue Zeit,* 1914 (32. yıl), s. 921, 11 Ekim 1914. Yine bkz: 1955, 2, s. 107 ve devamı.

bizzat Kautsky'nin de değindiği, *ekonomik* yönü ilgilendiriyor. Kautsky'nin tanımında göze iyice batan yanlışlar var. Emperyalizmin ayırıcı özelliği sınai sermayede, *değil, ama* tümüyle mali-sermayededir. Fransa'da yavaş yavaş sınai sermayeye karşı hızla gelişen mali-sermayenin 1880-1890 yılları arasında ilhakçı (sömürgeci) siyasetin aşırı ölçüde büyümesine yolaçması, hiç de raslansal bir olay değildir. Emperyalizm, *yalnızca* tarım bölgelerini *değil,* hatta en yüksek ölçüde sanayileşmiş bölgeleri de ilhak emek istemesiyle belirlenmektedir (örneğin, Belçika'nın Almanya'nın iştahını kabartması; Lorraine'in Fransa'nın ağzını sulandırması böyledir); çünkü, birincisi, dünyanın paylaşılmasının tamamlanmış olması, bir *yeni paylaşma* durumundaki, *her çeşit* toprağa el atılmasını gerektirmektedir; ikincisi, emperyalizm için başta gelen şey, egemenlik için çalışan büyük güçler arasındaki rekabettir; yani doğrudan doğruya kendisi için değil, ama rakipleri zayıflatmak, onların egemenliklerini sarsmak için de toprak ilhak edilmektedir (Belçika, İngiltere'ye karşı bir destek noktası olarak Almanya'yı ilgilendirmektedir; İngiltere'nin Bağdat'a ihtiyaç duyması, buranın Almanya'ya karşı bir destek noktası olarak kullanılmasındaki elverişliliktir vb.).

Kautsky, "emperyalizm" sözcüğüne kendisi gibi salt siyasal bir anlam veriyor görünen İngiliz yazarlarına özellikle — hem de bir sürü— atıf yapar. Örneğin, İngiliz Hobson'un 1902'de yayınlanan *Emperyalizm* adlı yapıtını ele alalım:

"Yeni emperyalizm, eskisinden, ilkin büyüyen bir tek imparatorluğun tutkusu yerine, herbiri aynı siyasal genişleme ve ticari çıkar hırsıyla hareket eden birbirlerine rakip birçok imparatorluk teori ve pratiğini koyma bakımından, ikinci olarak, mali çıkarların ve yatırım çıkarlarının ticari çıkarlara egemen olması bakımından ayrılmaktadır."[91]

Görüyoruz ki, Kautsky, genellikle İngilizlerin düşüncesini ileri sürmekle (hiç değilse vülger emperyalistlere ya da emperyalizmin doğrudan savunucularına atıfta bulunmakla)

[91] Hobson, *Imperialism*, London 1902, s. 324.

kesenkes yanılmıştır. Gene görüyoruz ki, marksizmi hâlâ savunmakta olduğunu öne süren Kautsky, gerçekte, *sosyal-liberal* Hobson'a göre bile bir adım geride kalmaktadır; çünkü Hobson, modern emperyalizmin özellikle "somut ve tarihsel" iki özelliğine *parmak basmaktadır* (Kautsky ise yaptığı tanımlamada somut tarihsel özellikle alay eder): (1) *birkaç* emperyalist arasındaki rekabet; (2) mali-sermaye sahibinin tüccar karşısındaki üstünlüğü. Bu yüzden, hele, bir tarım ülkesinin sınai bir ülke tarafından ilhakı sözkonusu ise, tüccarın üstün durumu da böylece belirmiş olacaktır.

Kautsky'nin tanımı yalnızca yanlış ve marksist olmamakla kalmıyor. Daha ilerde göreceğimiz gibi, bu tanım, bütün çizgisi boyunca, marksist teoriyle ve marksist pratikle çatışan tam bir görüş sistemine temel oluyor. Kautsky'nin sözcüklerle oynayarak ortaya attığı tartışmanın, yani kapitalizmin yeni dönemine, "emperyalizm" mi yoksa "mali-sermaye dönemi" mi denmesi gerektiği gibi bir sorunun, hiçbir ciddi yanı bulunmamaktadır. Bu döneme ne ad verirseniz veriniz, hiç önemi olmayacaktır. Asıl olan şu ki, Kautsky, emperyalizmin politikasını ekonomisinden ayırmakta; ilhakların mali-sermayece "tercih edilmiş" bir politika olduğunu ileri sürmekte; ve bu politikanın karşısına, güya olanaklı görünen ve gene mali-sermaye temeline dayanan başka bir burjuva politikası çıkarmaktadır. Burdan da, ekonomi içersinde tekellerin, tekeli, zoru ve fethi dıştalayan bir politik tutumla bağdaşabileceği sonucunu çıkarmaktadır. Bu da, tam anlamıyla mali-sermaye döneminde tamamlanmış olan ve en büyük kapitalist devletlerin arasındaki rekabetin günümüzdeki biçimlerinin kendine özgü temelini meydana getiren "dünyanın paylaşılması olayının" emperyalist olmayan bir politikayla bağdaşabileceği demek oluyor. Böylece, Kautsky, kapitalizmin bugünkü evresinin en temel çelişkilerini bütün derinliğiyle ortaya koyacağı yerde, bunları daha hafif göstermeye, gizlemeye çalışıyor. Vardığı sonuç da, marksizmin yerine, burjuva reformizmi oluyor.

Kautsky, emperyalizmin ve ilhakların Almanya'daki sa-

vunucusu Cunow ile tartışıyor. Cunow'un vülger olduğu kadar sinik olan fikri şudur: emperyalizm, günümüz kapitalizmidir; kapitalizmin gelişmesi, kaçınılmaz ve ilericidir, öyleyse emperyalizm de ilericidir; şu halde, onun önünde diz çökmek ve ona övgüler dizmek gerekir! Narodniklerin, 1894-1895 yılları arasındaki Rus marksistleri için çizdikleri karikatüre benzeyen bir şey var burda. Onlar da, marksistler, kapitalizme Rusya'da kaçınılmaz bir olgu ve ilerleyici bir etmen olarak bakıyorlarsa, bir meyhane açmalı ve kapitalizmi yerleştirmeye çalışmalıdırlar! diyorlardı. Kautsky, Cunow'a karşı çıkıyor: Hayır, emperyalizm, çağdaş kapitalizm değildir; yalnızca, onun politikasının biçimlerinden biridir; ve biz, politikaya, emperyalizme, ilhaklara vb. karşı savaşım verebiliriz, vermeliyiz de.

Bu, ilk bakışta alkışlanacak bir yanıt gibi geliyor. Ama, aslında, emperyalizmle uzlaşmanın daha önce, daha iyi maskelenmiş (bu bakımdan da daha tehlikeli) bir propagandasını taşıyor; bankaların ve tröstlerin politikasına karşı yapılıp da bunların ekonomik temellerini kavramayan bir "savaşım", reformizmden ve burjuva pazifizminden başka bir şey değildir, masum ve iyi niyetli isteklerden öteye gidemez. Varolan çelişkileri bütün derinliğiyle ortaya koymak yerine onlardan kaçmak, en önemlilerini gözden kaçırmak, Kautsky'nin marksizmle hiçbir ortak yanı olmayan teorisi böyledir işte. Böyle bir "teori"nin yalnızca Cunow gibilerle birlik olma fikrini savunmaya yarayacağı ortadadır.

"Salt ekonomik açıdan, diye yazıyor Kautsky, kapitalizmin, kartellerce izlenen politikanın dış politika alanına taşacağı yeni bir evre, bir ultra-emperyalizm evresi olanaksız değildir."[92] Yani bir süper-emperyalizm evresi bütün dünya emperyalistlerinin kendi aralarındaki savaşımı bırakıp birleştikleri, kapitalist düzen içindeki savaşların bittiği bir evre, uluslararası ölçüde birleşmiş mali-sermayeyle "yeryüzünün hep birlikte, ortaklaşa sömürüleceği"[93] bir evre.

[92] *Die Neue Zeit*, 1914, II (32. yıl), s. 921, 11 Eylül 1914, Ayrıca bkz: 1941, II, s. 107 ve devamı.

[93] *Die Neue Zeit*, 1915, I, s. 144, 30 Nisan 1915.

Marksizmden kesin olarak ve dönüşsüz bir biçimde hangi noktada koptuğunu ayrıntılarıyla göstermek için daha ilerde bu "ultra-emperyalizm teorisi" üstünde durmamız gerekecek. Şimdilik bu incelemenin genel planına uygun olarak, bu sorunla ilgili tam ekonomik verilere bir gözatmamız gerekiyor. "Salt ekonomik açıdan", bir ultra-emperyalizm olanaklı mıdır, ya da ultra-saçma bir durum mu var burda?

Salt ekonomik açı sözünden, "salt" bir soyutlama anlaşılıyorsa, söylenebilecek her şey bu görüşe getiriliyor demektir: gelişme, tekellere doğru, bunun sonucu olarak, evrensel tek bir tekele, tek bir dünya tekeline doğru gidiyor. Bunun itiraz götürür bir yanı yok, ama saçma olduğu kadar, "evrimin" besin maddelerinin laboratuvarlarda üretilmesine doğru "gittiği" sözü gibi, anlamdan da yoksundur. Bu anlamda, bir "ultra-tarım teorisi", ne denli saçma olacaksa, ultra-emperyalizm "teorisi" de o kadar saçmadır.

Ama mali-sermaye çağının "salt ekonomik" koşullarından, 20. yüzyılın başında kurulmuş somut bir tarih dönemi olarak sözediliyorsa, o zaman, ultra-emperyalizm hakkındaki ölü soyutlamaları (bu soyutlamalar, yalnızca gerici amaçlar taşır; örneğin, dikkati, *varolan* derin çelişkilerden saptırmaya yarar) verilecek en iyi yanıt, bunların karşısına bugünkü dünya ekonomisinin somut ekonomik gerçeğini çıkarmak olacaktır. Kautsky'nin ultra-emperyalizm hakkındaki hiçbir anlam taşımayan sözleri de, öbür sözleri gibi, emperyalizm savunucularının değirmenlerine su taşıyan çok yanlış bir fikri, mali-sermaye egemenliğinin, dünya ekonomisindeki eşitsizlikleri ve çelişkileri *azaltacağı* fikrini desteklemektedir. Oysa, gerçekte, mali-sermaye bu eşitsizlikleri ve çelişkileri *artırır*.

R. Calwer, *Dünya Ekonomisine Giriş* adlı broşüründe,[94] 19. ve 20. yüzyılların sınır çizgisi üzerine dünya ekonomisinin iç ilişkileri hakkında tam bir fikir verebilecek başlıca "salt ekonomik" verileri özetlemeyi denemişti. A. Calwer, dünyayı "başlıca beş ekonomik bölgeye" ayırıyor: (1) Orta

[94] R. Calwer, *Einführung in dei Weltwirtschaft*, Berlin 1906.

Avrupa (Rusya ve İngiltere dışında bütün Avrupa); (2) Britanya; (3) Rusya; (4) Doğu Asya; (5) Amerika; sömürgeleri, bağlı bulundukları devletlerin "bölgelerine" sokuyor ve henüz bölgelere göre paylaşılmamış, Asya'da İran, Afganistan, Arabistan; Afrika'da Fas ve Habeşistan gibi birkaç ülkeyi de "bir yana atıyor".

Bu bölgeler üzerine verdiği ekonomik veriler, kısaltılmış olarak, aşağıdaki gibidir [tablo — 18]:

[TABLO — 18]

Dünyanın Bellibaşlı Ekonomik Bölgeleri	Yüzölçümü Milyon (kilometre kare)	Nüfus Milyon	Ulaştırma Demiryolları (bin km.)	Ulaştırma Ticaret Filosu (milyon ton)	Ticaret İthalat ve İhracat	Sanayi Maden Kömürü (milyon ton)	Sanayi Pik Demir (milyon ton)	Sanayi Pamuk Sanayiinde İğ Sayısı
1. Orta Avrupa	27,6 (23,6)*	388 (146)*	204	8	41	251	15	26
2. Britanya	28,9 (28,6)*	398 (355)*	140	11	25	249	9	51
3. Rusya	22	131	63	1	3	16	3	7
4. Doğu Asya	12	389	8	1	2	8	0,02	2
5. Amerika	30	148	379	6	14	245	14	19

* Sömürgelere aittir.

Kapitalizmin yüksek derecede gelişmiş olduğu (ulaştırmanın, ticaretin ve sanayinin iyice geliştiği) üç bölge görülüyor: Orta Avrupa, Britanya ve Amerika bölgeleri. Bunlar arasında dünyaya egemen olan üç devlet var: Almanya, İngiltere, Birleşik Devletler. Almanya'nın önemsiz ölçüde bölgeye ve az sayıda sömürgeye sahip olmasından ötürü, bu ülkeler arasındaki emperyalist rekabet ve savaşım son derece keskin bir durum kazanmıştır. Bir "Orta Avrupa'nın yaratılması, henüz geleceğe ilişkin bir sorundur ve aşırı bir savaşım ortamında oluşmaktadır. Şimdilik, bütün Avrupa'nın

ayırıcı özelliği, siyasal bakımdan bölünmüş olmasıdır. Oysa, Britanya ve Amerika bölgelerinde, tersine, siyasal yoğunlaşma çok kuvvetlidir; ancak, bunlardan birinin çok geniş sömürgeleri ile ötekinin önemsiz ölçüde sömürgelere sahip olması arasında göze batıcı bir uyumsuzluk vardır. Gene de, sömürgelerde, kapitalizmin, yalnızca geliştiği görülmektedir. Güney Amerika için yapılan savaş gittikçe sertleşmektedir.

Öbür iki bölgede, Rusya ve Doğu Asya bölgelerinde ise, kapitalizm, az gelişmiştir. Nüfus yoğunluğu, birincisinde son derece az, ikincisinde çok fazladır. Siyasal yoğunlaşma birincisinde yüksektir; ikincisinde yoktur. Çin'in paylaşılması daha yeni başlamakta ve bu ülke için Japonya, Birleşik Devletler vb. arasındaki savaşım kızışmaktadır.

Bu gerçeği, iktisadi ve siyasal koşulları, büyük değişikliklerıyle, çeşitli ülkelerin gelişim hızları arasındaki aşırı ölçüde eşitsizlikle, emperyalist devletlerin giriştikleri sert savaşımlarla birlikte, "barışçı" ultra-emperyalizm konusunda Kautsky'nin küçük, ahmakça masalıyla karşılaştırınız. Israrla beliren gerçekten köşe-bucak gizlenmek için çabalayan ürkek bir küçük-burjuvanın gerici tavrı değil midir, onunki? Kautsky'nin, içlerinde "ultra-emperyalizm"in, embriyonunu gördüğü uluslararası karteller (tıpkı laboratuvarın tablet üretiminde bir ultra-tarımın çekirdeğinin görüle"bileceği" gibi), dünyanın paylaşılmasının *ve yeniden paylaşılmasının*, barışçı paylaşmadan barışçı olmayan paylaşmaya, ve tersi bir duruma geçişin örnekleri değil midir? Eskiden, örneğin, Uluslararası Ray Sendikası ya da Uluslararası Deniz Ticaret Tröstü içinde, Almanya'nın da katılmasıyla dünyayı rahatça paylaşmış olan Amerika'ya ve başka ülkelere ait mali-sermaye, şimdilerde, hiç de barışçı *olmayan* usullerle işleyen yeni güç ilişkileri içinde, bir *yeniden paylaşma* çabası içinde değil midir?

Mali-sermaye ve tröstler, dünya ekonomisinin farklı unsurlarının gelişmesinin ritmleri arasındaki farklılıkları azaltmaz, çoğaltır. Oysa, kuvvetler arasındaki ilişki, değişik-

liğe uğradıktan sonra, *kapitalist düzende* çelişkilerin çözümünü sağlayacak *kuvvetten* başka şey var mıdır? Demiryolu istatistikleri,[95] dünya ekonomisinde, kapitalizmin ve mali-sermayenin gelişmesinin farklı ritmleri konusunda dikkate değer ölçüde veriler sunmaktadır. İşte, emperyalist gelişmenin son on yıllık dönemlerinde, demiryolu şebekesinde meydana gelmiş bazı değişiklikler [tablo — 19]:

[TABLO — 19]

[Ülkeler]	1890		1913		+	
	Demiryolları (bin km)					
Avrupa	224		346		+ 122	
ABD	268		411		+ 143	
Sömürgeler	82		210		+ 128	
Bağımsız ya da yarı-bağımsız Asya ve Amerika devletleri	43	125	137	347	+ 94	+222

Demek ki, demiryollarının gelişmesi, en hızlı ölçüde sömürgelerde ve Asya'daki, Amerika'daki bağımsız (ya da yarı-bağımsız) ülkelerde olmuştur. Buralarda, dört ya da beş büyüklere ait mali-sermayenin mutlak surette hüküm sürdüğünü biliyoruz. Sömürgelerde ve diğer Asya, Amerika ülkelerinde kurulmuş 200 bin kilometrelik yeni demiryolu şebekesi, özellikle elverişli koşullar içinde, özel gelir güvenceleriyle, sağlanmış çelik siparişleriyle vb. yeni yatırılmış 40 milyar marklık bir sermayeyi temsil etmektedir.

Kapitalizm, sömürgelerde ve denizaşırı ülkelerde en büyük hızla büyümektedir. Buralarda *yeni* emperyalist kuvvetler (Japonya) belirmektedir. Dünya emperyalistleri arasındaki savaşım kızışmaktadır. Mali-sermayenin, özellikle kârlı, denizaşırı ve sömürge işletmelerden aldığı haraç art-

[95] *Statistisches Jahrbuch für das deutsche Reich, 1915; Archiv für Eisenbahnwesen, 1892.* 1890 yılı için, sömürgelere demiryolu dağılımı konusunda yaklaşık rakamlar verilmekle yetinilmiştir.

maktadır. Bu "ganimet"in paylaşılması sırasında, yağlı bir parçanın da, üretici güçlerin gelişme ritmi bakımından her zaman birinci sırayı tutmayan devletlere düştüğü görülmektedir. En önemli ülkelerde (sömürgeleriyle birlikte) demiryollarının toplam uzunluğu şöyledir [tablo — 20]:

[TABLO — 20]

[Ülkeler]	1890	1913	
	(Milyon Kilometre)		
ABD	268	413	+ 145
Britanya İmparatorluğu	107	208	+ 101
Rusya	32	78	+ 46
Almanya	43	68	+ 25
Fransa	41	63	+ 22
Beş devlet toplamı ...	*491*	*830*	*+ 339*

Şu halde, mevcut demiryollarının yaklaşık olarak %80'i beş büyük devletin ellerinde toplanmış bulunuyor. Ama, bu demiryollarının *mülkiyetinin* yoğunlaşması, yani malisermaye mülkiyetindeki yoğunlaşma çok daha büyüktür. Çünkü, örneğin, İngiliz ve Fransız milyonerleri, Amerikan, Rus ve başka ülkelerin demiryolu tahvil ve hisse senetlerini büyük ölçüde ellerinde tutmaktadırlar.

İngiltere, sömürgeleri sayesinde, demiryolu şebekesini 100.000 km., yani Almanya'da olanın dört katı kadar artırmış bulunuyor. Yalnız, herkesçe bilindiği gibi, bu dönemde, Almanya'da üretici güçlerin, özellikle kömür ve demir sanayisinin gelişme hızı, Fransa ve Rusya şöyle dursun, İngiltere'dekiyle bile kıyaslanmayacak kadar hızlı olmuştur. 1892' de Almanya'da 4,9 milyon ton, İngiltere'de 6,8 milyon ton pik demir üretilmişti. Ama daha 1912'de, bu rakamların, Almanya'da 17,6 milyon ton, İngiltere'de 9 milyon ton olduğunu görüyoruz. Bu da Almanya'nın İngiltere karşısında ne

üzici bir üstünlük kurduğunu belirtiyor![96] Sorun şudur: bir yandan, üretici güçlerin gelişmesi ile sermaye birikimi arasında; öte yandan, mali-sermaye için sömürgelerin ve "nüfuz bölgelerinin" paylaşılmasında mevcut oransızlıkların ortadan kaldırılması konusunda, *kapitalizmin bulunduğu yerde*, savaştan başka bir araç var mıdır?

[96] Edgar Crammond'a bkz: "The Economic Relations of the British and German Empires", *The Journal of Royal Statistical Society*, 1914, s. 477 vd.

SEKİZ

KAPİTALİZMİN ASALAKLIĞI VE ÇÜRÜMESİ

ŞİMDİ, emperyalizmin, bu konudaki yargılarda pek az önem verilmiş en temel özelliklerinden birini daha inceleyeceğiz. Marksist Hilferding'in hatalarından biri, onun, bu noktada, marksist olmayan Hobson'a göre geriye bir adım atmasıdır. Emperyalizme özgü asalaklıktan sözetmek istiyoruz.

Daha önce de gördüğümüz gibi, emperyalizmin başlıca ekonomik temeli, tekeldir. Bu tekel, kapitalisttir, yani kapitalizmden doğmuştur, ve kapitalizmin, meta üretiminin, rekabetin genel koşulları içinde, bu genel koşullarla sürekli ve çözülmez bir çelişki halindedir. Bununla birlikte, bütün tekeller gibi, kapitalist tekel de şaşmaz bir biçimde bir durgunluk ve çürüme eğilimine yolaçar. Tekel fiyatlarının, geçici olarak bile sabit tutulması, bir noktaya kadar, ilerlemedeki itici öğeleri yokeder, bunun sonucu olarak da bütün ilerlemeleri frenler. Ayrıca, teknik ilerlemeyi yapay olarak frenleme yolunda *ekonomik* birtakım olanaklar da doğurur. Bir örnek verelim: Amerika'da, Owens adında biri, şişe yapı-

mında devrim yapacak bir makine icat etmişti. Alman şişe fabrikatörleri karteli, Owens'in patentini satın aldı; ama kullanacağı yerde çekmeceye atıp sakladı. Elbette, bir tekel, kapitalist rejimde, dünya pazarındaki rekabeti tümüyle ya da uzun bir süre için ortadan kaldıramaz (ultra-emperyalizm teorisinin saçmalığını kanıtlayan nedenlerden biri de budur). Kuşku yok ki, üretim giderlerini azaltma ve uygulanan teknik düzeltme işlemleriyle kârı artırma olanağı, birtakım değişikliklere yolaçmaktadır. Ancak tekellere özgü o durgunluk ve çürüme *eğilimi* işlemeye devam etmekte, bazı ülkelerde, bazı sanayi dallarında, bir zaman için üste çıkmaktadır.

Çok geniş, zengin ve uygun yerlerdeki sömürgelere sahip olma tekeli de aynı yönde işler.

Devam edelim. Emperyalizm, az sayıda ülkede, daha önce de gördüğümüz gibi 100-150 milyar frankı bulan büyük bir nakdi-sermaye birikimidir. Rantiye sınıfın ya da, daha doğrusu rantiye tabakanın, yani "kırptıkları kuponlarla" yaşayan insanların, herhangi bir işletmenin çalışmasına hiçbir biçimde katılmayan insanların, meslekleri işsizlik olan insanların olağanüstü bir biçimde çoğalması bundandır. Emperyalizmin başta gelen ekonomik temellerinden biri olan sermaye ihracı, rantiye tabakasının üretimden kopuşunu daha da artırır ve denizaşırı bazı ülkelerin ve sömürgelerin emeğinin sömürüsüyle yaşayan ülkenin topuna asalaklık damgasını vurur.

"1883'te yabancı ülkelere yatırılmış İngiliz sermayesi, Birleşik Krallığın bütün servetinin yaklaşık olarak %15'ine yükseliyordu", diye yazar Hobson.[97]

1915'te, bu sermayenin ikibuçuk kat daha fazla bir miktara yükseldiğini anımsatalım.

"Vergi yükümlüleri için bu denli pahalıya malolan, sanayici ve tüccar için ise pek az şey ifade eden saldırgan emperyalizm, sermayesini yatıracak yer arayan kapitalist için büyük kazançların kaynağı olmaktadır," ... (İngilizcede bu kav-

[97] Hobson, adı geçen yapıt, s. 59 ve 60.

ram tek bir sözcükle açıklanmaktadır: *Investor*, "yatırımcı' rantiye.)

"Büyük Britanya'nın bütün sömürge ve dış ticaretinde, ihracat ve ithalatından elde ettiği toplam yıllık gelir — istatistikçi Giffen tarafından, 1889 için 800 milyon İngiliz liralık iş hacmi üzerinden %2,5 hesabıyla— 188 milyon İngiliz lirası (yaklaşık olarak 170 milyon ruble) olarak tahmin edilmiştir."

Bu rakam ne denli büyük olursa olsun, gene de İngiliz emperyalizminin saldırgan yönünü açıklamaya yetmeyecektir. Bunu asıl ortaya koyan, "yatırılmış" sermayenin gelirini, rantiye tabakasının gelirini temsil eden 90-100 milyon sterlin tutarındaki paradır.

Rantiyelerin elde ettiği gelir, dış ticaret gelirinden, hem de dünyanın en büyük ticaret ülkesinin dış ticaret gelirinden *beş kat* daha fazladır! Emperyalizmin ve emperyalist asalaklığın esası budur işte.

Bunun için, "rantiye-devlet" (*Rentnerstaat*) ya da tefeci-devlet kavramı, emperyalizmi işleyen iktisat yazınında, sık sık kullanılan bir deyim olmuştur. Dünya, bir avuç tefeci devlete ve bir borçlu devletler çoğunluğuna bölünmüş bulunmaktadır. Schulze-Gaevernitz şöyle yazıyor: "Dış ülkelere yapılan yatırımlar arasında, ilk sırayı, siyasal bakımdan bağımlı ülkelere ve müttefik ülkelere yapılmış sermaye yatırımları almaktadır: örneğin, İngiltere Mısır'a, Japonya'ya, Çin'e, Güney Amerika'ya borç verir. Gerektiğinde savaş donanması da icra memuru rolünü oynamaktadır. İngiltere'nin siyasal gücü kendisini borçluların isyanından korur."[98]

Sartorius von Waltershausen, *Yurtdışı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Sistemi* adlı yapıtında "rantiye-devlet" modeli olarak Hollanda'yı ele alır; İngiltere ve Fransa'nın da bu duruma gelmek üzere olduklarını belirtir.[99] Schilder de, şu beş sanayi devletinin "tam anlamıyla alacaklı" devletler ol-

[98] Schulze-Gaevernitz, *Britischer Imperalismus*, s. 320 ve devamı.

[99] Sartorius von Waltershausen, *Das volkswirtschaftliche System, vb.*, Berlin 1907, c. IV.

duğunu söyler: İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika ve İsviçre, Hollanda'yı listeye alınamasının nedeni, yalnızca, bu ülkenin "az sanayileşmiş" olmasıdır.[100] Birleşik Devletler ise, yalnızca, Amerika kıtasından alacaklıdır.

Schulze-Gaevernitz'e göre: "İngiltere, yavaş yavaş sanayi devleti olmaktan ikrazcı devlet olmaya doğru gitmektedir. Sınai mamuller üretiminin ve ihracının mutlak ölçüde artış göstermesine karşın, ulusal ekonominin tümünde faiz ve temettü gelirlerinin, emisyon, komisyon ve spekülasyon gelirlerinin nispî önemi büyümektedir. Bence, emperyalist yükselişin ekonomik temelini tamamıyla bu olay oluşturmaktadır. Alacaklının borçluya bağlılığı, satıcının alıcıya bağlılığından daha sıkıdır."[101] Almanya'ya gelince, Berlin'de çıkan *Die Bank* dergisinin editörü A. Lansburgh, 1911'de, bu ülke için, "Almanya, Rantiye-Devlet" başlıklı yazı-sında şunları yazıyordu: "Almanya'da, Fransızların rantiye olmak özlemiyle alay edilir. Ama burjuvazi yönünden Almanya'daki durumun da gitgide Fransa'dakine benzediği unutuluyor."[102]

Rantiye-devlet, asalak, çürüyen kapitalizmin devletidir; ve bu olgu, genellikle ülkelerin toplumsal ve siyasal koşullarını, özellikle de işçi hareketinin iki temel eğilimini etkilemekten geri kalmamaktadır. Bunu daha iyi gösterebilmek için, sözü, "ortodoks marksizm" yandaşlığından kimsenin kuşkulanamayacağı en "güvenilir" bir tanığa, Hobson'a bırakalım; öte yandan, İngilizdir Hobson; emperyalist deney yönün-den, sömürgelere ve mali-sermayeye sahip olma yönünden dünyanın en zengin ülkesindeki işlerin durumunu iyi bilmektedir.

İngiliz-Boer savaşının henüz tazeliğini yitirmemiş izlenimleriyle Hobson, emperyalizmle maliyecilerin çıkarları arasındaki, savaş taahhütlerinden, savaş siparişlerinden kazanılan kâr artışları arasındaki bağı anlatırken şöyle diyordu: "Bu kesinlikle asalakça siyaseti yürütenler, kapitalistler-

100 Schilder, adı geçen yapıt, s. 393.
101 Schulze-Gaevernitz, *Britischer Imperalismus*, s. 122.
102 *Die Bank*, 1911, 1, s. 10-11.

dir; ancak, aynı itici nedenler, bazı özel işçi gruplarını da etkilemektedir. Birçok kentte, büyük sanayi kolları, hükümetin iradesine göre hareket etmektedir; metalurji ve gemi yapım merkezleri, emperyalizme, önemli ölçüde bağımlıdır." Yazara göre, eski imparatorlukların gücünü aşağıdaki iki durum dizisi zayıflatmaktaydı: (1) "ekonomik asalaklık"; (2) ordunun bağımlı halklardan meydana getirilmesi. "Bunlardan birincisi ekonomik asalaklık geleneğidir; egemen devlet, bununla, kendi yöneten sınıfını zenginleştirmek ve sakin dursunlar diye alt sınıflarına rüşvet vermek için, eyaletlerini, sömürgelerini ve bağımlı ülkeleri sömürmektedir." Böylesi bir rüşvetin ister şeklen, ister ekonomik bakımdan olanaklı olması için, yüksek kârların, yüksek tekel kârlarının gerekli olduğunu da biz eklemeliyiz.

İkinci duruma gelince, Hobson, bu konuda şöyle diyor: "Emperyalizmdeki körlüğün en tuhaf belirtilerinden biri de, Büyük Britanya, Fransa ve öbür emperyalist devletlerin bu yola girerken takındıkları kayıtsızlıktır. Hele İngiltere, bu bakımdan, öbür ülkelere göre, çok daha ileri gitmiştir. İmparatorluğumuzun Hindistan'da kazanmış olduğu savaşların çoğu, yerlilerden oluşan askerî birliklerimizin eseridir. Pek yakınlarda Mısır'da olduğu gibi, Hindistan'da da, pek çok sürekli ordu, İngilizlerin komutası altına verilmiştir. Güney Afrika'yı saymazsak, Afrika kıtasındaki bütün savaşlarımız, bizim adımıza, yerliler tarafından kazanılmıştır."

Çin'in paylaşılması tasarısı da Hobson'a şu ekonomik değerlendirmeyi yaptırmıştır: "O zaman Batı Avrupa'nın büyük kısmı, İngiltere'nin güneyi, Riviera, İtalya ve İsviçre'nin zenginlerin oturduğu ve en çok turist çeken bölgeleri gibi bir görünüm ve nitelik kazanacaktır: temettüler ve Uzak Doğudan gelen kâr paylarıyla yaşayan küçük bir zengin aristokrat grubu; biraz daha geniş bir tacir ve serbest meslek sahibi grubu; daha geniş bir uşaklar ve mamul maddelerin sona erdirme işlerinde çalışan işçiler grubu. Bellibaşlı sanayi dallarına gelince, bunlar ortadan kalkacak, gıda maddelerinin ve yarı-mamul maddelerin büyük bir kısmı Asya ve Afrika ül-

kelerinden haraç olarak gelecektir." "Batı devletlerinin geniş bir ittifakı, büyük devletlerden meydana gelmiş bir Avrupa Federasyonu, bize, işte bu olanakları sunmaktadır: evrensel uygarlığı ilerletmekten uzak olan böyle bir birlik, büyük bir Batı asalaklığı tehlikesi getirecektir; sanayice ilerlemiş bir grup ulusu öbürlerinden ayıracaktır; öyle ki, bu ulusların üst sınıfları, Asya ve Afrika'dan muazzam bir haraç alacak, ve bu haracın yardımıyla yeni mali aristokrasinin denetimi altında, artık tarım ve sanayi ürünleri üretiminde değil de, kişisel ya da tamamlayıcı hizmetlerde, ikinci derecede sınai işlerde büyük bir memur ve uşak kitlesi besleyecektir. Bu teoriyi [aslında bu amacı demek daha doğrudur ya] incelemeye değmez sayarak reddedenler, Güney İngiltere'nin daha şimdiden bu duruma gelmiş bölgelerinin ekonomik ve toplumsal koşulları üzerinde düşünmelidirler. Ayrıca, Çin'in yukarda sözü edilen benzeri olan ve dünyada şimdiye değin ilk kez görülen en büyük *potansiyel hazinesini tüketim amacıyla* Avrupa'ya akıtan mali grupların, "sermaye yatırımcıları"nın, onların siyasal memurlarının, sınai ve ticari alandaki adamlarının ekonomik denetimine girmesi olanaklı olsaydı, bu sistemin ne büyük bir genişleme kazanacağını düşünmeleri gerekirdi. Kuşku yok ki, durum çok karmaşıktır; dünya güçleri arasında dönen oyun, gelecekteki olayların tek yönde gelişeceği hakkındaki bu öngörünün —ya da bir başkasının— olasılığını kestirmeye olanak vermeyecek kadar nazik bir durumdadır. Ancak, gerçek şu ki: günümüzde, Batı Avrupa emperyalizmini yöneten etkiler bu yola girmiş bulunmaktadır; bu etkiler, herhangi bir direnmeyle karşılaşmadığı, başka bir yöne doğru kaymadığı takdirde, tam böyle bir sonuca doğru gidecektir."[103]

Yazar, elbette ki haklıdır: gerçekten de, emperyalizmin güçleri bir direnmeyle karşılaşmadığı *takdirde*, onlar, tamı tamına bu sonuca varacaktır. "Avrupa Birleşik Devletleri" sözünün anlamı, bugünkü emperyalist durum içinde, tam olarak değerlendirilmiştir. Buna yalnızca şunu eklemek ge-

[103] Hobson, adı geçen yapıt, s. 103, 205, 144, 335, 386.

rekir: ülkelerin çoğunda şimdilik zafer kazanmış olan oportünistler, işçi sınıfı hareketi *içinde de* sistemli ve sürekli bir şekilde, bu yönde "çalışmaktadırlar". Dünyanın paylaşılması ve, yalnızca Çin'in değil, başka ülkelerin de sömürülmesi anlamını taşıyan, bir avuç çok zengin ülkeye çok yüksek tekel kârları sağlamak demek olan emperyalizm, proletaryanın üst tabakalarına ekonomik bakımdan rüşvet verme olanağı yaratmıştır; bu yolla oportünizmi besler, ona vücut verir ve güçlendirir. Ama genel planda emperyalizme, özel planda ise oportünizme karşı koyan ve, pek doğal olarak, sosyal-liberal Hobson'un gözünden kaçmış bulunan güçleri unutmamalıyız.

Geçmişte emperyalizmi savunmuş olduğu için partiden atılmış bulunan, bugünse Alman "sosyal-demokrat" partisinin lideri olmaya layık Alman oportünisti Gerhard Hildebrand, Afrika zencilerine karşı, "büyük İslam hareketi"ne karşı, "Çin-Japon koalisyonu"na karşı, "güçlü bir ordu ve donanma" bulundurmak amacıyla, (Rusya hariç olmak üzere) bir "Batı Avrupa Birleşik Devletleri" kurulmasını savunarak, Hobson'un düşüncesini tamamlamaktır.[104]

İngiliz emperyalizmi hakkında Schulze-Gaevernitz'in yaptığı tasvirler de, bize, asalaklığın aynı özelliklerini anımsatıyor. İngiltere'nin ulusal geliri, 1865-1898 yılları arasında, hemen hemen iki katına yükselmişti; oysa "yurtdışından sağlanan" gelirin aynı süre içinde artışı *dokuz kata* çıkmıştı. Emperyalizmin "erdemi", "zenciyi işe alıştırmak" (ki bu da, zor kullanmadan yapılamaz) ise, tehlikesi de şu noktada yat-maktadır: "Avrupa, önce tarımda ve maden işlerinde, sonra da daha kaba sanayi alanında, günlük işleri, beyaz-olmayan ırkların sırtına yükleyecek, kendisi rantiye rolüyle kalacak, böylece de, belki, beyaz olmayan ırkların önce ekonomik, sonra siyasal kurtuluşunu hazırlamış olacaktır."

Örneğin, İngiltere'de gittikçe daha büyük yüzölçümlerine ulaşan bir toprak parçası, tarımdan ayrılarak spor işlerine, zenginlerin eğlence işlerine verilmektedir. Av ve spor yö-

[104] Gerhard Hildebrand, *Die Ershütterung der Industrieherrschaft und des Industriesozialismus,* 1910, s. 229 ve devamı.

nünden en aristokrat ülke olan İskoçya için şöyle denmektedir: "Geçmişine ve Bay Carnegie'ye [bir Amerikan milyarderi] dayanarak yaşar." İngiltere'nin yalnız at yarışlarına ve tilki avına yılda harcadığı para, 14 milyon sterlindir (yaklaşık olarak 130 milyon ruble). Bu ülkedeki rantiye insan sayısı, yaklaşık olarak 1 milyona yükselmektedir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü *gibi, üretimle uğraşanların sayısında azalma* vardır [tablo — 21]

[TABLO — 21]

[Yıllar]	İngiltere'nin Nüfusu (Milyon)	Bellibaşlı Sanayi Dallarında Çalışan İşçi Sayısı (Milyon)	Toplam Nüfusa Oran
1851	17,9	4,1	%23
1901	32,5	4,9	%15

"20. yüzyılın başlarında, İngiliz emperyalizmi'nin burjuva araştırıcısı, İngiliz işçi sınıfından sözederken, işçilerin "*üst katmanı*" ile "*gerçek proletarya demek olan alt katman*" arasında sistematik bir ayrım gözetmek zorunda kalmıştır. Üst katman, kooperatifçiler, sendikacılar yığınını, spor derneklerinin ve birçok dinsel mezhebin üyelerini yetiştirir. İngiltere'de "*gerçek anlamıyla proletarya alt katmanını dışarda bırakacak biçimde yeterince sınırlandırılmış bulunan*"!! seçim sistemi, bu tabakanın düzeyine uydurulmuştur. İngiliz işçi sınıfının koşullarını daha elverişli göstermek için genellikle proletaryanın içinde yalnızca küçük bir *azınlık* olan bu üst katmandan sözedilmektedir: Örneğin işsizlik sorunu, "*özellikle Londra'da ve proletaryanın alt katmanında* görülmektedir; bu yüzden de, bu soruna, politika adamlarınca pek önem verilmez. ..."[105] Aslında, "burjuva politikacılarınca

[105] Schulze-Gaevernitz, *Britischer Imperialismus*, s. 246, 301, 317, 323, 324, 364.

ve 'sosyalist' oportünistlerce pek önem verilmez" denilse daha doğru olacak.

Emperyalizmin, sözünü ettiğimiz olaylar dizisine bağlanabilir özellikleri arasında, bir de, emperyalist ülkelerden dışarı yapılan göçlerde bir azalma, buna karşılık ücretlerin düşük olduğu, daha geri ülkelerden buralara akan işçi göçünde artma görülmesi gerçeğini anımsatmalıyız. Hobson, İngiltere'den dışarı göç olaylarının 1884'ten başlayarak düşüş gösterdiğine dikkati çekiyor: 1884'te 242 bin olan göçmen sayısı, 1900'de 169 bine düşmüştür. Almanya'dan dışarı göçmen akışı ise 1881-1890 yılları arasında en üst noktaya ulaşıyor: 1.453.000 göçmen. Daha sonraki onar yıllık iki dönemde bu miktar azalmıştır. Tersine, Almanya'ya Avusturya'dan, İtalya'dan, Rusya'dan gelen işçi sayısında artma görülmüştür. 1907 sayımına göre Almanya'da 1.342.294 yabancı vardı; bunun 440.800'ü sanayi işçisi, 257.329'u tarım işçisiydi.[106] Fransa'da maden sanayisinde çalışan işçilerin "büyük kısmı" yabancıdır: Polonyalı, İtalyan, İspanyol.[107] Birleşik Devletler'de Doğu ve Güney Avrupa'dan gelen işçiler en düşük ücretli işlerde çalışmaktadırlar; oysa Amerikan işçileri gözeticilerin ve daha iyi ücret ödenen işleri yapan işçilerin en geniş kısmını sağlamaktadırlar.[108] Emperyalizm, işçiler arasında da ayrıcalıklı kategoriler yaratma, onları proletaryanın büyük yığınından ayırma eğilimi taşıyor.

İngiltere'de, emperyalizmin, işçileri bölmek, onlar arasında oportünizmi güçlendirmek, işçi hareketinin ani bozulmasını kışkırtma eğiliminin, 19. yüzyılın sonundan ve 20. yüzyılın başından çok önce ortaya çıktığını belirtelim. Çünkü emperyalizmin iki temel özelliği —geniş sömürgelere sahip olma ve dünya pazarının tekel altına alınması— İngiltere'de, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ortaya çıkmıştır. Marx ve Engels, işçi hareketi içinde beliren oportünizm ile İngiliz kapitalizminin emperyalist özellikleri arasındaki bu bağıntıyı onar yıllık dönemler içinde yöntemli

[106] *Statistik der Deutschen Reichs,* s. 211.
[107] Henger, *Die Kapitalsanlage der Franzosen,* Stuttgart 1913.
[108] Hourwich, *Immigration and Labour,* New York 1913.

bir biçimde yakından gözlemlemişlerdi. Ensonu Engels, 7 Ekim 1858'de Marx'a şöyle yazmıştı: "Gerçekte, İngiliz proletaryası giderek daha fazla burjuvalaşmaktadır; öyle görünüyor ki, başka uluslara göre daha burjuva olan bu ulus, kendi burjuvazisinin *yanısıra* bir burjuva aristokrasisi ve bir burjuva proletaryası yaratmaya yönelmekte. Bütün dünyayı sömürmekte olan bir ulus için bu, elbette, bir dereceye kadar mantıksal bir şeydir." [Marx-Engels, *Seçme Yazışmalar 1*, Ankara 1995, s. 125.] Aşağıyukarı çeyrek yüzyıl sonra, 11 Ağustos 1881'de, yazdığı bir mektupta da, "burjuvazi tarafından satın alınmış hiç değilse beslenmiş adamların yöneticiliğine ses çıkarmayan berbat İngiliz işçi sendikaları"ndan sözeder. [K. Marx-F. Engels, *Gesamtausgabe*, III. 2, Berlin 1930, s. 340.] Engels, Kautsky'ye yazdığı (12 Eylül 1882 tarihli) bir mektubunda da şöyle diyordu: "İngiliz işçilerinin sömürge politikası konusunda ne düşündüklerini mi soruyorsunuz bana? Genel olarak politika konusunda ne düşünüyorlarsa, onu düşünüyorlar. ...İşçi Partisi yok burda; yalnızca tutucu radikaller ve liberaller var; işçilere gelince onlar da İngiltere'nin sömürgeler ve dünya pazarı üzerinde kurduğu tekele rahatça katılıyorlar."[109] [K. Marx-F. Engels, *Gesamtausgabe*, III. 4, Berlin 1931, s. 511.] (Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı kitabının 1892'de yapılan ikinci baskısının önsözünde de aynı görüşü sergiler.)

Böylece nedenler ve sonuçlar açıkça beliriyor. Nedenler: (1) İngiltere tarafından dünyanın sömürülmesi; (2) dünya pazarı üzerindeki tekeli; (3) sömürgeci tekeli. Sonuçlar: (1) İngiliz proletaryasının bir kısmının burjuvalaşması; (2) bu proletaryanın bir kısmının, burjuvazi tarafından satın alınmış, hiç değilse beslenmiş adamların yöneticiliğine ses çıkarmaması. 20. yüzyıl başlarının emperyalizmi, dünyanın bir avuç devlet arasında paylaşılmasını tamamlamıştır; bu devletlerden herbiri, bugün, bütün dünyanın, İngiltere'nin 1858'de sömürdüğünden daha küçük bir kısmını, "aşırı

[109] Briefwechsel von Marx und Engels, Bd. II, s. 290; IV, 433; K. Kautsky *Sozialismus und Kolonialpolitik*, Berlin 1907, s. 79; Kautsky'nin henüz marksist olduğu, o çok uzakta kalmış günlerde yazdığı broşür.

kârlar" çekerek sömürmektedir; herbiri, karteller, malisermaye, alacaklı-borçlu ilişkileri sayesinde, dünya pazarı üzerinde kurdukları tekel durumunu korumaktadırlar; herbiri, bir dereceye kadar, sömürge tekelinden yararlanır. (Dünyadaki bütün sömürgelerin yüzölçümü toplamı olan 75 milyon kilometre karenin %86'sının altı büyük devletin elinde toplandığını, %81'inin ise üç büyük devlete ait olduğunu yukarda görmüştük.)

Bugünkü durumun ayırdedici özelliği, oportünizm ile işçi hareketinin genel ve hayati çıkarlarını zorunlu olarak daha da uyumsuz kılacak ekonomik ve siyasal koşulların varlığında beliriyor: kapitalist tekeller ekonomik ve siyasal alanda birinci sırayı almıştır; dünyanın paylaşılması olayı sonuna değin götürülmüş bulunuyor; öte yandan, İngiltere'nin bölünmez tekeli yerine, şimdi bu tekele katılmak için, birkaç emperyalist güç arasında savaşım vardır; bu savaşım 20. yüzyılın bütün başlangıç döneminin ayırıcı özelliğidir. Oportünizm, bugün 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de olduğu gibi, on yıllar boyunca bir ülkenin işçi hareketi içinde tamamıyla zafer kazanamaz. Ancak, şu da var ki, bir dizi ülkede tam olgun bir hale gelmiştir; sosyal-şovenizm biçimi altında burjuva politikasıyla her noktada kaynaşarak olgunluk dönemini de aşmış ve çürümüştür.[110]

[110] Rus sosyal-şovenizminin açık biçimi Potressovlar, Çenkeliler, Maslovlar, vb. tarafından temsil edilmektedir, ve kapalı biçimi de (Cheydze, Skobelev, Akselrod, Martov vb.) oportünizmin Rusya'ya özgü bir çeşidinden, yani tasfiyecilikten ortaya çıkmıştır.

DOKUZ

EMPERYALİZMİN ELEŞTİRİSİ

EMPERYALİZMİN eleştirisinden, sözcüğün geniş anlamıyla, toplumun farklı sınıflarının kendi genel ideolojileri yönünden emperyalist politikaya karşı takındıkları tutumu anlıyoruz.

Bir yandan, birkaç elde yoğunlaşmış, ve yalnızca küçük ve orta kapitalisti değil, çok küçük kapitalist ve çok ufak patronları da kendine bağlayan yaygın ve sıkı bir ilişki ağı kurmuş olan mali-sermaye, öte yandan, dünyayı paylaşma ve başka ülkelere egemen olma yolunda başka ulusal mali gruplara karşı girişilen gitgide yoğunlaşan savaşımı, bütün mülk sahibi sınıfların tamamıyla emperyalizm safına geçmesine neden olmaktadır. Emperyalizmin geleceği konusunda "genel" tutku, onu coşkuyla savunmak, her yönden süsleyip püslemek — günümüzün özelliği işte budur. Emperyalist ideoloji, işçi sınıfının içine de sızmaktadır. Çünkü bu sınıfı öteki sınıflardan ayıran bir Çin Seddi yoktur. Bugün Alman "sosyal-demokrat" partisi denen partinin önderlerine pek haklı olarak "sosyal emperyalistler", yani sözde sosyalist,

gerçekte emperyalist deniyor. Daha 1902'lerde Hobson, İngiltere'de, oportünist "fabyan derneğine" bağlı "emperyalist fabyanlar'dan sözetmişti.[16]

Burjuva bilim adamları ve yazarları, genellikle, emperyalizmi biraz kapalı bir şekilde savunuyorlar; özel emperyalizmin tam egemenliğini ve derin köklerini gizliyorlar; özel ve ikinci derecede kalan ayrıntıları, birinci plana getirmek, bankaların ve tröstlerin vb. polis denetimi gibi kesinlikle gülünç "reform" tasarılarıyla dikkati temel noktalardan kaydırmak için çaba gösteriyorlar. Emperyalizmin temel özelliklerinde, reform yapma düşüncesinin saçmalığını kabul edecek kadar cesur olan alaycı ve açıksözlü emperyalistlere çok seyrek rastlanmaktadır.

İşte bir örnek. Alman emperyalistleri, *Dünya Ekonomisi Arşivi* dergisinde, sömürgelerdeki ve kuşkusuz özellikle Almanya'ya ait olmayan sömürgelerdeki, ulusal kurtuluş hareketlerini izlemeye girişmiş durumdalar. Hindistan'da ortaya çıkan karışıklıklara ve protestolara, Natal'daki (Güney Afrika), Hollanda Hindistanı'ndaki hareketlere vb. değiniyorlar. Bunlardan biri, yabancı egemenliği altında bulunan Asya, Afrika ve Avrupa halklarının, çeşitli bağımlı ulus ve ırkların temsilcilerinin katıldığı 28-30 Haziran 1910'da toplanmış olan bir konferans üzerine düzenlenmiş bir İngiliz raporunu sözkonusu ediyor ve bu konferansta yapılmış konuşmaları şöyle değerlendiriyordu.

"Bize, emperyalizme karşı savaşmamız gerektiği; egemen devletlerin, bağımlı halkların bağımsızlık haklarını tanımaları gerektiği, büyük güçlerle zayıf halklar arasında yapılan anlaşmaların uygulamasına uluslararası bir mahkemenin bakması gerektiği söyleniyor. Konferans, bu masum dileklerin ötesine pek geçmiyor. Bugünkü biçimiyle emperyalizmin kapitalizmle sıkı sıkıya bağlı olduğu, bu yüzden [!!] belki de, onun özellikle iğrenç bazı aşırılıklarına karşı protestolarla yetinilmedikçe, emperyalizme karşı açık bir savaşımın umutsuz olacağı konusunda hiçbir anlayış izi görülmüyor."[111] Emperyalizmin temelden düzeltileceği düşüncesi,

bir aldatmacadan, bir "iyi dilek"ten ibaret olduğu için; ezilmiş ulusların burjuva temsilcileri bir adım "daha" ileri gidemedikleri için; ezen ulusun burjuva temsilcisi "daha" *geriye* gidiyor, "bilimsel"lik iddiası örtüsü altında emperyalizmi pohpohlamaya yöneliyor. Gerçekten güzel bir "mantık" bu!

Reformlar yoluyla emperyalizmin temellerini değiştirmek olanaklı mıdır? Emperyalizmdeki çelişkileri artırmak ve derinleştirmek için ileriye mi; yumuşatmak için geriye mi gitmek gerekir? Bunlar, emperyalizmin eleştirisinin temel sorularıdır. Emperyalizmin kendine özgü siyasal özellikleri şunlardır: mali-oligarşinin baskısı ve serbest rekabetin ortadan kaldırılması yüzünden her alanda gericilik ve artan ulusal baskı. Bu yüzden hemen bütün emperyalist ülkelerde 20. yüzyılın başından beri bir demokratik küçük-burjuva muhalefeti başlamıştır. Kautsky'nin ve büyük uluslararası geniş kautskici akımın marksizmden kopuşu, tamı tamına, Kautsky'nin ekonomik temeliyle aslında gerici olan bu küçük-burjuva reformist muhalefete karşı koymak zahmetine girmemiş, girememiş olmakla kalmayıp, uygulamada onunla birleşip kaynaşmış olmasındadır.

Birleşik Devletler'de, 1898'de, İspanya'ya karşı açılan emperyalist savaş, "anti-emperyalistler"in, burjuva demokrasisinin son mohikanlarının muhalefetini uyarmış oldu; bunlar, bu savaşı "caniyane" olmakla nitelendiriyorlar; yabancı toprakların ilhakını anayasaya aykırı buluyorlar; Filipin yerlilerinin önderi Aguinaldo'ya reva görülen işlemi "şoven yasa tanımazlığı" diye tanımlıyorlar (Amerikalılar, Aguinaldo'ya, önce ülkesinin bağımsızlığa kavuşacağı konusunda söz vermişler, ama sonra, oraya asker çıkartıp, ilhak etmişlerdi); Lincoln'un sözlerini yineliyorlardı: "Bir beyaz kendi kendini yönetiyorsa, burda bir kendini yönetme vardır; ama bir beyaz hem kendini, hem de başkalarını yönetiyorsa bu artık bir kendini yönetme değil, zorbalıktır."[112]

Ancak, bu eleştirileri, büyük-ölçekli kapitalizmin ve geli-

[111] *Weltwirtschaftliches Archiv*, II, s. 193.
[112] J. Patouillet, *L'impérialisme américain,* Dijon 1904, s. 272.

şiminin doğurduğu güçlere katılmaktan kaçınırken emperyalizmle tröstler arasında, ve dolayısıyla emperyalizmle kapitalizmin temelleri arasında bulunan çözülmez bağları görmekten de kaçındığı sürece, "masum bir dilek" olarak kalacaktır.

Emperyalizmi eleştirirken, Hobson'un takındığı temel tavır da böyledir. Hobson, "emperyalizmin kaçınılmazlığı" fikrine karşı çıkmakta ve (kapitalist rejimde!) halkın "tüketim gücünü yükseltmek" gereğini ileri sürmekte Kautsky'den önce davranmıştır. Emperyalizmin eleştirisinde küçük-burjuva görüş açısı, bankaların her şeye gücü yettiği mali-oligarşi vb., sık sık aktarmalarda bulunduğum Agahd, A. Lansburgh, L. Eschwege ve Fransız yazarlarından, 1900 yılında İngiltere'de yayınlanmış *İngiltere ve Emperyalizm* adlı yüzeysel bir kitabın yazarı Victor Berard gibi yazarlarca da benimsenmiştir. Bütün bu yazarlar, marksist olduklarını hiç iddia etmeksizin, emperyalizmin karşısına serbest rekabeti ve demokrasiyi çıkarırlar, anlaşmazlıkları ve savaşı körükleyen Bağdat demiryolu projesini suçlarlar, barış için birtakım "masum dilekler"de bulunurlar vb.. Bu durum, çıkartılan uluslararası hisse senedi istatistiklerini derleyen A. Neymarck için de sözkonusudur; uluslararası menkul kıymetleri temsil eden yüz milyonlarca frankın toplamını yapan A. Neymarck 1912'de şöyle haykırıyordu: "Barışın bozulabileceğine... bu büyük rakamlar karşısında bir savaşı kışkırtmak cesaretinin gösterilebileceğine inanılabilir mi?"[113]

Burjuva iktisatçılarının bu saflığına hiç de şaşmamak gerekir; üstelik, böyle "saf" görünmek ve emperyalizmin egemenliği altında "ciddi ciddi" barıştan sözetmek, *onların yararınadır*. Ama 1914, 1915 ve 1916 yıllarında aynı burjuva-reformist görüş açısını benimseyen ve barış konusunda herkesin (emperyalistlerin, sahte sosyalistlerin, sosyal-pasifistlerin) aynı kanıda birleştiklerini ileri süren Kautsky'de, marksizm adına geriye ne kalmıştır ki? Emperyalizmi tahlil

[113] *Bulletin de l'Institut international de statistique*, c. XIX, kitap II, s. 225.

etmek ve çelişkilerinin derinliğini sergilemek dururken, bu çelişkilerden kaçmaya, sıyrılmaya çalışan reformist bir "iyi niyet"ten başka ne görüyoruz ki karşımızda?

Kautsky'nin, emperyalizmi ekonomik açıdan eleştirisine bir örnek verelim. 1872 ve 1912 yılları için, İngiltere'nin Mısır'la olan ihracat ve ithalat istatistiklerini inceliyor; bunların İngiltere'nin bütün ihracat ve ithalatına göre daha zayıf bir ölçüde geliştiği görünmektedir. Kautsky bundan şu sonu-cu çıkarıyor:

"Mısır askerî işgal altında bulunmasaydı, yalnızca, salt ekonomik etkenlerin işleyişinin bir sonucu olarak İngiltere ve Mısır arasındaki ticaretin daha az olacağını varsaymak için hiçbir neden yoktur." "Sermayedeki yayılma dürtüsü emperyalizmin baskı ve şiddet yöntemleriyle değil, barışçı demokrasiyle en elverişli ölçülere ulaşabilir."[114]

Kautsky'nin Rusya'daki bayrakları (ve sosyal-şovenlerin Rus maskeleyicisi) Bay Spectator* tarafından her perdeden yinelenen bu iddia, emperyalizmin kautskici eleştirisinin temelini oluşturur; bunun için de daha ayrıntılı bir incelemeyi haketmektedir. Kautsky'nin, defalarca ve özellikle 1915 Nisanında, vardığı sonuçların "bütün sosyalist teorisyenler tarafından oybirliğiyle benimsendiğini" söylediği Hilferding'in şu sözleriyle başlayalım.

"Daha ilerlemiş bulunan kapitalist politikanın karşısına, günü geçmiş serbest ticaret döneminin politikasını ya da devlet düşmanlığını çıkarmak, proletaryanın işi değildir." diye yazıyor Hilferding, "Emperyalizme, mali-sermayenin ekonomik politikasına proletaryanın vereceği karşılık, serbest ticaret değil, sosyalizm olabilir. Proleter siyasetin amacı, bugün gerici bir ülkü haline gelmiş bulunan serbest rekabet düzenini yeniden kurmak değil, kapitalizmin yokedilmesi yoluyla rekabetin tamamıyla ortadan kaldırılmasıdır."[115]

Kautsky, mali-sermaye çağı için, "gerici bir ülküyü", "ba-

* *Spectator*, menşevik S. Nahimson'un takma adı. —*Ed.*

[114] Kautsky, *Nationalstaat, imperalistischer Staat und Staatenbund*, Nüremberg 1915, s. 72, 70.

[115] Hilferding, *Das Finanzkapital*, s. 504.

rışçı demokrasi'yi, "salt ekonomik öğelerin işleyişini" savunduğundan ötürü marksizmden kopmuştur. Çünkü, *nesnel olarak* bizi, tekelcilikten tekelci-olmayan bir kapitalizme geriye doğru çeken bu ülkü, reformist bir düzenbazlıktır.

Mısır'la (ya da başka herhangi bir sömürge ya da yarısömürge ülke ile) olan ticari ilişkiler, askerî işgal *olmasaydı*, emperyalizm olmasaydı, mali-sermaye olmasaydı, "çok daha artardı". Ne demektir bu? Serbest rekabet, genel olarak tekellerle ya da mali-sermaye "ilişkileri" ya da egemenliğiyle (ki o da, tekel anlamına gelir), ya da bazı ülkelerin sömürgeler üstünde kurmuş oldukları tekelci mülkiyetle sınırlandırılmış olmasaydı, kapitalizm daha hızlı mı gelişecekti?

Kautsky'nin düşüncelerinin yukardakinden daha başka bir anlamı olamaz; *bu* "anlam" da anlamsızlığın ta kendisidir. *Olumlu yönden* varsayalım, diyelim ki, herhangi bir tekel durumu olmaksızın serbest rekabet, kapitalizmi ve ticareti daha hızlı geliştire*bilirdi*. Ancak, ticaretin ve kapitalizmin gelişmesi ne denli hızlı olursa, tekelciliği *doğuran* üretimin ve sermayenin yoğunlaşması da, o denli büyük olur. Ve tekeller *zaten* tamı tamına serbest rekabet*ten* doğmuştur! Bugün, tekeller, gelişmeyi frenlemeye başlamış olsalar da, bu durum, tekelleri yarattıktan sonra olanaksızlaşan serbest rekabet lehine bir kanıt olarak kullanılamaz.

Kautsky'nin iddiasını ne yana çevirirsek çevirelim, içinde gericilikten ve burjuva reformizminden başka bir şey bulamıyoruz.

Yukardaki uslamlamayı düzeltsek ve Spectator gibi İngiliz sömürgelerinin İngiltere ile olan ticaretinin diğer ülkelerle olan ticaretlerine göre daha yavaş ölçüde geliştiğini söylesek de, yine Kautsky'yi kurtaramayız. Aslında İngiltere'ye karşı zafer kazanan da *g e n e* tekellerdir, *g e n e* emperyalizmdir; ama başka ülkelerin (Amerika'nın, Almanya'nın) tekelleri ve emperyalizmi. Bilindiği gibi, karteller yeni ve kendine özgü bir himayeci gümrük tarifesi tipi yaratmıştır; Engels'in, *Kapital*'in III. cildinde belirttiği gibi,* özellikle ihraç

edilmeye elverişli ürünler himaye edilmektedir. Aynı şekilde kartellerin ve mali-sermayenin kendilerine özgü bir "ucuz fiyatla ihraç" sistemi ya da İngilizlerin dediği gibi bir "damping" sistemi olduğunu da biliyoruz; kartel, ülke içinde yüksek tekel fiyatlarıyla satış yapmakta; ancak rakiplerin ayağını kaydırmak ve kendi üretimini en yüksek ölçüde genişletmek vb. için aynı malları yabancı ülkelere üç kat ucuza verebilmektedir. Almanya'nın İngiliz sömürgeleriyle ticareti bizzat İngiltere'nin bu sömürgelerle olan ticaretinden daha hızlı gelişiyorsa bu, yalnızca Alman emperyalizminin İngiliz emperyalizmine göre daha genç, daha güçlü, daha iyi örgütlenmiş olduğunu, ondan üstün olduğunu kanıtlar; ama hiçbir biçimde serbest ticaretin "üstünlüğü"nü kanıtlamaz. Çünkü burada serbest rekabet ile himayecilik ve sömürge bağımlılığı arasında bir savaşım değil, iki rakip emperyalizm, iki tekel, iki mali-sermaye grubu arasında bir savaş sözkonusudur. Alman emperyalizminin İngiliz emperyalizmine üstünlüğü, sömürge sınırlarının ya da koruyucu gümrük tarifelerinin meydana getirdiği duvarlardan daha güçlüdür: buradan serbest ticaret ya da "barışçı demokrasi" *lehine* bir kanıt çıkarmak bayağı bir iş olur; bu, emperyalizmin temel özelliklerini ve çizgilerini unutmak demektir; marksizmin yerine küçük-burjuva reformizminin geçirilmesi demektir.

İlginç bir olay: emperyalizm eleştirisi Kautsky'ninki kadar küçük-burjuva olan burjuva iktisatçısı A. Lansburgh bile, ticaret istatistiklerini Kautsky'den daha bilimsel bir tavırla incelemiştir. Rasgele ele aldığı tek bir ülkeyi, tek bir sömürgeyi, öbür ülkelerle karşılaştırmakla yetinmemiş; emperyalist bir ülkenin: (1) mali yönden ona bağlı borçlu ülkelere; (2) mali yönden bağımsız ülkelere olan ihracatını da incelemiştir. Ulaştığı sonuçlar aşağıdadır [tablo — 22]:

Lansburgh, bu verilerden *sonuçlar* çıkarma yoluna gitmemiş ve, tuhaf bir dikkatsizlik sonucu, bu rakamlar *eğer* bir şeyi kanıtlıyorsa, onun kendi düşüncelerine *karşıt* oldu-

* Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, Ankara 1997, s. 110, dipnot. –*Ed.*

[TABLO — 22]

ALMANYA'NIN İHRACATI

[Ülkeler]		1889	1908	% Artış
Mali yönden Almanya'ya bağımlı olan ülkeler	Romanya	48,2	70,8	47
	Portekiz	19	32,8	73
	Arjantin	60,7	147	143
	Brezilya	48,7	84,5	73
	Şili	28,3	52,4	85
	Türkiye	29,9	64	114
	Toplam	*234,8*	*451,5*	*92*
Mali yönden Almanya'dan bağımsız olan ülkeler	İngiltere	651,8	997,4	53
	Fransa	210,2	437,9	108
	Belçika	137,2	322,8	135
	İsviçre	177,4	401,1	127
	Avustralya	21,2	64,5	205
	Hollanda Hindistanı	8,8	40,7	363
	Toplam	*1.206,6*	*2.264,4*	*87*

ğunu farkedememiştir, çünkü mali yönden Almanya'ya bağımlı ülkelere yapılan ihracat, mali yönden bağımsız ülkelere yapılan ihracata göre, az da olsa *daha hızlı* bir gelişme göstermiştir. (Yukarda "eğer" sözcüğünü vurguladık, çünkü Lansburgh'un rakamları tam olmaktan uzaktır.)

İhracat ile ikraz arasındaki bağı kuran Lansburgh şöyle yazıyor:

"1890-1891 yılında, Alman bankalarının aracılığıyla, bir Romen ikraz anlaşması yapıldı; bu bankalar, daha önceki yıllarda bu borca mahsuben avans açmışlardı. Bu istikraz, daha çok Almanya'dan demiryolu malzemesi alımında kullanılmıştır. 1891 yılında, Almanya'nın Romanya'ya ihracatı, 55 milyon marka yükselmişti. Bir sonraki yılda, 39 milyon 400 bin marka, ve dalgalanmalarla 1900'de, 25 milyon 400 bin marka düştü. Ancak, şu son yıllarda, yapılan iki yeni ikraz sayesinde, 1891'deki düzeyine geldiği görülüyor.

"Almanya'nın Portekiz'e ihracatı, 1888-1889 ikrazlarının

ardından, 21,1 milyon marka yükselmişti (1890), daha sonraki iki yıl içinde ise 16,2 ve 7,4 milyon marka düştü; eski düzeyini ise ancak 1903'te kazandı.

"Almanya'nın Arjantin'le ticaretine ilişkin rakamlar daha da çarpıcıdır. 1888 ve 1889 ikrazlarının ardından Almanya'nın Arjantin'e ihracatı, 1889'da, 60,7 milyon marka ulaşmıştı. Bundan iki yıl sonra ise, bu miktar 18,6 milyon marka, yani eski rakamın üçte-birinin altına düştü. İhracat miktarı, ancak Almanya'da devlet ve belediyelerin yaptığı yeni ikraz anlaşmalarının, elektrik santralları kurulması için verilen avansların ve başka kredi işlemlerinin sonucu olarak, 1889'daki düzeyini bulmuş ve onu aşmıştır.

"1889 ikrazının sonucu olarak, Şili'ye yapılan ihracat 45,2 milyon marka yükselmişti (1892); bir yıl sonra bu miktar 22,5 milyon marka düştü. Alman bankalarının aracılığıyla imzalanan yeni bir ikraz anlaşmasından sonra ihracat 1907'de 84,1 milyon marka yükseldi; ancak bu da 1908'de gene 52,4 milyon marka düştü."[116]

Lansburgh, bu gerçeklerden, eğlendirici bir küçükburjuva ibret dersi çıkarıyor: İkrazlara bağlı ihracatın ne denli kararsız ve düzensiz bir şey olduğunu, ulusal sanayiyi "doğal" ve "uyumlu" bir biçimde geliştirmek dururken sermayeyi tutup yabancı ülkelere yatırmanın nice kötü bir şey olduğunu, dış ikrazlar dolayısıyla bol keseden dağıtılan milyonların Krupp firmasına ne denli "pahalıya" oturduğunu anlatıyor. Ne var ki, gerçekler, apaçık ortadadır: ihracat miktarı, burjuva ahlakını hiç umursamayan ve aynı öküzü iki kez yüzmekten çekinmeyen mali-sermaye önce ikraz kârlarını cebe atıyor; sonra borcu alanın, Krupp'un ürettiği malların alımında ya da Çelik Sendikasından demiryolu malzemesi alımında kullandığı *yine* o ikrazdan doğmuş öteki kârları cebe indiriyor, vb..

Yineleyelim: Lansburgh'un istatistiklerini hiç de tam ve yetkin olarak kabul etmiyoruz. Ancak bunları, burada, aktarmam gerekiyordu; çünkü, Kautsky'nin ve Specta-

[116] *Die Bank*, 1909, 2. s. 819 ve devamı.

tor'unkilerden daha bilimseldiler; çünkü Lansburgh, soruna yaklaşmanın doğru yolunu göstermiştir. İhracat konusunda mali-sermayenin rolü tartışılırken özellikle ve yalnızca ihracatla mali-sermaye dalavereleri arasında, özellikle ve yalnızca ihracatla kartellerin mal sürümü arasında varolan ilişkiyi görüp anlayabilmek gerekir. Oysa, sömürgeleri sömürge olmayan ülkelerle, bir emperyalizmi başka bir emperyalizmle bir yarı-sömürgeyi ya da sömürgeyi (Mısır'ı) bütün öbür ülkelerle karşılaştırmakla yetinmek, sorunun asıl *özünü* karanlıkta bırakmak, onu saptırmak demektir.

Bunun gibi, Kautsky tarafından emperyalizme yöneltilen teorik eleştirinin de marksizmle hiç bir ortak yanı yoktur; bu eleştiri ancak oportünistlerle ve sosyal-şovenlerle barış ve birlik propagandasına bir başlangıç görevi yapabilir; çünkü emperyalizmin en derin ve temel çelişkilerinden kaçınmakta, onları gizlemektedir: tekellerle onların yanısıra varolan serbest rekabet arasındaki çelişkileri, mali-sermayenin muazzam "işlemleri" ve muazzam kârları ile serbest piyasadaki "dürüst" ticaret arasındaki çelişkileri, bir yanda karteller ve tröstlerle öbür yanda kartelleşmemiş sanayi arasındaki çelişkileri, vb..

Kautsky tarafından uydurulmuş ünlü "ultra-emperyalizm" teorisi de gerici bir nitelik taşımaktadır. Onun 1915'te bu konudaki görüşleri ile Hobson'un 1902'deki görüş-lerini karşılaştırınız:

Kautsky:

"... Bugünkü emperyalist siyasetin yerine, ulusal mali-sermayeler arasındaki savaşımın yerine uluslararası düzeyde birleşmiş mali-sermayeyle dünyanın ortaklaşa sömürüleceği yeni, ultra-emperyalist siyaset alamaz mı? Kapitalizmin bu yeni aşaması her halde anlaşılır bir şeydir. Bu, gerçekleşebilir mi? Bu soruyu yanıtlamamızı olanaklı kılacak yeterli öncüllere henüz sahip değiliz."[117]

Hobson:

"Herbiri bir dizi uygarlaşmamış sömürgeye ve bağımlı

[117] *Die Neue Zeit*, 30 Nisan 1915, s. 144.

ülkeye sahip birkaç büyük federal imparatorluk temeline yerleşmiş bulunan hıristiyanlık, çok kişiye, çağdaş eğilimlerin en mantıksal gelişimi olarak, inter-emperyalizmin sağlam bir temel üzerine kurulacak sürekli bir barış umudunu en çok taşıyan bir gelişim gibi görünmüştü."

Böylece Hobson'un onüç yıl önce inter-emperyalizm olarak adlandırdığı şeye, Kautsky, ultra-emperyalizm ya da süper-emperyalizm demektedir. Latince bir örnek yerine bir başkasını koymaktan ibaret, bilgiççe bir-iki yeni söz icadı dışında, Kautsky'nin "bilimsel" düşüncesinde gördüğümüz tek ilerleme, Hobson'un İngiliz papaz takımının hilekârlığı olarak gösterdiği şeyi, marksizm adına yutturmaya çalışmasıdır. İngiliz-Boer savaşından sonra bu pek saygıdeğer kastın, birçok yakınlarını Güney Afrika savaşlarında yitirmiş ve İngiliz maliyecilerinin daha yüksek kârlar elde etmeleri için daha yüksek vergiler vermek zorunda kalmış bulunan İngiliz küçük-burjuvasını ve işçilerini *avutmak* yolunda büyük çabalar göstermesi çok doğal bir olaydı. Emperyalizmin pek o denli de kötü olmadığına, sürekli bir barışı sağlamaya elverişli bir inter-(ya da ultra-)emperyalizme yakın olduğuna inandırmaktan daha avutucu ne vardı ki? İngiliz papaz takımının ya da duygusal Kautsky'nin iyi niyetleri ne olursa olsun, Kautsky'nin teorisinin tek nesnel, yani gerçek toplumsal önemi şudur: en gerici bir amaçla, kapitalizm içinde sürekli barışın olanaklı olduğu umudunu uyandırarak, dikkatleri günün keskin uzlaşmaz karşıtlıklarından ve ağır sorunlarından çevirip, gelecekteki düşsel bir ultra-emperyalizmin yalan umutlarına doğru yönelterek yığınları avutmak. Yığınların aldatılması, Kautsky'nin "marksist" teorisinde bundan başka hiçbir şey yoktur.

Gerçekten de Kautsky'nin Alman işçilerine (aynı zamanda bütün dünya işçilerine) aşılamaya çalıştığı umutların kesin sahteliğini anlamak için herkesçe kabul edilmiş, tartışılmaz gerçekleri karşılaştırmak yeter. Hindistan'ı, Çin-Hindi'ni ve Çin'i düşünelim. Biliyoruz ki, 600-700 milyon nüfusu barındıran bu üç sömürge ve yarı-sömürge ülke, birkaç

emperyalist devletin mali-sermayesinin sömürüsü altındadır: İngiltere, Japonya, Birleşik Devletler vb.. Bu emperyalist devletlerin, sözü edilen Asya ülkelerindeki mallarını, çıkarlarını, "nüfuz bölgelerini" korumak ya da genişletmek için birbirlerine karşı antlaşmalar yaptıklarını kabul edelim. Bu antlaşmalar, "ultra-emperyalist" ya da "inter-emperyalist" antlaşmalar olacaktır. Diyelim ki, bütün emperyalist devletler bu Asya ülkelerini "barışçı" yoldan bölüşmek için aralarında birlik kurdular. Bu birlik, "uluslararası düzeyde birleşmiş bir mali-sermaye" birliği olacaktır. 20. yüzyılda böylesi birleşme örneklerine rastlanmaktadır; örneğin Çin[17] karşısında büyük devletlerin birbirleriyle ilişkileri böyle olmuştur. Kapitalist düzenin sürüp gitmesi koşuluyla (Kautsky tam da bu koşulu varsaymaktadır), bu ittifakların kısa süreli olmayacakları, olanaklı olan her biçimde ortaya çıkacak sürtüşmeleri, anlaşmazlıkları, savaşımı önleyecekleri düşünülebilir mi?

Yanıtın yalnızca olumsuz olabileceğini görmek için sorunu açıkça ortaya koymak yetecektir. Çünkü, kapitalist düzen içinde, nüfuz bölgelerinin, çıkarların, sömürgelerin paylaşılması konusunda, paylaşmaya katılanların *gücünden*, bunların genel ekonomik, mali, askerî vb. gücünden başka bir esas düşünülemez. Oysa paylaşmaya katılanların gücü aynı şekilde değişmemektedir, çünkü kapitalist düzende farklı girişimlerin, tröstlerin, sanayilerin, ülkelerin, *eşit* şekilde gelişecekleri düşünülemez. Almanya, yarım yüzyıl kadar önce kapitalist gücü o zamanki İngiltere'nin gücüyle karşılaştırıldığı zaman, zavallı, önemsiz bir ülkeydi; Rusya'yla karşılaştırıldığı zaman Japonya da aynı durumdaydı. On ya da yirmi yıllık bir süre içinde, emperyalist güçlerin nispî kuvvetlerinin *değişmeden* kalacağını söyleyebilir miyiz? Kesinlikle söyleyemeyiz.

Bu nedenle İngiliz papaz takımının ya da Alman "marksisti" Kautsky'nin bayağılık akan küçük-burjuva fantezilerine göre değil de kapitalist sistemin gerçeklerine göre hangi biçime bürünürse bürünsün, ister bir emperyalist grubun bir

başkasına karşı birleşmesi, ister *bütün* emperyalist devletleri kucaklayan genel bir ittifak biçiminde olsun, "inter-emperyalist" ya da "ultra-emperyalist" ittifakları, *kaçınılmaz olarak*, savaşlar arasındaki dönemlerin "mütarekeleri" olmaktan başka anlam taşımamaktadır. Barışçı ittifaklar, savaşları hazırlar ve savaşlardan doğar; *tek ve aynı* temel üzerinde, dünya siyasetinin ve dünya ekonomisinin emperyalist bağlantı ve ilişkileri temeli üzerinde barışçı olan ve barışçı olmayan savaşımın almaşık biçimlerini yaratarak, biri ötekini koşullandırır. Ne var ki işçileri yatıştırmak ve burjuvazinin safına geçmiş sosyal-şovenlerle onları uzlaştırmak için, aklıevvel Kautsky'nin tek ve aynı zincirlerin iki halkasını *ayırdığını* görüyoruz; Çin'in "pasifikasyonu" için (Boxer ayaklanmasının[118] bastırılışını anımsayınız) *bütün* büyük devletlerin bugünkü barışçı (ultra-emperyalist ya da ultra-ultra-emperyalist de diyebiliriz) birliğini, öbür gün, örneğin Türkiye'nin paylaşılması için bir başka "barışçı" genel ittifaka zemin hazırlayacak olan, yarının barışçı olmayan anlaşmazlığından ayırıyor vb., vb.. Kautsky, emperyalist barış dönemleriyle emperyalist savaş dönemleri arasındaki diri bağlantıyı göstermek yerine, işçilere ölü bir soyutlama sunmakta, onların ölü liderleriyle uzlaşmalarını istemektedir.

Amerikan yazarı Hill, *Avrupa'nın Uluslararası Gelişiminde Diplomasi Tarihi* adlı kitabının önsözünde, çağdaş diplomasi tarihini üç döneme ayırıyor: 1° devrim çağı; 2° anayasa hareketi; 3° günümüzdeki "ticari emperyalizm" çağı.[118] Bir başka yazar, 1870'ten beri, Büyük Britanya'nın "dünya politikası"nı dört döneme ayırmaktadır: 1° Birinci Asya dönemi (Rusya'nın Orta Asya'da Hindistan'a doğru sarkmasına karşı savaşım dönemi); 2° Afrika dönemi (yaklaşık olarak 1885-1902): Afrika'nın paylaşılması konusunda Fransa ile savaşım dönemi (Fransa ile savaşa girmesine ramak kalan 1898 "Fachoda" olayı); 3° İkinci Asya dönemi (Ja-

[118] David Jayne Hill, *A History of the Diplomacy in the International Development of Europe*, c. I, s. X.

ponya ile Rusya'ya karşı ittifak); 4° Özellikle Almanya ile savaşım olarak tanımlanabilecek Avrupa dönemi.[119] Bankacılık dünyasının "ünlü" kişisi Riesser, 1905'te, "maliye alanında, ileri karakolların siyasal çatışmalarının göründüğü"nü yazıyor ve İtalya'daki Fransız mali-sermayesinin iki ülkenin siyasal ittifakına nasıl zemin hazırladığını; Almanya ile İngiltere arasında İran konusunda, bütün Avrupa kapitalistleri arasında Çin'e kabul ettirilecek borçlar konusunda nasıl bir savaşım geliştiğini gösteriyordu. İşte barışçı "ultra-emperyalist" ittifakların basit emperyalist anlaşmazlıklara sıkı sıkıya bağlı ilişkileri içindeki canlı gerçeği böyledir!

Emperyalizmin en derin çelişkilerinin Kautsky tarafından hafifletilmesi, ki bu hafifletme kaçınılmaz bir biçimde emperyalizmi yüceltmeye götürür, bu, yazarın emperyalizmin siyasal özellikleri konusundaki eleştirisini etkilememiş değildir. Emperyalizm, her yere, özgürlük değil, egemenlik eğilimi götüren mali-sermayenin ve tekellerin çağıdır. Bu eğilimin sonucu ise şöyle olmaktadır: siyasal rejim ne olursa olsun, her planda gericilik ve bu alanda mevcut uzlaşmaz karşıtlıkların aşırı ölçüde yoğunlaşması. Aynı biçimde ulusal baskı ve ilhak eğilimleri de, yani ulusal bağımsızlığın bozulması da özellikle yoğunlaşmaktadır (çünkü ilhak, uluslaın kendi kendini yönetme hakkının çiğnenmesinden başka bir şey değildir). Hilferding, emperyalizm ile ulusal baskının artışı arasındaki bağıntıyı, çok doğru bir biçimde belirtiyor:

"İthal edilmiş sermaye, yeni açılmış ülkelerdeki uzlaşmaz karşıtlıkları iyice derinleştirir; ulusal bilinçleri uyanmakta olan halklarda, o çağrısız konuklara karşı büyüyen direnmeyi uyarır; bu direnme, kolayca, yabancı sermayeye karşı tehlikeli birtakım önlemlere dönüşebilir. Eski toplumsal ilişkiler temelden değişikliğe uğrar; 'tarihin kenarında kalmış uluslar'ın binlerce yıldan beri süregelen tarımsal yalnızlıkları bozulur; onlar da kapitalist girdaba sürüklenirler. Bizzat kapitalizm, yavaş yavaş, boyuneğmiş toplumlara kurtuluşun yollarını ve araçlarını hazırlar. Ve bu toplumlar, bir

[119] Schilder, adı geçen yapıt, s. 178.

zamanlar, Avrupa uluslarının en yüce amacı olan bu amaca, ekonomik ve kültürel özgürlüğün bir aracı olarak, birleşmiş ulusal bir devlet kurmaya doğru yönelirler. Bu bağımsızlık hareketi, Avrupa sermayesini, en değerli ve en umut veren sömürü alanlarında tehdit etmektedir ve Avrupa sermayesi, ancak askerî güçlerini durmaksızın artırmak yoluyla egemenliğini koruyabilmektedir."[120]

Hemen ekleyelim ki, emperyalizmin, ilhaka, artan ulusal baskılara, bunun sonucu olarak da, artan bir direnmeye yolaçması, yalnız yeni açılmış ülkelerde değil, eski ülkelerde de sözkonusudur. Kautsky, emperyalizmin siyasal gericiliği yoğunlaştırmasına karşı çıkarken, özellikle acil bir sorunu, yani emperyalizm döneminde oportünistlerle birlik kurmanın olanaksızlığı sorununu karanlıkta bırakıyor. İlhaklara karşı çıkarken, itirazlarını en kabul edilebilir ve oportünistleri en az incitici bir biçimde sunuyor. Doğrudan doğruya bir Alman dinleyiciye hitap ediyor, ama çok önemli, çok güncel bir noktayı, örneğin Alsace-Lorraine'in bir Alman ilhakı olduğunu, karanlıkta bırakmayı ihmal etmiyor. Kautsky'nin bu "zihinsel sapıklığını" değerlendirmek için bir örnek verelim. Diyelim ki, bir Japon, Filipinler'in Amerika tarafından ilhakını suçluyor. Onun, bunu, Filipinler'i kendileri ilhak edemedikleri için değil de, genellikle, ilhak denen şeyden nefret ettiği için yaptığına inanan çıkar mı acaba? Ve Japonun ilhaklara karşı "savaşımının" içtenliği ve siyasal yönden dürüstlüğünü ancak, Kore'nin Japonya tarafından ilhakına karşı direndiği, ve Kore'nin Japonya'dan ayrılma özgürlüğünü savunduğu zaman, kabul etmek durumunda değil miyiz?

Kautsky'nin emperyalizmi teorik tahlili de, emperyalizmi ekonomik ve siyasal yönden eleştirisi de *baştanbaşa* marksizmle hiç bağdaşmayacak bir havayla doludur: emperyalizmin temel çelişkilerini hafifletmek, yumuşatmak ve Avrupa işçi hareketi içindeki oportünizmle olan tehlikeli birliği, ne olursa olsun, muhafaza etmek.

[120] Hilferding, *Das Finanzkapital*, s. 433 ve 434.

ON

TARİHTE EMPERYALİZMİN YERİ

EKONOMİK özüyle, emperyalizmin, tekelci kapitalizm olduğunu gördük. Yalnız bu bile emperyalizmin tarih içindeki yerini belirlemeye yeter; çünkü serbest rekabet toprağında —ve tamamıyla serbest rekabetten— doğan tekel, kapitalist rejimin daha yüksek bir toplumsal ve ekonomik düzene geçişini ifade etmektedir. Başlıca dört tekel tipine ya da incelediğimiz dönemin ayırıcı özelliği olan tekelci kapitalizmin başlıca dört belirtisine özellikle değinmemiz gerekir.

İlkin, tekel, daha yüksek bir gelişim aşamasına ulaşmış üretimin yoğunlaşmasından doğmuştur. Bunlar, tekelci kapitalist gruplar, karteller, sendikalar ve tröstlerdir. Bunların çağdaş ekonomik yaşamda oynadıkları önemli rolü gördük. Tekeller, 20. yüzyılın başlarında, gelişmiş ülkelerde, tam bir egemenlik kurdular. Kartelleşme yolunda ilk adımların, yüksek gümrük himayesinden yararlanan ülkelerde (Almanya, Amerika) atılmış olmasına karşın, serbest ticaret sistemi içinde olan İngiltere'de de, biraz geç olmakla birlikte, aynı temel olay, yani tekellerin üretimin yoğunlaşmasın-

dan doğuşu, görülmüştür.

İkinci olarak, tekeller, özellikle kapitalist toplumun en fazla kartelleşmiş ana-sanayi kollarında —kömür ve demir sanayisinde—, başlıca hammadde kaynaklarına elkonmasını gerektirmiştir. Başlıca hammadde kaynaklarının böyle tekel altına alınması ise büyük sermayenin gücünü geniş ölçüde artırmış ve kartelleşmiş sanayi ile kartelleşmemiş sanayi arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı keskinleştirmiştir.

Üçüncü olarak, tekeller bankalardan çıkmıştır. Eskiden mütevazı birer aracı olan bankalar, bugün mali-sermaye tekelini ellerinde tutmaktadırlar. En gelişmiş kapitalist ülkelerdeki üç-beş büyük banka, sınai sermayenin ve banka sermayesinin "kişisel birliği"ni gerçekleştirmiş ve bütün ülkelerdeki sermaye ve gelirin en büyük bölümünü oluşturan milyarların denetimini kendi ellerinde toplamış bulunuyorlar. Günümüz burjuva toplumunda, istisnasız, bütün ekonomik ve siyasal kurumların üzerine sımsıkı bir bağımlılık ağı germiş bir mali-oligarşi: tekelin en çarpıcı özelliği budur.

Dördüncü olarak, tekeller, sömürgecilik siyasetinden doğmuştur. Mali-sermaye, sömürge siyasetinin bir sürü "eski" dürtüsüne, hammadde kaynakları için, sermaye ihracı için, "nüfuz bölgeleri" için, yani kârlı işlemler, ayrıcalıklar, tekel kârları vb. bölgeleri için, ensonu, genellikle, ekonomik önem taşıyan topraklar için savaşımı da eklemiştir. Avrupalı güçlerin sömürgeleri, 1876'da olduğu gibi, Afrika kıtasının onda-birini geçmediği sıralarda, sömürge siyaseti de tekelciliğin dışında ve bir çeşit "ilk işgal" hakkının çevresinde gelişebiliyordu. Ama Afrika'nın onda-dokuzu ele geçirildiği (1900'de) ve dünyanın paylaşılması gerçekleştiği zaman, kaçınılmaz olarak bir sömürge tekeli çağı açılmış, bunun sonucu olarak da dünyanın bölüşülmesi ve yeniden bölüşülmesi yolunda son derece şiddetli bir savaşım başlamıştı.

Tekelci-kapitalizmin, kapitalizmdeki bütün çelişkileri ne denli ağırlaştırdığı herkesçe bilinmektedir. Bu konuda yüksek fiyatları ve kartellerin zorbalığını anımsamak yeter. Çelişkilerdeki bu ağırlaşma, dünya mali-sermayesinin kesin

zaferiyle açılmış olan geçici tarihsel dönemin en büyük itici gücü olmuştur.

Tekeller, oligarşi, özgürlük eğilimi yerine egemenlik eğilimi, sayıları gitgide artan küçük ya da zayıf ulusların zengin ya da güçlü birkaç ulus tarafından sömürülmesi — bütün bunlar, emperyalizme, onu asalak ve çürümüş bir kapitalizm haline getiren ayırdedici özellikler kazandırmıştır. Burjuvazinin gitgide artan bir ölçüde sermaye ihracından gelen kazançlar ve "kupon kırpmak"la yaşadığı, "rantiye-devlet"in, tefeci-devletin yaratılması, gitgide daha belirgin biçimde emperyalizmin eğilimlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu çürüme eğiliminin, kapitalizmin hızlı gelişmesini önleyeceğini sanmak yanlış olur. Önlemez. Emperyalist dönemde, bazı sanayi kolları, burjuvazinin bazı katmanları, bazı ülkeler, bu eğilimlerden birini ya da ötekini, küçük ya da büyük ölçüde gösterirler. Genel olarak, kapitalizm, eskiye göre çok daha büyük bir hızla gelişmektedir. Bu gelişme, yalnızca genellikle gitgide daha eşitsiz hale gelmekle kalmayıp gelişme eşitsizliği, sermaye bakımından en zengin ülkelerin (İngiltere) çürümesinde kendini özellikle göstermektedir.

Büyük Alman bankaları üzerinde yapılmış bir incelemenin yazarı Riesser, Almanya'daki ekonomik gelişmenin hızı konusunda şöyle yazıyor: "Eski dönemin (1848-1870) pek de yavaş olmayan gelişmesi, bütün Alman ekonomisinin ve özellikle bu dönemdeki (1870-1905) Alman bankacılığının gelişme hızı karşısında, başdöndürücü hızlarıyla yalnızca sokaktaki kaygısız yayalar için değil, otomobil kullananlar için de bir tehlike olan modern araçlar karşısındaki eski zaman atlı arabalarının hızı gibi kalmaktadır." Buna karşılık, böylesine olağanüstü bir hızla büyümüş olan bu mali-sermaye, tamı tamına sözkonusu büyüme nedeniyle, daha zengin uluslardan —ve yalnızca barışçı yöntemlerle de değil— ele geçirilmesi gereken sömürgelerin daha "sakin" bir biçimde elde edilmesine yönelmeye isteksiz değildir. Birleşik Devletler'e, gelince, son on yıllık dönemde, bu ülkedeki gelişme, Al-

manya'dakinden daha hızlı olmuştur. *Tam da bu nedenle*, çağdaş Amerikan kapitalizminin asalak niteliği iyice göze çarpar şekilde belirmiştir. Öte yandan, örneğin Birleşik Devletler'in cumhuriyetçi burjuvazisinin, monarşist Japon ya da Alman burjuvazileriyle karşılaştırılması gösteriyor ki, Emperyalist dönemde, en büyük siyasal farklar, iyice azalmaktadır; bu da, genellikle önemsiz olduğu için değil, bütün bu durumlarda çok açık bir biçimde belirmiş asalak nitelikte bir burjuvazinin varlığından ötürü böyle olmaktadır.

Kapitalistlerin, birçok sanayi dallarının birinden, birçok ülkelerin birinden vb. elde ettikleri yüksek tekel kârları, onların bazı işçi kesimlerini ve bir süre için oldukça önemli bir işçi azınlığını elde etmelerini ve onları bütün ötekilere karşı belli bir sanayinin ya da belli bir ulusun burjuvazisinin tarafına kazanmalarını iktisaden olanaklı kılar. Dünyayı paylaşmak için savaşım veren emperyalist devletler arasındaki uzlaşmaz karşıtlıkların yoğunlaşması da bu eğilimi kuvvetlendirmektedir. Ve böylece emperyalist gelişimin belirli özellikleri başka ülkelere göre, İngiltere'de çok daha önce görülebildiği için, ilkin ve en açık biçimde orada kendini gösteren emperyalizm ve oportünizm arasındaki bağ yaratılmıştır. Örneğin, L. Martov gibi bazı yazarlar, işçi sınıfı hareketi içinde emperyalizm ve oportünizm arasındaki bağlantıyı — günümüzün özellikle göze çarpan bir gerçeğidir bu—, şöyle bir "ısmarlama iyimserlik"le, (Kautsky ve Huysmans zihniyetiyle hareket ederek), bir kıyıya itmek istiyorlar: oportünizmin artmasına yolaçan şey ilerleyen kapitalizm olsaydı ya da oportünizme eğilimli olanlar en iyi ücret alan işçiler olsalardı, o zaman, kapitalizme karşıt olanların davaları umutsuz birer dava olurdu. Böyle bir "iyimserlik" tuzağına düşmemek gerek: oportünist açıdan bir iyimserliktir bu, oportünizmi gizlemeye yarayan bir iyimserlik. Gerçekte oportünizmin gelişmesindeki olağanüstü hız ve özellikle iğrenç nitelik, hiç de onun zaferinin sürekli olacağının güvencesi değildir; sağlıklı bir bedende bir çıbanın hızla büyüyüp baş vermesi, nasıl yalnızca o çıbanın daha çabuk patlaması

ve organizmanın iyileşmesi sonucunu doğurursa, bu da, tıpkı öyle. Bu bakımdan, emperyalizme ve oportünizme karşı savaşım, sıkı sıkıya birbirine bağlı olarak yürütülmedikçe, birincisinin de boş ve yalan bir sözden ibaret olacağını bir türlü anlamak istemeyenler, en tehlikeli kimselerdir.

Emperyalizmin ekonomik niteliği üzerine yukarda bütün söylenenlerden şu sonuç çıkıyor: emperyalizmi, bir geçiş kapitalizmi, daha doğrusu cançekişen bir kapitalizm olarak tanımlamak gerekir. Bu yönden alınırsa, burjuva iktisatçılarının modern kapitalizmi betimlerken sık sık "içiçe geçme", "bir başına kalma yokluğu" vb. gibi deyimler ve sözler kullandıklarını belirtmek çok öğretici olacaktır; bankalar, "görevleri ve gelişmeleri gereği, tümüyle özel işletme girişimleri değildir, tümüyle özel işletme düzeni alanının, giderek dışına çıkmaktadırlar". Bu sözleri söylemiş olan aynı Riesser, en büyük bir ciddiyetle marksistlerin "toplumsallaştırma"yla ilgili "kehanetlerinin" "gerçekleşmediğini" rahatça ilan edebiliyor.

Şu "içiçe" sözcüğü ne demek acaba? Gözlerimizin önünde oluşup giden sorunun en belirgin çizgilerini anlatıyor yalnızca. Gözlemcinin ağaçlardan sözettiğini, ama ormanı göremediğini gösteriyor. Dışta olanı, rasgele ve karmakarışık olanı, bayağı bir biçimde kopya ediyor. Gözlemcinin hammadde karşısında ezildiğini, hammaddenin anlam ve değerini kavrama yeteneğini taşımadığını açıklıyor. Hisse senetleri sahipliği, özel mülk sahipleri arasındaki ilişkiler, "rasgele içiçe geçmiş"tir. Ama bu "içiçe"liğin altındaki temel, üretimin toplumsal ilişkilerinde ortaya çıkan değişikliklerdir. Büyük bir işletme, dev boyutlara ulaştığı ve türlü verilerin tam hesabını yaparak plana göre on milyonlarca insan için gerekli bütün hammaddenin üçte-ikisini ya da dörtte-üçünü sağlamayı örgütlediği zaman; hammaddeler sistemli ve örgütlü bir biçimde bazan birbirinden yüzlerce, binlerce verst uzaklıktaki en uygun üretim yerlerine ulaştırıldığı zaman; türlü mamul madde dizilerinin yapımına kadar hammaddenin birbirini izleyen işlenme evreleri bir el tarafından yönetildiği zaman;

bu ürünler, tek bir plan içinde, on milyonlarca, yüz milyonlarca tüketiciye dağıtıldığı zaman (Amerikan petrol tröstünün Amerika'da ve Almanya'da petrol satışı) — bütün bunlar olduğu zaman, artık bellidir ki, yalnızca basitçe "içiçe" geçmiş bir üretimin değil, aynı zamanda üretimin toplumsallaşmasının karşısındayız; özel ekonomik ilişkiler ve özel mülkiyet ilişkileri, artık içeriğine uymayan bir kabuktan çıkarılması yapay olarak geciktirilirse kesenkes çürüyecek olan, belki bu çürüme durumunu oldukça uzun bir süre sürdürecek (en kötü olasılıkla, oportünist çıbanın iyileşmesi, uzun bir zaman alsa da), ama sonuçta kesenkes atılacak olan bir kabuktan ibarettir.

Alman emperyalizminin coşkun hayranı, Schulze-Gaevernitz şöyle haykırıyor:

"Alman bankalarının yönetimi, kesin olarak, sayıları bir düzineyi geçmeyen kimselerin eline öylesine bırakılmıştır ki, bugün, bunların çalışmaları, kamu yararı yönünden kabinedeki bakanların çoğundan daha önemlidir." (Bankacıların, bakanların sanayicilerin, rantiye kişilerin "içiçe" kenetlenmesi burda sessizce geçiştiriliyor.) ... "Sözkonusu gelişme eğilimlerinin sonuçlandığını düşünelim: ulusun parasermayesi bankalarda toplanmış olacak; bankalar kendi aralarında bir kartel halinde toplanacak, ulusun yatırım sermayesi menkul kıymetler halinde akmaya başlayacak. Ve o zaman Saint-Simon'un deha dolu sözleri gerçekleşecek: 'Ekonomik ilişkilerin tek bir düzene uymaksızın geliştiği gerçeğine dayanan bugünkü üretim anarşisi, yerini, bir üretim örgütlenmesine bırakmak zorundadır. Üretimin evrimi artık birbirinden bağımsız ve insanın ekonomik gereksinmelerini bilmeyen girişimcilerin eseri olmaktan çıkacak, toplumsal bir kurum tarafından yönetilmeye başlanacaktır. Geniş toplumsal ekonomi alanını daha yüksek bir açıdan görmeye yetenekli olan merkezî yönetim yetkilileri, onu, bütün toplumun yararına olacak biçimde ayarlayacak, üretim araçlarını uzman ellere teslim edecek, özellikle üretim ile tüketim arasında sürekli bir uyum bulunmasını gözetecektir. Görevleri

arasında ekonomik çalışmanın örgütlenmesi de bulunan kurumlar, şimdiden vardır: bankalar.' Gerçi Saint-Simon'un bu sözlerinin gerçekleşme durumundan henüz uzaktayız, ama gidiş bu yöndedir; bu, marksizmdir, Marx'ın belirttiğinden ayrı, ama yalnız biçim bakımından."[121]

Doğrusu, Marx'ı ne güzel bir "çürütme" bu; öyle bir çürütme ki, Marx'ın o eksiksiz bilimsel tahlilinden, Saint-Simon'un kuşkusuz dahîce olan, ama gene de bir kehanetten başka bir şey olmayan kehanetine doğru, bir adım geri gitmekte.

[121] *Grundriss der Sozialökonomik*, s. 146.

EKLER

ENTERNASYONAL BİLDİRİSİ

(SOSYALİST ENTERNASYONAL KONGRESİ, BASLE 1912)

ENTERNASYONAL, Stuttgart ve Kopenhag kongrelerinde, savaşa karşı savaşım için bütün ülkelerdeki proletaryanın eylem kurallarını açıkça bildirdi:

Bir savaş tehlikesine karşı, tehdit altında bulunan bütün ülkelerdeki işçi sınıfı için, işçi sınıfının parlamentolardaki temsilcileri için, bir eylem ve düzenleme gücü olan Uluslararası Sosyalist Büronun yardımıyla kendilerine en uygun görünen ve doğal olarak sınıf savaşımının keskinliği ve genel siyasal duruma göre değişen bütün araçlarla, savaşı önlemek için, ellerinden gelen bütün çabayı göstermek bir görevdir. Ama gene de savaş patlarsa, onu kısa zamanda durdurmak için aracılık etmek ve en geniş halk tabakalarını ayaklandırmak ve kapitalist egemenliğin düşüşünü hızlandırmak için, savaş tarafından yaratılan ekonomik ve siyasal bunalımdan var güçleriyle yararlanmak, onların görevidir.

Her zamandan daha çok, olaylar, uluslararası proletaryanın, ortak eylemine olanaklı olan bütün güç ve enerjisiyle katılmasını, borcu haline getiriyor; bir yandan evrensel silahlanma çılgınlığı, yaşam pahalılığını ağırlaştırarak, sınıf karşıtlıklarını

şiddetlendirdi ve işçi sınıfı içinde dayanılmaz bir huzursuzluk yarattı.

İşçi sınıfı, bu panik ve israf rejimine bir son vermek istiyor; öte yandan, devre devre dönüp gelen savaş tehditleri, giderek insanları çileden çıkaran bir duruma geldi; insanlığa ve akla karşı girişilen bu suikastlar, en küçük bir ulusal çıkar bahanesiyle saklanamamaksızın, büyük Avrupa halkları, sürekli olarak birbirinin boğazına sarılmak durumunda bulunuyorlar.

Daha şimdiden büyük yıkımlara neden olan Balkan bunalımı, genelleşerek, uygarlık ve proletarya için, en ürkütücü tehlike haline gelebilir.

Aynı zamanda, bu bunalım, felaketin büyüklüğü ve bu felakete neden olan çıkarların önemsizliği arasındaki dengesizlik yüzünden, tarihin en büyük rezaletlerinden biri olabilir.

İŞÇİ VE SOSYALİST OYBİRLİĞİ

Kongre savaş içindeki bütün ülkelerin sosyalist partileri ve sendikalarının, savaşa karşı mutlak oybirliğini sevinçle kaydeder.

Proleterler, her yerde emperyalizme karşı aynı zamanda, kendilerini iyi yetiştirmişlerdir.

Enternasyonalin her seksiyonu, proletaryanın direnciyle kendi ülkesinin hükümetine karşı koymuş, kendi ulusunun kamuoyunu, savaşçı heveslere karşı harekete getirmiştir.

Böylece, tehdit altındaki dünya barışını kurtarma işine daha şimdiden büyük katkıda bulunan bütün ülkeler işçilerinin yüce bir işbirliği kendini göstermiş bulunuyor.

Bir dünya savaşının devamı olabilecek bir proletarya devrimi önünde yönetici sınıfların duyduğu korku, barışın esaslı bir güvencesi olmuştur.

Kongre, sosyalist partilerden, eylemlerini, kendilerine uygun görünen bütün araçlarla, var güçleriyle sürdürmelerini ister. Bu ortak eylem için, her sosyalist partiye, kendi özel görevini gösterir.

BALKAN SOSYALİSTLERİNE

Balkan sosyalistlerinin, eski düşmanlıkların tazelenmesine

karşı çıkmaları gerekir.

Balkan yarımadasındaki sosyalist partilerin ağır bir görevi var.

Avrupa'nın büyük devletleri, bütün reformların sistemli bir biçimde ertelenmesiyle, Türkiye'de, ekonomik ve siyasal bir karışıklık, ve hanedanlar ve burjuva sınıfların sömürüsüne karşı, zorunlu olarak ayaklanmaya ve savaşa götürmesi gereken ulusal tutkularda aşırı bir coşkunluk yaratılmasına katkıda bulundular.

Balkan sosyalistleri, kahramanca bir cesaretle, demokratik bir federasyon isteğinde bulundular. Kongre, onlardan, hayranlığa değer davranışlarında direnmelerini ister. Balkanlardaki sosyalist demokrasinin, savaştan sonra, o kadar korkunç fedakârlıklar pahasına elde edilen sonuçların, hanedanlar, militarizm ve başkasının topraklarında gözü olan Balkan burjuvazi-si tarafından, kendi çıkarlarına kullanılmasını engellemek için, her şeyi yapacağına inanır.

Kongre, Balkan sosyalistlerinden, yalnızca, Sırplar, Bulgarlar, Romanyalılar ve Yunanlılar arasındaki eski düşmanlıkların tazelenmesine karşı değil, şu anda öbür kamp içinde bulunan Türkler ve Arnavutlar gibi öteki Balkan halklarının ezilmesine karşı da şiddetle karşı çıkılmasını özellikle ister.

ARNAVUTLUK VE SIRBİSTAN'IN ÖZERKLİĞİ

Halkların haklarına karşı girişilen bütün zorbalıklarla savaşmak, ve kışkırtılmış şovenizm ve ulusal tutkulara karşı, Arnavutlar, Türkler ve Romanyalılar dahil, bütün Balkan halklarının kardeşliğini doğrulamak, Balkan sosyalistlerinin görevidir.

Tuna monarşisinin Sırbistan'a karşı her saldırısına, bütün güçleriyle karşı çıkmakta devam etmek, Avusturya, Macaristan, Hırvat, Slovak, Bosna va Hersek sosyalistlerinin görevidir.

Sırbistan'ı bir Avusturya sömürgesi haline getirmek için, onu silah gücüyle, çabasının bütün sonuçlarından yoksun bırakmaya, ve hanedanla ilgili çıkarlar için, Avusturya-Macaristan halklarını ve onlarla birlikte bütün Avrupa uluslarını büyük tehlikeler içine atmaya yönelen siyasete karşı, şimdiye değin olduğu gibi, direnmek, onların görevidir.

Avusturya-Macaristan sosyalistlerinin, gelecekte, şimdi Habsburglar tarafından egemenlik altında tutulan Güney-Slav halk topluluklarının, Avusturya-Macaristan monarşisi içinde, demokratik bir biçimde kendilerini yönetme hakkını elde etmeleri için de savaşmaları gerekir.

Avusturya-Macaristan sosyalistleri, İtalya sosyalistleri gibi, Arnavutluk sorununa özel bir dikkat göstereceklerdir. Kongre, Arnavut halkının, özerklik hakkını tanır; ama, özerklik bahanesiyle Arnavutluk'un, Avusturya-Macaristanlılarla İtalyanların ihtiraslarına kurban edilmesini istemez.

Kongre, Arnavutluk'un, bu biçimde kurban edilmesinde, yalnızca Arnavutluk için değil, ayrıca, daha sonrası için, Avusturya-Macaristan ile İtalya arasındaki barış için de, bir tehlike görür. Arnavutluk, ancak demokratik bir Balkan Federasyonunun özerk bir üyesi olarak, gerçekten bağımsız bir yaşam sürdürebilir.

Kongre, Avusturya-Macaristan ve İtalya sosyalistlerinden, kendi hükümetlerinin, Arnavutluk'u tümüyle kendi etki alanları içine alma girişimlerine karşı savaşmalarını, Avusturya-Macaristan ile İtalya arasında barışçı ilişkilerin sağlama bağlanması için çaba göstermeye devam etmelerini ister.

ÇARLIĞA KARŞI

Kongre, Rus işçilerinin protesto grevlerini büyük bir sevinçle selamlar; bu grevlerde Rusya ve Polonya proletaryasının çarlığın kendisine indirdiği darbeleri çarlığa iade etmeye başladığının bir kanıtını görür.

Kongre, imparatorluğun, kendi halklarını kan içinde boğduktan, düşmanlarına teslim ettiği Balkan halklarını birçok ihanetlere uğrattıktan sonra, şimdi bir savaşın kendisi için verebileceği sonuçların korkusu ile, bizzat kendisi tarafından yaratılan milliyetçi bir hareketin korkusu arasında bocalayan çarlığın caniyane entrikalarına karşı en güçlü güvenceyi bu işçi ha-reketinde görür.

Öyleyse, şimdi çarlık, kendini Balkan uluslarının bir kurtarıcısı olarak görmeyi deniyorsa, bu, yalnızca, Balkanlardaki üstünlüğü, ikiyüzlü bir bahane ve kanlı bir haksızlıkla, yeniden elde etmek içindir.

Kongre, inanır ki, Rusya, Finlandiya ve Polonya'nın kent ve köylerindeki işçi sınıfı, artan gücünü kullanarak, bu yalan perdesini yırtacak; çarlığın bütün savaşçı serüvenine, Arnavutluk üzerinde olsun, İstanbul üzerinde olsun, bütün girişimlerine karşı çıkacak, ve çarcı despotizme karşı, bütün güçlerini yeni bir kurtuluş savaşı içinde toplayacaktır.

Çarlık, Avrupa'daki bütün gerici güçlerin umudu, Rus halkının en korkunç düşmanı olduğu gibi, Avrupa demokrasisinin de en korkunç düşmanıdır. Enternasyonal, çarlığın düşüşü uğruna çalışmayı, başlıca görevlerinden biri sayar.

FRANSA, ALMANYA VE İNGİLTERE EMEKÇİLERİNE

Ama uluslararası eylemde en önemli görev, Almanya, Fransa ve İngiltere emekçilerine düşüyor.

Şu anda, bu ülkelerin emekçileri, kendi hükümetlerinden, Avusturya-Macaristan ve Rusya'ya her türlü yardımın reddedilmesini, Balkanlardaki karışıklıklara herhangi bir biçimde karışmaktan çekinilmesini ve mutlak bir tarafsızlığın korunmasını istemelidirler. Eğer insan uygarlığına kılavuzluk eden üç büyük ülke arasında, bir liman konusundaki Sırp-Avusturya çekişmesi yüzünden savaş patlarsa, bu, caniyane bir çılgınlık olur. Almanya ve Fransa emekçileri, Balkanlardaki çatışma içine girmeyi kendileri için yükümlülük haline getirebilecek gizli antlaşmaları asla kabul etmezler.

Eğer, giderek, Türkiye'nin askerî yıkılışı, Küçük-Asya'daki Osmanlı egemenliğini sarsarsa, Küçük-Asya'ya yönelen bir fetih politikasına bütün güçleriyle karşı çıkmak —böyle bir politika, dosdoğru dünya savaşına götürebilir—, İngiltere'deki, Fransa'daki, ve Almanya'daki sosyalistlerin görevidir.

Kongre, Büyük Britanya ve Alman İmparatorluğu arasında yapmacık bir biçimde sürdürülen düşmanlığı, Avrupa barışı için en büyük tehlike kabul eder.

Bu uyuşmazlığı yatıştırmak için iki ülkedeki işçi sınıfının çabaları gerekti. Kongre, bir bakıma en iyi çarenin, savaş gemilerinin sınırlandırılması, ve savaşan tarafların, düşman ya da tarafsız uyruklu gemilere elkoyma (*prise maritime*) hakkının yürürlükten karldırılması üzerine bir anlaşma olacağı kanısındadır.

Kongre, İngiltere ve Almanya sosyalistlerinden, bu anlaşmanın yapılması ereğiyle, propagandalarına devam etmelerini ister. Bir yandan Almanya, öbür yandan da Fransa ve İngiltere arasındaki uyuşmazlıkların yatışması, dünya barışı bakımından en büyük tehlikeyi ortadan kaldıracaktır.

Bu yatışma, bu uyuşmazlıktan yararlanan çarlığın gücünü sarsarak, Avusturya'nın Sırbistan'a saldırısını olanaksızlaştıracak ve dünya barışını sağlama bağlayacaktır; Enternasyonalin bütün çabaları, bu ereğe yönelmelidir.

HÜKÜMETLERE UYARI

Kongre, bütün Enternasyonalin, dış politikayla ilgili bu başlıca fikirler üzerinde birleştiğini kaydeder.

Bütün ülkeler emekçilerinden, proletaryanın uluslararası dayanışma gücüyle, kapitalist emperyalizme karşı koymasını ister; bütün ülkelerdeki yönetici sınıflar, kapitalist üretim tarzının yığınlar için neden olduğu yoksulluğu, savaş faaliyetleriyle daha da artırmaktan sakınmalarını ihtar eder. Barış isteğinde bulunur.

Hükümetler iyice bilsinler ki, Avrupa'nın bugünkü durumu, ve işçi sınıfının fikrî eğilimi içinde, bizzat kendileri için tehlikeli olmaksızın savaş kundakçılığı yapamazlar.

Fransız-Alman savaşının, devrimci Komün patlamasına meydan verdiğini, Rus-Japon savaşının, Rusya halklarının devrimci güçlerini harekete getirdiğini anımsasınlar; askerî ve bütün harcamalardaki artış tarafından dürtüklenen huzursuzluğun, İngiltere ve kıta üzerindeki toplumsal çatışmalara görülmedik bir keskinlik verdiğini ve korkunç grevlere neden olduğu-nu anımsasınlar.

Yalnızca bir savaş fikrinin bile, bütün ülkeler proletaryasında büyük bir hoşnutsuzluk ve öfke uyandırdığını hissetmiyorlarsa, hükümetlerin çılgın olmaları gerekir.

Emekçiler, kapitalistlerin çıkarı, hanedanların gururu, ya da gizli anlaşmalar kombinezonları için birbirlerine kurşun sıkmayı, bir cinayet olarak kabul ederler.

Eğer hükümetler, her türlü düzenli dönüşüm olanaklarını ortadan kaldırarak, bütün Avrupa proletaryasını umutsuz kararlar almak zorunda bırakırlarsa, kendileri tarafından mey-

dan verilen bunalımın bütün sorumluluğunu kendileri taşıyacaklardır.

ULUSLARARASI PROLETARYANIN TARİHSEL GÖREVİ

Enternasyonal, savaşı önlemek için, daima daha yoğun propagandası ve daima daha kararlı protestosuyla, çabalarını artıracaktır.

Kongre, bu amaçla Uluslararası Sosyalist Büroyu, olayları artan bir dikkatle izlemek, ve ne olursa olsun, bütün ülkelerdeki proletarya partileri arasındaki haberleşme ve ilişkileri muhafaza etmekle görevlendirir.

Proletarya, şu anda, insanlığın bütün geleceğinin, kendisine bağlı olduğunun bilincine sahiptir, ve bütün kıyım, açlık ve kötülük yılgılarıyla tehdit altında bulunan halk çiçeğinin yokolmasını engellemek için bütün gücünü kullanacaktır.

Bütün ülkelerdeki proleterler ve sosyalistler, şu nazik anda, sesimizi duyurmamız ve [barış] isteğimizi her durumda, her yerde kesin olarak bildirmemiz için, kongre hepinize çağrıda bulunuyor.

Protestonuzu, parlamentoda, hep birden, bütün gücünüzle yükseltiniz; yığın gösteri ve eylemlerinde birleşiniz; proletarya örgütlenme ve gücünün size sağladığı bütün araçları kullanınız, öyle ki, hükümetler, barış için kararlı bir işçi sınıfının dikkatli ve etkili iradesini sürekli olarak karşılarında hissetsinler.

Böylece, kapitalist sömürü ve cinayet dünyasının karşısına, proleter barış ve halkların birliği dünyasının yığınlarını çıkartınız.

Revue Socialiste,
n° 336, Aralık 1912.

[1] *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, 1916 yılının ilk yarısında yazıldı. Lenin, Berne'de oturduğu sırada 1915'ten beri emperyalizmle ilgili dünya yazınını incelemeye koyuldu; kitabını Ocak 1916'da yazmaya başladı. Sonra Zurich'e gitti, çalışmalarını orada, Kanton kitaplığında sürdürdü. Lenin'in yüzlerce kitaptan, dergiden, gazeteden, yabancı istatistik broşüründen çıkardığı bölümler, özetler, notlar, tablolar 40 sayfadan fazla tutmaktadır. Bütün bu dokümanlar, *Emperyalizm Üzerine Notlar* (1939) adlı kitapta yayınlanmıştır.

Lenin, 19 Haziran (2 Temmuz) 1916'da çalışmasını bitirdi, müsveddeyi "Parus" ["Yelken"] yayınevine yolladı. Ancak bu yayınevine egemen olan bazı menşevikler, Kautsky'nin ve Rus menşeviklerinin (Martov ve başkaları) oportünist teorilerini sert bir biçimde eleştiren bölümleri kitaptan çıkarmışlardır. Lenin'in "büyüme" sözcüğü (kapitalizmden kapitalist emperyalizme) 'dönüşüm' olarak değiştirilmiş, ("ultra-emperyalizm" teorilerinin) "gerici niteliği" deyimi yerine "geri kalmış" deyimi konulmuştur. Bu kitap, *Emperyalizm, Kapitalizmin Yeni Aşaması* adı altında, 1917 başlarında, Petrograd'da "Parus" yayınları arasında çıkmıştır. Lenin Rusya'ya döndüğünde, 1917'de, kitaba bu önsözü yazdı. — 3.

[2] Bu önsöz, "Emperyalizm ve Kapitalizm" başlığı altında ilk kez, Ekim 1921'de *L'Internationale Communiste* dergisi n° 18'de yayınlanmıştır. Lenin, hayattayken, kitap 1921'de Almanca, 1923'te Fransızca ve İngilizce (tam değil) yayınlanmıştır. — 9.

[3] Antlaşma, 3 Mart 1918'de, Brest-Litovsk'ta, Sovyet Rusya ile Dörtlü İttifak güçleri (Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaris-

tan ve Türkiye) arasında imzalandı ve 15 Martta Dördüncü Olağanüstü Bütün Rusya Sovyetler Kongresince onaylandı. 13 Kasım 1918'de, Almanya'daki monarşist rejimi deviren devrimin ardından Bütün Rusya Merkez Yürütme Komitesi, bu gözü doymaz Brest-Litovsk antlaşmasını tanımadı. — 11.

[4] *Versailles Antlaşması* — 1914-18 Birinci Dünya savaşındaki yenilgisinden sonra, Almanya'nın, İtilaf devletlerinin zoruyla kabul ettiği emperyalist bir antlaşma. 28 Haziran 1919'da Versailles'da imzalanmıştı. — 11.

[5] "*Vilsonizm*", adını ABD cumhurbaşkanı (1913-21) Woodrow Wilson'dan almıştır. Wilson, yönetiminin ilk yılında, demagojik bir biçimde, yeni özgürlük dönemi diye adlandırdığı bir dizi yasa (artanoranlı gelir vergisi, tekellere karşı yasa ve diğerleri) çıkarmıştı. Lenin, onun "Wilson'un 'toplumsal barışı kurtaracağını, sömürülenlerle sömürenleri uzlaştıracağını, ve toplumsal reformlar getireceğini uman" darkafalıların ve pasifistlerin ilahı olduğunu yazmıştı (*Collected Works*, c. 31, Moskova 1966, s. 223).

Wilson ve onun izleyicileri, ABD'nin emperyalist siyasetinin üzerini örtmek için tumturaklı sözler ettiler. Lenin "Wilson'un idealize edilen demokratik cumhuriyetinin, uygulamada en azgın emperyalizmin, en utanmazca baskının ve zayıf ve küçük ulusların ezilmesinin bir biçimi olduğu *ortaya çıkmıştır*" diye yazmıştır. (*Collected Works*, c. 28, Moskova 1965 s. 189.)

Sovyet iktidarının ilk günlerinden başlayarak, Wilson Sovyet Rusya'ya yabancı müdahalesini özendiren ve örgütleyenlerden biri oldu. Sovyet hükümetinin barışçı siyasetinin tüm ülkelerin halkları üzerindeki yaygın etkisini engellemek için, Wilson, ABD'nin saldırgan siyaseti için bir örtü görevi yapacak olan Ondört Nokta "barış programı"nı öne sürdü. Amerika ve Avrupa'nın burjuva basını, Wilson'u sahte bir barış savaşçısı hâlesiyle kuşattılar. Ama Wilson'un ve "vilsoncular"ın küçük-burjuvaca tumturaklı sözlerinin ikiyüzlülüğü, kendi ülkelerindeki emek aleyhtarı gerici siyasetleriyle ve saldırgan dış politikalarıyla kısa sürede açığa çıktı. — 11.

[6] Lenin, Şubat 1919'da, sosyalist partilerin Berne'deki bir kongresinde kurulan İkinci (Berne) Enternasyonali kastetmektedir. Bu Enternasyonal, Birinci Dünya savaşı patlak verdiği zaman varlığı sona eren İkinci Enternasyonalin yerini almak üzere, Batı Avrupa sosyalist partilerinin liderleri tarafından kurulmuştu. Berne Enternasyonali uluslararası burjuvazinin bir aracı idi. — 13.

[7] *Bağımsız Alman Sosyal-Demokrat Partisi* — 1917 Mayısında,

Gotha'daki açılış kongresinde oluşturulan merkezci bir parti. Rusya'da şubat burjuva demokratik devrimiyle yoğunlaşan devrimci şahlanışla bağlantılı olarak, Alman Sosyal-Demokrat Partisinin oportünist liderliği, sıradan üyelerin güvenini yitiriyordu. Halkın hoşnutsuzluğunu yenmek, onları devrimci savaşımdan ayırmak ve devrimci bir partinin kurulmasını önlemek için, merkezci liderler, yığınlar üzerindeki denetimlerini sürdürmelerini olanaklı kılacak bir parti yaratmak çabasına girdiler. Bağımsız Sosyal-Demokrat Parti böyle bir parti olacaktı. Bağımsızlar, merkezci lafebeliğinin örtüsü altında, sosyal-şovenistlerle "birlik" öğütlüyorlar ve sınıf savaşımından vazgeçilmesini istiyorlardı. Partinin çoğunluğu, kautskici Emek Topluluğundan oluşuyordu.

Spartaküs grubu bir ara bu parti ile sıkı ilişkilere girmiş, ama örgütsel ve politik bağımsızlığını korumuş ve illegal çalışmaya ve yığınları merkezci liderlerin etkisinden kurtarmak için açtığı kampanyaya devam etmişti. 1918'de, Spartaküs Birliği, Bağımsızlardan uzaklaştı ve Alman Komünist Partisini kurdu.

Ekim 1920'de, Bağımsız Sosyal-Demokrat Parti, Halle'deki kongresinde bir bölünmeye uğradı. Aralık 1920'de, bu partinin önemli bir kesimi Alman Komünist Partisine katıldı. Sağ unsurlar ise eski Bağımsız Sosyal-Demokrat Parti adını koruyan ve bu ad altında 1922'ye değin varlığını sürdüren ayrı bir parti kurdular. — 13.

[8] *Spartakistler* — Birinci Dünya savaşı sırasında kurulmuş olan "Spartak" birliğinin üyeleri. Çatışmanın ilk sıralarında solcu Almanların sosyal-demokrat olanları "*Internataional*" grubunu kuruyorlar; bu grubun başlıca yöneticileri Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Franz Mehring, Klara Zetkin'dir. Bu grup da aynı şekilde, "Spartak" adını taşır. Spartakistler, yığınlar arasında, Alman emperyalizminin fetih politikasını ve sosyal-demokrat liderlerin ihanetini göstererek, emperyalist savaşa karşı, devrim propagandası yapıyorlar. Ancak, spartakistlerin, Alman solcularının, en önemli teorik ve siyasal sorunlarda yarı-menşevik duruma düşmekten kurtulamadıkları da görülmektedir: bunlar, emperyalizmin yarı-menşevik teorisini savunuyorlar, bu deyimin marksist kavrayışı içinde ulusların kendi kaderlerini tayin etme haklarını (yani tam bir bağımsızlık içinde, bağımsız devletler kurarak yaşama haklarını) reddediyorlar; emperyalist dönemde, ulusal kurtuluş savaşlarının olanak-dışı olduğunu ileri sürüyorlar; devrimci partinin bu konudaki rolünü görmezlikten geliyorlar; hareketin kendiliğindenliği önünde boyuneğiyorlar. Alman solunun düştüğü yanılgılar, Lenin

tarafından "Junius'un Broşürü Üzerine", "Emperyalist Ekonomizm ve Marksizmin Bir Karikatürü" başlıklı yazılarla eleştirilmiştir. 1917 yılında, spartakistler, bir merkez partisi olan "bağımsız" partiye katıldılar, ancak kendi örgütlerini de korudular. Almanya'da, 1918 Kasım devriminden sonra spartakistler "bağımsızlar"dan kopmuşlar, aynı yılın aralık ayında, Alman Komünist Partisini kurmuşlardır. — 14.

[9] *Versaycılar* — 1871 Paris Komününün en şiddetli düşmanları, Paris Komününün zaferinden sonra Versailles'a yerleşmiş olan Thiers başkanlığındaki Fransız karşı-devrimci burjuva hükümetinin destekleyicileri. Paris Komününün bastırılması sırasında, komüncülere, işitilmemiş bir vahşilikle misillemeler yapıldı. 1871'den sonra, bu söz, azgın karşı-devrimi ifade etmek için kullanıldı. — 15.

[10] Bkz: Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1997, s. 536. — 42.

[11] *Borsa fiyatlarının birdenbire düşmesi*, 1873 başlarında, önce Avusturya-Macaristan'da sonra da Almanya'da ve öteki ülkelerde ortaya çıktı. Yetmişlerin başında, kredi genişlemesi, şirket faaliyetlerinin artması ve borsa spekülasyonu işitilmemiş boyutlara ulaştı. Sanayi ve ticaret daha şimdiden gelişen dünya ekonomik bunalımının belirtilerini yansıtmaya başladığı halde, borsa spekülasyonu artmaya devam etti. Çöküş, 9 Mayıs 1873'te, Viyana borsasında oldu — bir gecede hisse senetleri yüzmilyonlarca aşağı düştü. İflasların sayısı çok yüksekti. Borsadaki fiyatların düşmesi Almanya'ya da yayıldı. Engels şöyle yazıyordu: "1867'de Paris'te olan ve Londra ve New York'ta sık sık görülen şeyler, gecikmeksizin, 1873'te Almanya'da da oldu; büyük spekülasyonlar genel bir yıkılına ile sonuçlandı. Yüzlerce şirket iflas etti. Hâlâ bütün borçlarını ödeyebilecek durumda olan şirketlerin hisse senetlerini satmak olanaksız hale geldi. Çöküş her yerde tamdı." Engels, "Der Sozialismus des Herrn Bismarck" (Marx-Engels, *Werke*, Dietz Verlag, Berlin 1962, Band 19). — 44.

[12] *Gründer rezaletleri*, 70 yıllarına girerken, Almanya'da hisse senetli şirketlerin geniş ölçüde kurulduğu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu şirketler kurulurken birtakım hileli işlere de raslanmış ve bu işler, toprak ve borsa değerleri üstünde sınırsız bir spekülasyon sonucu burjuva işadamlarını zenginleştirmiştir. — 44.

[13] *Frankfurter Zeitung* — 1856'dan 1943'e değin Frankfurt-am-Main'de yayınlanmış olan, büyük Borsa tüccarlarına ait günlük gazete. 1949'da *Frankfurter Allgemenie Zeitung* adıyla tekrar yayın-

lanmaya başlamıştır. Gazete Batı Alman tekelcilerinin sözcüsüdür. — 46.

[14] Lenin, burada, G. V. Plehanov'u kastetmektedir. Plehanov'un emperyalizm üzerine görüşleri, savaş sırasında Petrograd'da yayınlanan "Savaş Üzerine" makalelerinin bir derlemesinde ileri sürülmüştür. — 56.

[15] *Fransız Panama Skandalı* — 1892-93'te, Fransa'da, Fransız Panama Kanal Şirketinden rüşvet alan politikacıların, resmî memurların ve gazetelerin sahtekârlıkları ve çürümüşlükleri ortaya çıktıktan sonra yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan bir anlatım. — 65.

[16] 1884'te, İngiltere'de, bir grup aydın tarafından kurulmuş, oportünist ve reformist topluluk. Bu derneğe, en kritik savaşları savuşturan taktiğinden dolayı Roma komutanı Fabius Cunctator'un (savuşturucu) adı verilmişti. Lenin'e göre, fabyanlar topluluğu "oportünizmin ve liberal işçi politikasının en ileri belirtisidir". Fabyanlar, proletaryayı sınıf savaşımından alıkoyuyorlar ve kapitalizmden sosyalizme reformlar yaparak barışçı yoldan geçilmesini öğütlüyorlardı. Emperyalist Dünya savaşı sırasında (1914-1918) fabyanların sosyal-şoven fikirlere sahip oldukları görülüyor. Fabyanların özelliklerini Lenin şu yazılarında belirtir: "J. F. Becker'den, J. Dietzgen'den, F. Engels'ten, K. Marx'tan vb., F. A. Sorgea ve Başkalarına Mektuplar" kitabının Rusça çevirisinin önsözü, "Rus Devriminde Sosyal-Demokrasinin Tarım Programı", "İngiliz Barışçılığı ve İngilizlerin Teori Sevgisizliği", vb.. — 124.

[17] Lenin, 7 Eylül 1901'de, 1899'dan 1901'e kadar sürmüş olan Boxer isyanının bastırılmasından sonra, emperyalist güçler (İngiltere, Avusturya-Macaristan, Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, Hollanda, İspanya ve ABD) ile Çin arasında imzalanan Pekin (son) protokülünü kastetmektedir. Yabancı sermaye, böylece, Çin'i sömürmek ve yağmalamak için yeni fırsatlar elde etmiştir. — 134.

[18] Burda, 1900 yılında, yabancı emperyalist egemenliğine karşı Çin halkının başkaldırması demek olan Yi Hotuan (Uyumun ve Adaletin Yumruğu) hareketi sözkonusudur. Alman generali Waldersee'nin komutasındaki birleşmiş emperyalist kuvvetler bu başkaldırmayı vahşice bastırmıştır. 1901'de, Çin, kendini yabancı emperyalizmin bir yarı-sömürgesi haline getirecek ağır yükler altına sokan "son protokolü" imzalamak zorunda kaldı. — 135.

A

Agahd, E. — Alman küçük-burjuva iktisatçısı, Rus-Çin Bankasının bir yetkilisi. — 58, 126.

Aguinaldo, Emilio (d. 1869). — Filipinli politikacı. 1896'da İspanyol egemenliğine karşı Filipin halk ayaklanmasına katıldı. Bu hareketin önderi A. Bonifatio'nun 1897'de öldürülmesinden sonra, hareketin başına geçti. 1899'da yeni kurulan Filipin Cumhuriyetinin başkanı oldu. İspanyol sömürgecilerinin yerini alan Amerikan istilacılarına karşı Filipin halkının savaşımına önderlik etti. — 125.

Akselrod, P. B. (1850-1928). — 1883'te oluşan ilk Rus marksist grup olan, "Emeğin Kurtuluşu"nun kurucularından. *İskra*'nın yayın müdürü. 1903'ten sonra menşevik eğilimin en belirgin liderlerinden biri. Akselrod, emperyalist savaş sırasında (1914-1918), Zimmerwald ve Kienthal konferanslarına katıldı ve sosyal-şovenlerle işbirliğini savundu. Emperyalist savaşın iç savaşa dönüştürülmesi konusundaki leninist sloganın düşmanı. Ekim devriminden sonra, Rusya dışında yaşayan Akselrod, Sovyet komünizminin ve Sovyet iktidarının kesin düşmanı oldu. — 122.

B

Bauer, Otto (1882-1938) — Avusturyalı sosyal-demokrat, İkinci Enternasyonalin militanı, oportünist "ulusal kültürel özerklik" teorisinin savunucularından biri. — 12.

Beer, Max (1864-1943). — Alman tarihçisi. — 88.

Berard, Victor (1864-1931). — Fransız burjuva iktisatçısı ve yazarı. — 126.

Bernstein, E. O. (1850-1933). — Özel yasalar dönemi boyunca, Alman sosyal-demokrasi hareketinin yasadışı organı olan *Social-Démocrate*'ın yazarı. Revizyonizmin kurucusu ve ideolojik lideri olan Bernstein, Marx'ın öğretisini, bu öğretinin devrimci içeriğini kaldırarak, "sert bir eleştiriye" tabi tutmuştur. Proletaryanın sınıf savaşımının yerini, kapitalizmle işbirliğinin ve yeni sosyalist toplumun barışçı reformlar yoluyla tedrici gelişiminin almasını ister. Savaş sırasında, sosyal-şoven bir tavırla, Kautsky'nin eğilimini benimser. — 13.

Buharın, Nikolay İvanoviç (1888-1938). — Yazar ve iktisatçı, 1906'dan sonra RSDİP üyesi. Birinci Dünya savaşı sırasında proletarya diktatörlüğü, devlet, ulusların kaderlerini tayin hakkı ve öteki konularda antileninist bir tutum takındı. 1917'de sosyalist devrimin Rusya'da başarılı olamayacağını savundu. Ekim Sosyalist devriminden sonra Merkez Komitesi Politbüro üyesi, *Pravda*'nın editörü ve Komintern Yürütme Kurulu üyesi. Sürekli olarak parti çizgisine karşı çıkmıştır: 1918'de sol-komünistlerin anti-parti grubunun başını çekti; 1920-21'de sendikalar konusundaki tartışmalarda Trotski'yi destekledi. 1928'den sonra partideki sağ sapmanın önderi 1929'da Politbürodan ve Komintern Yürütme Kurulu Prezidyumundan uzaklaştırıldı. 1937'de anti-parti eylemlerinden ötürü partiden atıldı. — 49.

C

Calwer, Richard (1868-1927). — Alman iktisatçı. Alman Sosyal-Demokrat Partisi içindeki reformizmin ve re-

vizyonizmin temsilcisi. — 106.

Chamberlain, Joseph (1836-1914). — Gladstone ve Salisbury kabinelerinde üye (1880-1901). İngiliz emperyalizminin en etkin ve en belirgin temsilcilerinden biri oldu. Himayeciliği ilk önerenlerden biri. — 89.

Cunow, H. (1862-1936). — Toplumbilimci, tarihçi ve Alman aşırı sağının sosyal-demokrat gazetecisi. Başlıca yapıtları: *Marx'ın Toplum ve Devlet Tarihi Teorisi* (1920), *İlkel ve Yarı-Uygar Halkların Ekonomisi* (1927), *Büyük Fransız Devriminde Sınıf ve Parti Savaşımı* (1912). — 105.

Ç

Çenkeli, A. İ. (1874-1959). — Sosyal-demokrat, menşevik. Hukukçu ve gazeteci. IV. Devlet Duması üyesi. Emperyalist savaş sırasında, azgın sosyal-şoven. 1918'den 1921'e kadar, menşevik Gürcistan'ın dışişleri bakanı. 1921'den sonra, dış ülkelere göçetti. SSCB'nin faal düşmanı. — 122.

D

Denikin, A. İ. (1872-1947). — 1916'da Rus VIII. ordu komutanı; Şubat devriminden sonra, Başkomutan Aleksiyev'in kurmay başkanı. Rusya'da iç savaş sırasında karşı-devrimci ordunun bellibaşlı liderlerinden biri. Denikin, kesin olarak bozguna uğradıktan sonra, Mart 1920'de, görevini Vrangel'e devretmiş ve yurtdışına kaçmıştır. — 14.

Deschanel, Paul (1855-1922). — Fransız devlet adamı ve yazar. 1889'dan 1919'a kadar Fransız Temsilciler Meclisi üyesi ve birkaç kez de başkanı. — 74.

Disraeli, B. (Beaconsfield Kontu) (1804-1881). — Tutucu İngiliz devlet adamı. Maliye bakanı, başbakan. Disraeli, partilerin üstünde, emekçileri ve toplum barışını savunabilecek, güçlü bir kraliyet iktidarını öneriyordu. Doğan emperyalizme hizmet yolunda bütün gücünü kullanmıştır: Süveyş kanalı hisse senetlerinin satın alınması, Mısır'da İngiliz iktidarının güçlendirilmesi, Doğuda etkili olmak için çarlık Rusyasıyla savaş, işçi sınıfı yöneticilerinin bozulması, vb.. — 89.

Driault, Edouard. — Fransız burjuva tarihçisi. — 97.

E

Edward VII (1841-1910). — İngiltere kralı (1901-10). — 65.

Engels, Friedrich. — 120, 121, 128.

Eschwege, Ludwig. — Alman iktisatçısı, bir Alman iktisat dergisi olan ve 1912-13'te Lansburgh tarafından yayınlanan *Banka* dergisinin yazarlarından: bu dergide mali-sermaye konusunda birkaç makale yazmıştır. — 64, 65, 126.

G

Giffen, Robert (1837-1910). — İngiliz iktisatçısı ve istatikçisi, çeşitli istatistik yayınlarına yazı yazmıştır; bir istatistik derneğinin başkanı. — 114.

Gompers, Samuel (1850-1924). — Birleşik Devletler'de sendika hareketinin önderlerinden biri, bir süre Sosyalist İşçi Partisinin üyesi oldu, daha sonra sosyalizme açıkça düşman kesildi. 1882'den sonra, 40 yıl kadar, tam gerici bir örgüt olan Amerika Çalışma Federasyonunun başkanı oldu. Bu örgüt, fazla "solda" bulduğu Amsterdam'daki Enternasyonale bile katılmamıştı. — 13.

Gwinner, Arthur (1858-1931). — Alman maliyeci, Alman Bankası yöneticisi. — 81.

H

Havemeyer, John Craig (1833-1922). — Amerikan sanayici, bir şeker tröstünün başı ve başka firmaların ortağı. — 60.

Heymann, Hans Gideon. — Alman

burjuva iktisatçısı. — 22, 55.

Hildebrand, Gerhard. — Alman sosyal-demokratı, iktisatçı ve yazar. 1912'de oportünist olduğu için Sosyal-Demokrat Partiden atılmıştır. — 118.

Hilferding, R. (1877-1944). — Güney marksist okula bağlı Avusturyalı sosyalist. Bu okul, 1906'da, Almanya'da kurulmuştu. II. Enternasyonalin en ciddi iktisat teorisyenlerinden biri, Alman devlet adamı. Başlıca yapıtı olan *Mali-Sermaye* (*Das Finanz-Kapital*), Lenin'in *Emperyalizm*'de yararlandığı doğru görüşleri içerir. Ama aynı yapıt, ideolojisinin oportünist ve revizyonist olduğunu gösteren ağır yanlışları da kapsar. Savaş sırasında, sosyal-pasifist olan Hilferding, 1925'te, Stresemann hükümetinde maliye bakanlığı yapmıştır. 1928 den sonra Alman sosyal-demokrasisinin sağ kanadının liderlerinden biri. Hitlerci bir toplama kampında ölmüştür. — 13, 17, 21, 53, 60, 63, 95, 112, 127, 136.

Hill, David (1850-1932). — Amerikalı tarihçi ve diplomat. — 135.

Hobson, John Atkinson (1858-1940). — İngiliz iktisatçı, burjuva reformcusu, Oxford Üniversitesi iktisat profesörü. Başlıca yapıtları: *Çağdaş Kapitalizmin Evrimi* (1894), *İşsizlik Sorunu* (1896), *Emperyalizm* (1902), *Sanayi Sistemi* (1909); bu yapıtlar iktisat alanında, en ciddi çalışmalar arasında görülmektedir. Lenin'in de belirttiği gibi, Hobson, "emperyalizm" terimini, sözcüğün günümüzdeki anlamıyla ilk kullanan yazardır. — 7, 14, 17, 88, 103, 104, 112, 113, 115, 116, 118, 120, 124, 126, 132, 133.

Huysmans, Camille, (1871-1968). — Belçika işçi sınıfı hareketinin emektar bir önderi, İkinci Enternasyonalin Uluslararası Sosyalist Bürosunun Sekreteri, burada merkezci bir tutum almıştır. Belçika hükümetlerinin bazılarında yer almıştır.. — 141.

Hübner, Otto (1818-1877). — Alman istatistikçi ve iktisatçı; istatistiki-coğrafya yıllıkları derlemiştir. — 90.

Hyndman, N. M. (1842-1922). — Britanya Sosyalist Partisi olarak 1911'de yeniden örgütlenen Sosyal-Demokrat Federasyonun (1883) kurucusu. Emperyalist savaş sırasında aşırı- sosyal-şoven olmuş, ve 1916'da partiden atılmıştır. 1921'de, İngiliz İşçi Partisinin en gerici grubunu temsil eden nasyonal-sosyalist bir parti kurmuştur. — 13.

J

Jeidels, Otto. — Alman iktisatçı. — 32, 33, 47, 49, 51, 52, 77, 79.

K

Kautsky, Karl (1854-1943). — Alman sosyal-demokrasisinin ve II. Enternasyonalin teorisyeni; iktisatçı ve tarihçi. 1880'de, Zurich'te, F. Engels'in doğrudan doğruya yönetimi altında faaliyete başlayarak, sosyalist basında Bernstein'la işbirliği yaptı, ve edebî mirası Marx'ın ve Engels'in bitmemiş çalışmalarını üstlendi, onların teorik çalışmalarını sürdürdü. 1887'den başlayarak, teorik *Die Neue Zeit* dergisinin yayın yönetmeni oldu. Büyük bir güçle Bernstein'ın revizyonizmine karşı savaşım verdi; ancak, marksizmin özünden çok metinlerine bağlı kaldı. Emperyalist savaş sırasında sosyal-pasifist, merkezci bir tutuma girdi. Ekim devriminden sonra Sovyetlere karşı cephe aldı, siyasal planda olduğu kadar, teori planında da fiilen Bernstein'ın tutumunu benimsedi. Çok sayıda yapıtı vardır. Hitler rejimi sırasında Hollanda'ya sığındı, orada öldü. — 8, 13, 17, 31, 84, 85, 101-106, 108, 121, 125-129, 131-137, 141.

Kestner, Fritz. — Alman burjuva iktisatçısı. — 29, 30, 31

Krupp. — Sanayici bir aile; Almanya'daki savaş sanayii girişimlerinin

sahibi. — 47, 73, 131.

Kolçak, A. B. (1873-1921). — Amiral. İç savaş sırasında, 18 Kasım 1918'den sonra Sibirya diktatörü. Kolçak'ın müdahalelerle (Çekler, İngilizler, Fransızlar, Amerikalılar, Japonlar vb.) desteklenmiş ordusu, bir dizi başarı sağladıktan sonra, Nisan 1919'da, ilk kez bozguna uğramış, geri çekilmek zorunda kalmış, Aralık 1919'da kesin olarak yokedilmiştir. Kolçak, 1921'de İrkutsk (Sibirya) devrim komitesinin buyruğuyla kurşuna dizilmiştir. — 14.

L

Lansburgh, Alfred (d. 1872). — Alman burjuva iktisatçısı, bir iktisat dergisi olan *Die Bank*'ın yayıncısı; bu dergide mali-sermaye konusunda birkaç makale yayınlamıştır. — 65, 115, 126, 129, 130-132.

Levy, Hermann (d. 1881). — Alman burjuva iktisatçısı, mali-sermaye konusunda yapıtları vardır. — 23.

Liefmann, Robert (1874-1941). — Alman burjuva iktisatçısı; profesör, toplumbilim ve iktisat konularında yapıtları vardır. — 33, 37, 52, 54, 84.

Lincoln, Abraham (1809-1865). — Önde gelen bir Amerikalı devlet adamı, ABD başkanı (1861-65); zenci köleliğine son verme savaşımına önderlik etmiştir. — 125.

Lysis (Letailleur, Eugène). Fransız burjuva yayıncısı, ekonomik ve siyasal konularda makaleler yazmıştır. — 61.

M

MacDonald, James Ramsay (1866-1937). — İngiliz siyasetçisi. Bağımsız İşçi Partisinin ve İşçi Partisinin kurucularından ve önderlerinden. Birinci Dünya savaşının başlangıcında pasifist bir tutum takınmıştır; sonradan emperyalist burjuvaziyi desteklemiştir. Birkaç kez işçi hükümetinde başbakan. — 12.

Martov, L. (İ. O. Zederbaum) (1873-1923). — Lenin'le birlikte, 1895'te, "İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Savaşım Birliği"ne katıldı. *İskra* yazıkurulu üyesi. 1903'ten sonra menşevizmin önderlerinden biri. Uluslararası işçi hareketi, Rus Sosyal-Demokrat Partisinin tarihi vb. üstüne birçok çalışma yayınladı. Savaş sırasında Zimmerwald konferansına katıldı. Ekim devriminin ve Sovyet iktidarının düşmanı. 1921'de Almanya'ya göçetti, orada menşevik *Le Messager Socialiste* gazetesinde çalıştı. — 122, 141.

Marx, Karl. — 22, 23, 24, 42, 120, 121, 144.

Maslov, P. P. (1867-1946). — Rus iktisatçısı ve gazetecisi. Tarım sorunu üstüne bir dizi yapıtın yazarı, 1903'ten başlayarak (RSDİP'nin bölünmesinden sonra) menşeviklerin safına geçti. Emperyalist savaş sırasında sosyal-şoven, 1917'den sonra siyasal yaşamda faal olarak görünmedi. 1929'dan sonra Bilimler Akademisi üyesi. — 90, 122.

Millerand, Etienne-Alexandre (1859-1943). — Fransız devlet adamı. 1880'lerde bir küçük-burjuva radikali idi; 1890'larda sosyalistlerden yana olmuş ve Fransız sosyalist hareketi içersindeki oportünist eğilimin başını çekmiştir. 1899'da gerici burjuva hükümetinde bakan oldu. — 13.

Morgan, John Pierpont (1867-1943). — Amerikalı maliyeci ve mültimilyoner. — 46, 82.

N

Nahimson. — Bkz: Spectator.

Neymarck, Alfred. — Fransız burjuva iktisatçısı ve istatistikçisi. — 67, 126.

Noske, Gustav (1868-1946). — Alman devlet adamı, sosyal-demokrat. Alman işçileri arasında "zalim köpek" lakabıyla anılmıştır. 1918'de Noske, Kiel'de, tayfaların ayaklanmasını ve spartakistleri gaddar mi-

sillemelerle ezmişti. 1919-1920 yıllarında, Scheidemann hükümetinin ulusal savunma bakanı olarak, Alman proletaryasının devrimci hareketini tam bir terörle boğmuştu. Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in katledilişlerinin sorumluluğu onun üstündedir. Hitler rejiminde, Noske, Almanya'da serbestçe yaşayabilmiştir. — 14.

O

Owens, Michael Joseph (1859-1923). — Şişe makinesini icat eden Amerikalı. — 112, 113.

P

Potressov, A. M. (Starover) (1869-1934). — Menşevizmin liderlerinden biri. Çarlık döneminde kovuşturmaya uğradı, sürgün edildi. Gazeteci. 1890'dan sonra Rus devrimci işçi hareketinde etkin bir rol aldı. RSDİP'nin II. Kongresinden (1903) sonra menşevik. Emperyalist savaş sırasında sosyal-şoven. Daha sonra, göçetti, ve komünizmin, SSCB'nin amansız düşmanı oldu. — 90, 122.

R

Rhodes, Cecil (1853-1902). — İngiliz siyasetçisi, emperyalizmin ve sömürgeciliğin ideologlarından; İngiltere'nin Güney Afrika'da geniş bölgeler elde etmesini sağlamıştır. Boer savaşının (1899-1902) başlatıcısı. — 89, 90, 95.

Riesser, Jakob, (1853-1932). — Alman iktisatçısı ve bankacı. — 38, 40, 45, 54, 136, 140, 142.

Rockefeller, John Davison (1839-1937). — Amerikalı petrolcü, mültimilyonerler hanedanlığının kurucusu. — 46, 80, 81.

S

Saint-Simon, Henri Claude (1760-1825) — Fransız ütopik sosyalisti. — 143, 144.

Sartorius von Walthershausen (d. 1852). — Alman iktisatçı, Alman emperyalizminin ideologlarından, uğraş alanı ekonomik ilişkiler ve sömürgecilik politikasıydı. — 114.

Scheidemann, Philipp (1865-1939). — Alman Sosyal-Demokrat Partisinin aşırı sağ kanadının önderlerinden. Alman burjuva hükümetinin başkanı (Şubat-Haziran 1919); işçi sınıfı hareketini amansızca bastırmıştır. — 14.

Schilder, Siegmund (ö. 1932). — Alman iktisatçısı. — 73, 93, 96, 114.

Schulze-Gaevernitz, Gerhardt (1864-1943). — Alman burjuva iktisatçısı, Freiburg Üniversitesinde ekonomi-politik profesörü; toplumsal barışın kapitalist bir toplumda olanaklı olduğunu tanıtlamaya çalışmıştır. — 36, 39, 45, 46, 52, 54, 96, 114, 115, 118, 143.

Skobolev, M. İ. (1885-1939). — Sosyal-demokrat, menşevik. Petrograd'da, İşçi ve Asker Vekilleri Konseyi Yürütme Komitesinin üyesi ve başkan yardımcısı (1917). Geçici hükümetin ilk koalisyon hükümetinde çalışma bakanı (1917). Burjuvaziyle koalisyonun ve ulusal savunmanın partizanı. Ekim devriminden sonra sovyetlere katıldı. — 122.

Spectator (Nahimson, M.İ.) (d. 1880). — Rus iktisatçısı, profesör, menşevik. İktisat kitaplarında Kautsky'nin etkisinde kalmıştır. — 127, 128, 131.

Supan, Alexander (1847-1920). — Alman coğrafyacı. — 86, 90.

T

Tschierschky, Siegfried (d. 1872). — Kartelleri, tröstleri ve kapitalist tekellerin öteki biçimlerini incelemiş olan bir Alman iktisatçısı. — 42.

W

Wilhelm II — Almanya İmparatoru ve Prusya kralı. — 65.

SOL YAYINLARI
Sorumlu Yönetmen: Muzaffer İlhan Erdost
İLHANİLHAN KİTABEVİ
Karanfil Sokak 30/3 Kızılay Ankara
Tel: 0312 417 0008 Faks: 0312 419 4376

BASKI: KUBAN MATBAACILIK
Matbaacılar Sanayi Sitesi 558 Sokak No: 20 İvedik Ankara
Tel: 0312 395 2070

ISBN 978-975-7399-14-8

